

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BİR TOPLUMSAL ZİHNİYETİN İNŞASI: TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÖRNEĞİ**

**MERVE KONAK
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Esat SARICAOĞLU**

KIRIKKALE-2022

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BİR TOPLUMSAL ZİHNİYETİN İNŞASI: TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÖRNEĞİ**

**MERVE KONAK
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Esat SARICAOĞLU**

KIRIKKALE-2022

KABUL-ONAY

Merve KONAK tarafından hazırlanan “BİR TOPLUMSAL ZİHNİYETİN İNŞASI: TÜRKİYE CUMHURİYETİ ÖRNEĞİ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Esat SARICAOĞLU

Anabilim Dalı, Üniversite Adı: Tarih/Kırıkkale Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

İmza:

Başkan: Prof. Dr. Mustafa MÜJDECİ

Anabilim Dalı, Üniversite Adı: Tarih/Kırıkkale Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

İmza:

Üye: Doç. Dr. Sıddık ÇALIK

Anabilim Dalı, Üniversite Adı: Tarih/Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

İmza:

Tez Savunma Tarihi: 04/07/2022

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Adbussamed YEŞİLDAĞ

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- o Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - o Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - o Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - o Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - o Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,
- aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Merve KONAK

ÖZET

BİR TOPLUMSAL ZİHNİYETİN İNŞASI: TÜRKİYE CUMHURİYETİ ÖRNEĞİ

Kırıkkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Esat Sarıcaoğlu
Temmuz 2022, 117 Sayfa

Toplumlar yüzyıllar boyunca temel gereksinimlerini karşılamak veya çağa ayak uydurmak amacıyla birbirleri ile etkileşim içinde bulunmuştur. XVIII. yüzyıl Avrupası'nda meydana gelen toplumsal değişim hareketlerinden etkilenen Osmanlı Devleti'nde değişim ve dönüşüm hareketleri başlamıştır. Bu tezin amacı, asırlardır mutlak monarşi yönetimi ile yönetilen Osmanlı toplumunun Avrupa'da başlayan "Ulusçuluk" akımı ile etkileşimini ele almak ve bu etkileşim sonucunda oluşan "Ulus-Devlet" anlayışı içerisinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yepyeni bir zihniyet modeli oluşumunun gelişimsel sürecini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle toplumsal yapı ve toplumsal değişim kavramları incelenmiştir. Akabinde Osmanlı Devleti'nin yeni ideolojilerle tanışması ve yönetim anlayışının sorgulanması araştırılarak Türk toplumunun cumhuriyete geçiş süreci ele alınmıştır. Cumhuriyet fikrinin Türk toplumunca benimsenmesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün etkin rolüne değinilerek, cumhuriyet yönetim şekline geçiş sürecinde toplumda ortaya çıkan gerginlikler ile bu gerginliğin ortaya çıkmasına neden olan fikrî yapı araştırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde dönüşümü tamamlamak üzere hangi amaçla hangi inkılâpların yapıldığı ve yapılan inkılâplar neticesinde Türk toplumu zihniyetinde meydana gelen değişim yansımalarının disiplinler arası ilişkileri üzerinde durulmuştur. Tez konusunu inceleme kapsamında literatür taraması yapılmış ve doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde toplumsal zihniyet, Türk toplumunun yaşadığı değişim ve gelişmeler neticesinde şekillenmiştir. Toplum egemenliğine dayanan bağımsız, çağdaş, laik ve millî devlet olma bilinci yapılan inkılaplar sonucunda Türk toplumuna yerleşmiştir.

Anahtar kelimeler: Atatürk, Cumhuriyet, İnkılâp, Modernleşme, Toplumsal Değişim.

ABSTRACT

BUILDING A SOCIAL MINDSET: THE CASE OF THE REPUBLIC OF TURKEY

Kırıkkale University
Institute of Social Sciences
Department of History Master Thesis
Consultant: Dr. Lect. Mehmet Esat Sarıcaoğlu
July 2022, 117 Pages

Societies have interacted with each other for centuries to meet their basic needs or to keep up with the age. Influenced by the social change movements that took place in 18th century Europe, change and transformation movements began in the Ottoman Empire. This thesis aims to discuss the interaction of the Ottoman society, which has been governed by absolute monarchy for centuries, with the 'Nationalism' movement that started in Europe and to examine the developmental process of a brand new mindset model in the Republic of Turkey, which was established within the 'Nation-State' understanding that emerged as a result of this interaction. In line with this purpose, the concepts of social structure and social change were examined first. Subsequently, the process of transition of Turkish society to the republic was discussed by investigating the introduction of the Ottoman Empire to new ideologies and questioning the understanding of management. The active role of Mustafa Kemal Atatürk in the adoption of the idea of the Republic by the Turkish society was mentioned, and the tensions that emerged in the society during the transition to the form of the Republic administration and the intellectual structure that caused this tension were investigated. To complete the transformation in the State of the Republic of Turkey, the interdisciplinary relations of the reflections of change in the mentality of the Turkish society as a result of the revisions and the purpose for which the revisions were made were emphasized.

A literature review was conducted within the scope of examining the thesis subject and document analysis method was used.

The social mentality in the Republic of Turkey has been shaped as a result of the changes and developments experienced by Turkish society. The consciousness of being an independent, contemporary, secular and national state based on social sovereignty has settled in Turkish society as a result of the revolutions.

Keywords: Atatürk, Republic, Revolution, Modernization, Social Change.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iii
ABSTRACT..	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	
TOPLUM VE TOPLUMSAL YAPI	4
1.1. Toplumsal Yapının Unsurları.....	6
1.1.1. Din.....	6
1.1.2. Kültür.....	7
1.1.3. Dil.....	9
1.1.4. Sosyal Kurumlar.....	10
1.2. Toplumsal Değişim.....	11
1.2.1. Toplumsal Değişimi Etkileyen Faktörler.....	13
1.3. Türkiye ve Toplumsal Değişim.....	18
II. BÖLÜM	
SİYASİ ALANDA DEĞİŞİM VE TOPLUMSAL ZİHNİYET	22
2.1. Tanzimat Dönemi Gelişmeleri	22
2.2. I. Meşrutiyet Dönemi Gelişmeleri	29
2.3. II. Meşrutiyet Dönemi Gelişmeleri	32
2.3.1. Fikir Akımları.....	36
2.3.2. Millî Kimlik İnşası.....	38
2.3.3. Ulus-Devlet Anlayışı.....	41
2.4. Millî Mücadele Dönemi Gelişmeleri.....	44
2.5. Cumhuriyet'in İlanı.....	50
2.5.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	52
2.5.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası.....	54
III. BÖLÜM	
EĞİTİM ALANINDAKİ GELİŞMELER VE TOPLUMSAL ZİHNİYET OLUŞUMUNA ETKİSİ	59
3.1. Modernleşme Süreci Gelişmeleri.....	59
3.2. Cumhuriyet Dönemi Gelişmeleri.....	62
3.2.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu.....	64

3.2.2. Harf Devrimi.....	65
3.2.3. Millet Mektepleri.....	67
3.2.4. Halkevleri.....	69
3.2.5. Türk Dil ve Tarih Çalışmaları.....	70
3.2.6. Köy Enstitüleri.....	72
3.2.7. Üniversite Reformu.....	74
IV. BÖLÜM	
EKONOMİ ALANINDAKİ DEĞİŞİM VE GELİŞMELER.....	78
4.1. Cumhuriyet Dönemi Ekonomi Yaklaşımı.....	80
4.2. İzmir İktisat Kongresi.....	81
4.3. Devletçilik Politikası.....	83
V. BÖLÜM	
LAİKLİĞE GEÇİŞ VE TOPLUMSAL ZİHNİYETİN DÖNÜŞÜMÜ.....	87
5.1. Modernleşme Süreci Gelişmeleri.....	88
5.2. Millî Mücadele Dönemi Gelişmeleri	91
5.3. Cumhuriyet Dönemi Gelişmeleri.....	93
5.3.1. Halifeliğin Kaldırılması.....	94
5.3.2. 1924 Anayasası'nda Laiklik	96
5.3.3. Kıyafet Kanunu.....	98
5.3.4. Medeni Kanun	100
5.3.5. Kadın Hakları.....	102
SONUÇ.....	105
KAYNAKLAR.....	111
ÖZGEÇMİŞ.....	117

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Edt.	: Editör
ss.	: Sayfa sayısı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Toplumlar bir arada yaşayan bireylerin oluşturdıkları dinamik yapılardır. Bireylerin bir arada bulunması ile ortak değerler etrafında birleşen toplumlar, çeşitli kurumlarla ve bu kurumların birbiri ile uyum sağlamalarıyla işlevsel hale gelmektedir. Toplumsal yapının unsurları olan din, dil, kültür, ekonomi ve siyasi ideolojiler birbirini destekler özellikler göstermektedir. Toplumsal yapının unsurlarının birinde olan gelişim, değişim veya çözülme diğer unsurları da etkilemekte dolayısıyla toplumun değişmesini sağlamaktadır. Toplumlar, kendi gereksinimlerini sağlamak veya bulundukları döneme ayak uydurmak amacıyla birbirleri ile etkileşimde bulunmaktadır. Etkileşim içinde olan toplumlar içinde gelişmişlik oranı daha yüksek olan toplumlar daha geride olan toplumları etkilemişlerdir. Modern kurum ve yapı ile karşılaşan geride olan toplum, kendi toplum yapısını oluşturan kurumlarda değişime gitmek ihtiyacı duyar ve bu şekilde toplumsal değişim dönemine girmiş bulunur. Toplumsal değişim yaşanan toplumların değişmeyi yaşama hızları, toplumların kendi iç dinamikleriyle ilgili olmaktadır. Kimi toplumlarda değişim hızlı bir şekilde gerçekleşirken kimi toplumlarda ise değişim karşıt unsurlardan dolayı yavaş gerçekleşmektedir.

XVIII. yüzyılda Avrupa, XV. ve XVI. yüzyılda yaşanan Rönesans, Reform gibi gelişmelerin neticesini alarak gelişmeye başlamıştır. Coğrafi Keşiflerin sağlanması sonucu yaşanan gelişmeler ile ekonomik olarak, Aydınlanma Çağı'nın yaşanması ile fıkırsel gelişim olarak XIX. yüzyılda dünyada üstün konuma gelmişlerdir. Osmanlı Devleti ise XVII. yüzyıl sonundan itibaren duraklama ve gerileme dönemlerine girerek eski gücünü yitirmiştir. Dünya dengelerinin değiştiği XIX. yüzyıla gelindiğinde dünya devletlerinin gönüllü veya zorunlu bir şekilde Avrupa devletlerinden etkilenmeye başladığı bir dönem olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile etkileşimleri XVIII. yüzyıl başında başlamış olsa da esas anlamıyla Avrupa'ya yöneliş XIX. yüzyıl ile başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri karşısında aldığı yenilgiler ve yaşadığı toprak kayıpları, Osmanlı

Devleti'ni Avrupa'ya yaklaştıran neden olmuştur. İ ve dış dinamiklerden kaynaklanan sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri ile etkileşim yaşamaya gönüllü olmuştur. Avrupa ile temas ve istihbaratın artması etkisini kısa sürede toplum yapısını oluşturan tüm kurumlarda göstermeye başlamıştır. Bu dönemlerde ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları, her ne kadar Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtulmayı amaçlasa da bu dönemde başlayan değişim ve modernleşme, Osmanlı toplum yapısını oluşturan kurumların üzülmesine yol açmıştır.

Tanzimat Dönemi'nden sonra Osmanlı Devleti'nde eğitim ve hukuk alanlarında modern ve geleneksel olarak ortaya çıkan düalist yapı Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Bu dönemle birlikte meydana çıkan ve etkisini uzun yıllar doğru veya dolaylı şekilde sürdürecek olan gelişme ise Osmanlı'da devlet-yönetim anlayışının sorgulanmaya başlanması ve yönetim politikalarının eleştirilmiş olmasıdır. Amacı devletin dağılmasını önlemek olan girişimler, yönetim anlayışının değişmesine gidecek süreci başlatmıştır. Monarşi ile yönetilen Osmanlı Devleti, Avrupa ile etkileşim sonucunda yaşanan değişmelerin bir sonucu olarak Meşruti yönetime geçmiştir. I. Meşrutiyet'in ilanı istenilen sonucu vermemiş ve II. Abdülhamit'in Meclisi süresiz tatil ederek Osmanlı Devleti'ni kendi fikirleri doğrultusunda yöneteceği otuz yıllık bir süreci başlatmıştır. Bu dönem içerisinde de modernleşme adımları atılmaya devam edilmiş fakat fikrî özgürlüğün gelişmesine müsaade edilmemiştir. II. Abdülhamit, engelleme çabalarına rağmen kendi döneminde muhalif hareketlerin oluşmasının önüne geçememiş ve uzun aranın ardından ikinci defa Meşruti yönetime geçiş yapılmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi savaşların gölgesinde geçen bir dönem olmuştur. Bu dönemde millî kimlik oluşmaya başlamış Trklk ideolojisi ve anlayışı önem kazanmaya başlamıştır.

Mondros Ateşkes Antlaşması sonucu Anadolu topraklarının işgale uğramasının ardından Mustafa Kemal öncülüğünde başlayan Millî Mücadele hareketi, toplum için "millet" ve "millî irade" kavramlarının ne çıkmasını sağlamıştır. Millî Mücadele Dönemi'nde halk kuvvetleriyle ve düzenli birliklerle gerçekleşen Bağımsızlık Savaşı zafere ulaşmıştır. Millet iradesi ve millî gler ile kazanılan zaferin ardından saltanat kaldırılmış ve Osmanlı Devleti son bulmuştur. 1923 yılında bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur.

Mustafa Kemal, Türkiye toplumunun demokratik, çağdaş, laik ve millî değerlerine bağlı bir toplum olmasını amaçlamıştır. Yüzyıllardır Osmanlı Devleti'nden süregelen alışkanlıklara sahip olan Türk toplumu bu değişimlere ayak uydurarak yeni devletin yeni toplum zihniyetini oluşturmuşlardır. Mustafa Kemal'in Türkiye Devleti için amaçladığı ilkeler doğrultusunda toplumun birçok kurumunda inkılaplar meydana gelmiştir. Eğitim, hukuk, ekonomi; millî, laik ve çağdaş bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu kurumlarda Cumhuriyet Devleti'nin ilkeleri doğrultusunda yapılan gelişmeler toplum zihniyetinin yeniden inşa edilmesini sağlamıştır. Pek tabi bu süreç içerisinde değişime karşıt unsurlar ortaya çıkmış ve bu karşıt unsurların da değişime uyum sağlaması amacıyla önlem ve yaptırımlar ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma, XIX. yüzyıl başı ile XX. yüzyılın Atatürk Dönemi arasında Türk toplumunda meydana gelen değişim süreçlerini kapsamaktadır. Geçmişten gelen olumlu veya olumsuz deneyim, bilgi ve aktarımlar sonucunda Cumhuriyet Devleti toplumunun benimsenen ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandırılma süreci ele alınmıştır. Zihniyet değişiminin somut yansımaları olarak toplumun inkılaplara uyum süreci incelenmiştir

Bu çalışmanın amacı, yüzyıllardır mutlak monarşi yönetimi ile yönetilen Osmanlı toplumunun XIX. yüzyıl itibari ile değişim sürecini inceleyerek, "Ulus-Devlet" anlayışı içerisinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yepyeni bir zihniyet modeli yapılandırmasının gelişimsel sürecini incelemektir. Toplumsal yapıyı oluşturan kurumlardan eğitim, dil, din, ekonomi, hukuk ve sosyal alanlarda dönüşümün Türkiye Cumhuriyeti Devleti için ifade ettikleri anlam ayrı ayrı başlıklar içerisinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Atatürk inkılapları için farklı ve çok sayıda eserler verilmiştir. Türkiye'de Cumhuriyet fikrinin gelişmesi ve tüm toplumsal kurumlar tarafından desteklenmesi, toplumsal dönüşümün gelişimsel süreci ve Türkiye Cumhuriyeti toplumunun inkılaplara uyum sağlama süreci incelenirken disiplinler arası bakış açısı oluşturmak, toplumbilimi ve tarih arasında bağlantı kurabilmek ve bütüncül bir yaklaşım içinde bulunmak bu tezin önemini oluşturmaktadır.

I. BÖLÜM

TOPLUM VE TOPLUMSAL YAPI

Toplum, gündelik hayatı devam ettirebilmek amacıyla çok çeşitli yapı ve kurumlar oluşturarak bu kurumların ve yapıların belirlemiş olduğu ilişkiler dahilinde birbiri ile iletişim kuran bireylerin oluşturduğu bir topluluktur (Kalaycıoğlu, 2020:5). Toplumbilimde en sık kullanılan sözcükler arasında “birey” kavramı ön plana çıkar. Birey: “Toplumları oluşturan ve düşünsel, duygusal, iradeyle ilgili nitelikleri toplum içinde belirlenen insanların her biri, fert” (sozluk.gov.tr) anlamına gelmektedir. Bireyler çağlar boyunca doğanın elverişli olduğu yerlerde ve doğanın imkân verdiği koşullarda bir arada yaşamıştır. Bireyler yaşadığı toplum içinde tekil bir yapıda olsa da aslında her birey toplumun değişmez bir parçası, toplumu oluşturan temel unsurdur. Tek bir bireyin nitelikleri ve özellikleri ile bir arada yaşayan bireylerin niteliği ve özelliği aynı değildir. Çünkü birey toplumun bir parçası olarak ondan etkilenir ve toplumun bir üyesi haline geldiğinde niteliğini değiştirir (Kongar, 2019:41). Bireyin içinde yaşadığı çevre ile ilişkisi yadsınamaz bir gerçektir. Ficher (1990)’a göre “Genel anlamıyla toplum, ortak bir mekânda birlikte yaşayan, temel sosyal gereksinimlerini tatmin etmek için çeşitli gruplar içinde iş birliği yapan, ortak bir kültüre bağlı olan ve belli bir sosyal birim olarak işlevde bulunan kişilerin örgütlenmiş iş birliğidir” (akt. Ulusoy, 2020:1). Bir başka deyişle “Toplum tesadüfen bir araya gelen kişilerin oluşturduğu bir toplam değil, aralarında tarihi, ekonomik, kültürel, sosyal ilişkiler olan, ortak anlayış ve davranış biçimleri geliştirmiş kişilerden oluşan bir bütündür” (Kalaycıoğlu, 2020:5). “Toplum, insan ömründen uzun yaşayan, göreceli bir kararlılığa sahip olan ve kendi kendini devam ettiren bir insan topluluğudur” (Kongar, 2019:46). Toplumlar, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve içinde bulundukları çağın gerekliliklerini karşılamak amacıyla birbiri ile iletişim kurmak mecburiyetindedir. Toplumun dinamik yapısı onu yenilenmeye ve gelişmeye açık hale getirir.

Sosyolojinin isim babası olarak bilinen Auguste Comte, içinde yaşadığı toplum olan Fransa'nın sorunlarıyla yakından ilgilenmiş ve dağılan bir toplumun yeniden kurulabileceği inancını taşıyarak “düzen içinde ilerleme” mottosunu sloganlaştırmıştır (Bulut, 2021:27). Toplumbilimciler arasında toplum kavramı ve toplumsal yapı ile ilgili birden fazla tanımlama mevcuttur. Toplumbilimcilerin içinde yaşadıkları çevrelerden etkilenmeleri sonucu gerek fiziki gerek doğaüstü anlayışlarda oluşan farklılıklar, temel kavramların tanımlanmasında uzlaşa sağlayamadıklarını göstermektedir. Başka bir deyişle toplumbilimciler, içinde yaşadıkları şartların ve çevrenin etkisi ile kendi görüş ve birikimlerinden yola çıkarak toplum ve ilgili kavramları yorumlamışlardır. Toplum ve toplumbilimi incelenirken iki farklı kuram karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki yapısalcı-işlevselci yaklaşım kuramı diğeri ise Marksist ve çatışmacı kuramdır.

Yapısalcı-işlevsel yaklaşım kuramının öncü savunucularından E. Durkheim, A. Comte, Radcliff-Brown, T. Parsons, H. Spencer gibi düşünürler, toplum düzenini sağlarken nelere dikkat edileceğini ve düzen için neler yapılması gerektiğini savunurlar. Yani bu kurama göre esas olan toplumun düzenini veya dengesini sağlamaktır. Toplumsal dengenin kurulabilmesi için toplumu oluşturan tüm kurumların birbiri ile uyumunu yani bütünün işlevselliğini savunmuşlardır. Tabi bu kuram savunucuları arasında da toplumsal yapıyı oluşturan unsurların tanımlanmasında bazı fikir ayrılıklarının yaşandığı görülmektedir. “Örneğin, Radcliff Brown toplumsal yapının kişilerarası bütün ilişkilerden oluştuğunu ileri sürerken, bir başkası yapıyı oluşturan esas unsurların kurumlar olduğunu söylemekte, bir başkasına göre ise yapı toplumdaki bireylerin rol dağılımları ile belirlenmektedir” (Kalaycıoğlu, 2020:6).

Çatışmacı kuramı savunucuları arasında ise Karl Marks, T. Veblen, R. Dahrendorf, Levis Coser, J. Rex gibi düşünürler yer almaktadır. “Çatışma teorisi, uzun yıllar boyunca Karl Marx ve Marksizm’le özdeşleşmiştir” (Akdağ, 2020:5233). “Bu kuram toplumu, genelde ekonomik ya da kültürel üstünlüğü elinde bulunduranlarla, bunlara sahip olmak isteyen karşıt sınıf ya da grupların oluşturduğu bir sistem olarak görmektedir” (Dinçer, 2003:106). Bu kurama göre “Toplumsal yapı, toplumda kaynakların dağılımına bağlı olarak oluşan toplumsal eşitsizlik ve egemen iktidar ilişkilerinin belirlediği kurumlar ve ilişkilerden oluşan bir bütündür” (Kalaycıoğlu, 2020:6).

Toplum ve toplumsal yapının farklı tanımlarından yola çıkarak toplumsal yapıyı bireylerin birbiri ile etkileşim ve iletişim halinde bulunduğu, temel gereksinimlerin karşılanması için kurumların ortaya çıktığı, toplumsal olayların cereyan ettiği aynı zamanda toplumsal olguların gerçekleştiği ve zaman içinde gelişim ve değişmelerin yaşandığı toplumun kendisi olarak tanımlamak mümkündür.

1.1. Toplumsal Yapının Unsurları

Ortak davranış biçimlerini geliştiren ve bir arada yaşamının gerekliliğini sağlayan toplum, gündelik hayatın ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla çeşitli kurumlar oluşturmuştur. Toplumda bireyler arası ilişkileri ve gündelik hayatı düzenleyen, toplum düzeninin belli bir noktaya erişmesini sağlayan kurumlara dini kurumlar, eğitim, aile kurumu, ekonomi, siyasi kurumlar örnek olarak gösterilebilir. Bu kurumlar toplumların işlevselliğine katkı sağlamakla beraber zaman ve şartlara göre değişkenlik gösterebilir. Toplumun ihtiyaçlarına göre yeni kurumların ortaya çıkması mümkündür. Toplumsal kurumlar birbiri ile etkileşim halinde olup işlevsel olarak birbirini etkileyebilmektedir. Kurumların varlığının ve işlevlerinin tek başına ele alınabilmesi mümkün olduğu gibi bu kurumların etkileri düşünüldüğünde birbiri ile bağlantılı olduğu görülebilmektedir. Bu duruma örnek olarak, siyasi kurum ile eğitim ve din kurumunun işlevlerinin birbirini etkilemesi veya ekonomi ile eğitim kurumlarının etkileşimde olma hali gösterilebilir.

1.1.1. Din

Bir inanç olarak tanımlayabileceğimiz din olgusunun, insanlık tarihi kadar geriye götürülmesi mümkündür. İnsanlar var olduğundan beri doğayı, doğa üstü olayları, kontrol edilmesi mümkün olmayan durumları, ölümü, ölüm karşısındaki çaresizliği anlamlandırmak için sürekli bir çaba içerisinde bulunmuştur. Ünlü dinler tarihçisi olan M.Eliade (1995)'ye göre, ilk insan "dindar adam" dır ve anlamlı bir dünyanın kuruluşu da ancak kutsalın keşfi ile mümkün olabilir (akt. Güneş, 2014:153).

Din, insanların aidiyet ve teslimiyet duygularını gidermek amacıyla bağlı bulunduğu inançtır. Açıklanamayan durum ve doğa üstü olayları anlamlandırmak adına kişinin kendinden ve doğadan daha üstün bir inanca bağlı olmasıdır. Bu durum insanlık tarihine paralel olarak inanışların çeşitliliğini sağlamıştır. Bağlı bulunulan inanç doğrultusunda uyulması gereken kurallar, yasaklar vardır. Bu kurallara ve yasaklara

uyulması ve uyulmaması neticesinde bireyler öncelikle kendi vicdanları ile hesaplaşır. İnanılan din doğrultusunda yaşama şekli bireyleri doğrudan ilgilendirir. Bireylerin, toplumu oluşturan en önemli unsur olduğu göz önünde bulundurulduğunda dinî inanç doğrultusunda yaşamak, önce bireyin kendi yaşantısını anlamlandırmasını belirler. Din, toplumun önce kendisi ile daha sonra diğer toplumlarla ilişkilerini belirleyen unsur olarak karşımız çıkar. “Din, içinde yaşanılan toplumda ya da onun dışında yaşayan kitlelerce paylaşılan, organize edilmiş, üyelerine yaşamın bütün boyutlarına ilişkin bir davranış kılavuzu ve bu uygulamaların içinde yeniden üretilip anlamlandırılacağı kurumsal ve bütünlüklü bir doğaüstü algı çerçevesi ile tapınma-ibadet dizgesi sunan bir inanç sistemidir” (Demirer, 2019:273). Yasaklar ve yerine getirilmesi gereken sorumluluklar bir arada yaşayan toplum için ilişkileri belirleyen önemli bir unsur haline gelir. Bireyler dinin kurallarına uymakla mükelleftirler. Bu şekilde hem tanrı ile birey arasında hem birey ve toplum arasında sistematik bir düzen gelişir.

Her dinin kendi çerçevesinde bir ahlâk sistemi bulunur. Bu sistem dâhilinde öncül olarak kişilerin tutum ve davranışları şekillenir ardından toplumsal davranışlar etkilenir. “Aynı dine inanan insanlar arasında aynı değerlere sahip olmaktan dolayı bir bütünleşme ve dayanışma söz konusu olur” (Ergan, 2020:321). Dinî semboller ve kutsal nesneler etrafında toplanmak, ibadethanelerde bir araya gelmek din olgusunu toplumsal yaşantıda insanları birleştiren unsur olarak karşımıza çıkarır.

Din, toplumların sosyal yaşantılarını etkilediği gibi kültürlerinin oluşmasında da belirleyici bir rol oynar. Özellikle dinin temel alındığı toplumlarda bayramlar, ekonomik yapı, askeri yapılanma inanışların bir uzantısı olarak şekillenmiştir. Dinî inanışın çözülmeye başladığı zamanda ise tüm öğelerde dengeler tekrar kurulmak zorunda kalır.

Birey ve toplum için önemli bir unsur olan din, tanrı ile birey arasında bağı oluşturup, bireyin kendini, dünya ve bilinmeyeni algılama konusuna yardımcı olurken, toplumsal bağı ve toplumsal yapıyı oluşturma adına önemli işlev üstlenir.

1.1.2. Kültür

Toplumbilimcilere göre kültür kavramının çok çeşitli anlamı bulunur ve toplumbilimciler kültürü belli kalıplarla ifade etmek konusunda farklı görüşler sunarlar. Amerikalı antropologlar kültür tanımlarını ve ilgili kavramları eleştirel bakış

açısıyla inceleyerek 164 farklı tanıma ulaşabildiklerini belirtmişlerdir (Ulusoy, 2020:13). Lewis H. Morgan, kültürü vahşilikten barbarlığa ve uygarlığa geçiş olarak tanımlarken, S. Edward Taylor'a göre toplumun üyesi olan insanın bilgidен alışkanlıklara kadar doğaya karşı ürettiği her şey kültürü oluşturmaktadır (Ulusoy, 2020:14). Malinowski ise kültürün biyolojik temellerini ortaya koymaya çalışmış, kültürü insan doğasının ve gereksinmelerinin yarattığı bir ürün olarak tanımlamıştır (Özen, 1998:47). Kültür kavramının çok çeşitli tanımları mevcuttur ve ortak paydada tanımlayabilmek oldukça zordur. Genel anlamı ile kültür, “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür” (sozluk.gov.tr).

Kültür hem dogmatik hem dinamiktir. Toplumların kendinden önce yaşanan dönemlerden aldıkları miras olması yönüyle dogmatiktir. Bu mirasın değişen zaman ve şartlara göre şekillenmesi ise kültürün dinamik yapısını göstermektedir. Millî ve yerli olarak tanımlayabileceğimiz kültür, toplumların birbiri ile etkileşimlerinin arttığı dönemlerden itibaren evrensel olaylardan etkilenip değişim ve dönüşüme kendini açmıştır. Aynı zamanda kendi değerlerine sahip çıkmıştır. “Kültür, insanlık dünyasında evrensel fakat kültürün yerel ya da bölgesel belirtisi kendine has olup benzersizdir, tektir” (Özen, 1998:50).

Kültürü maddi ve manevi kültür olarak ikiye ayıran Ozankaya (1992), maddi kültürü insan çalışması sonucu üretilen, geliştirilen tüm nesneler olarak tanımlar ve “Karasabana dayalı tarımın yaygın olduğu bir toplumun düzeni ile traktöre dayalı tarım yapan bir toplumun düzeni birbirinden çok farklıdır” örneğini verir. Manevi kültürü ise maddi kültürle şekillenen düşünceler, değer ölçüleri değer ölçüleri, gelenek ve görenekler ile dinsel, siyasal ve felsefî inançların oluşturduğu uyumlu bir bütün olarak tanımlamaktadır (Ozankaya, 1992:218-219).

Bu tanımlamalar ve ayırmalardan yola çıkıldığında kültür bir toplumu eşsiz kılan yapıdır. Aynı zamanda değişen ve gelişen şartlarla birlikte evrilmeye de açıktır. Bu aşamada ise kültürel yozlaşma kavramı karşımıza çıkar. “Yozlaşma arttıkça sahip olunan kültür kendine has olan özelliklerini kaybetmekte ve savunmasız bir duruma düşmektedir” (Şahin, 2011:248). Evrensel kültür ve yerel kültür ayrımı yapmanın bir sonucu olarak kaygılarının yaşanması, farklı kültürleri anlayıp tanıma aşamasında toplumların içedönük bir gelişim göstermelerine sebebiyet verir.

İnsan, ait olduğu toplumun maddi ve manevi değerlerini benimseyerek, toplum içinde varlığını sürdürür. Kendi varlığı ve gelişimi ile bulunduğu topluma katkı sağlar. İnsanların temel taşı olduğu toplum, geçmişinden aldığı mirasla gelişmeye ve değişmeye açık konuma gelir.

1.1.3. Dil

Toplumun temel unsuru olan insan, sosyal bir canlıdır ve içinde bulunduğu toplumla iletişim kurma ihtiyacı güder. Ergin (1980)'e göre: “Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan, doğal bir araç, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş sosyal bir kurumdur” (akt., İpek, 2015:34). Dilin kullanımı, insanı diğer canlılardan ayıran önemli bir husustur. Dilin doğuşuna ait kesin bir bilgi olmamakla birlikte farklı kuramlar ortaya atılmıştır. Max Müller tarafından ortaya atılan yansıma kuramına göre, diller doğadaki sesleri taklit ederek ortaya çıkmıştır. Ünlem kuramına göre insanların hislerine ani bir şekilde verdiği tepkiler dilin doğmasını sağlamıştır. İş kuramına göre diller, ilk insanın kesmek, vurmak ve kazmak gibi giriştiği işler esnasında çıkardığı seslerden doğmuştur. Alman bilim adamı Wunt, dilin doğmasını jest ve mimiklere bağlayarak Ruh Bilimsel kuramı ortaya atmıştır. 1935 yılında Viyanalı Phill Hermann Kvergiç'in Güneş dili kuramına göre ise dilin doğuşundaki ana etmen güneş olmuştur ve insanlık tarihinin en eski dilinin Türk dili olduğunu savunmuştur (edebiyatfakultesi.com).

Duygu, düşünce ve bilgiyi ifade etmek için kullanılan dil, önce yalnızca sözel bir şekilde ifade edilirken, yazının bulunması ile görsel sembollerle ifade edilmeye başlamıştır. Bu bakımdan dil, sesli ve görsel bir iletişim unsuru haline gelmiştir. “Yazılı dil ilk yazılı belgelerin mağara duvarları ve kaya yüzeylerine çizilen şekillerin zamanla dilsel simgelere dönüşmesiyle ve seslerin karşılığı simgelerin dilsel öğeler haline dönüştürülmesiyle söylemin yazınsal boyutu insan hayatına girmiştir” (Küzeci,2018:118).

Ortaya çıkan en güçlü iletişim unsuru olan dil ile insanlar arası birlik sağlandığı gibi aynı zamanda farklılaşma da yaşanmaya başlamıştır. İnanç birliği, kültür birliği gibi toplumda aidiyet duygusunu sağlayan unsurlardan biri de dil birliğidir. Aynı toplum içinde yer alıp aynı dil ile iletişim kuran insanlar arasında bir birlik yaşanırken, farklı toplumlarda bulunan insanlar arasında ortak olmayan dil ile toplumlar arası ayrışmalar

meydana gelmiştir. Elbette toplumlararası ayrışmayı meydana getiren tek unsur dil değildir. Fakat ayrışmaların yaşanmasında önemli bir etken olmuştur. Tarihsel süreçte, toplumların birbiri ile etkileşim halinde bulunması sonucunda farklı diller toplumlar arasında etkileşim görmeye başlamıştır. Bu etkileşimle beraber toplumlar kendi kalıplarından çıkarak, evrenselliğe adım atmıştır. Toplumların gelişmesi, değişmesi ve ilerlemesinde dilin önemli bir payı olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.4. Sosyal Kurumlar

Toplumlar, ortak bir coğrafi alan içinde bulunur. Ortak mekân içinde bir arada yaşayan insanların temel ihtiyaçlarını sağlamak adına hangi işi nasıl, nerede ve ne zaman yapacağına dair gereksinimleri bulunur. Bu gereksinimleri karşılamak amacıyla belli amaçlar doğrultusunda örgütlenmeye ihtiyaç duyar. Bir başka deyişle insan, temel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak adına iş bölümleri oluşturur ve bu iş bölümleri içinde kendine roller edinir. Bir bireyin birden fazla sosyal kurumlarda farklı rolleri olabilir. Bu farklı rollerden beklenen davranış biçimi birbirinden bağımsızdır. Örneğin bir erkek aynı zamanda politikacı, eş ve baba rollerinde olabilir. Bu roller göz önüne alındığında politikacı rolünü babalık rolüne aktarması beklenemez. Yani insanların her rolü için beklenen davranış kalıpları birbirinden farklıdır.

Temel ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçları karşılayan sosyal kurumlar şu şekilde sınıflandırılır:

Aile kurumu: Aile kadın ve erkeğin evlenerek oluşturduğu, çocukların doğumu ile genişleyen, akrabalık ilişkilerinin düzenlenmesini sağlayan toplum içindeki bir kurumdur. Aile yapısı, sosyal ve toplumsal ilişkilerin belirlenmesinde, sosyal kişiliğin oluşmasında önemli rol oynar.

Siyaset kurumu: Kamu düzeni sağlamak amacıyla, insan yönetimini meşru iktidar kullanarak sağlayan kurumdur. Bu kurumun ortaya çıkmasındaki temel nokta, insanların toplum olarak bir arada yaşamaları ve birbirlerine ihtiyaç duymasıdır. İnsanlar çatışan düşüncelere sahip olsalar dahi bu kurumun varlığı ile ortak kurallara uyma ve iş birliği yapma konusunda uzlaşma içerisinde olurlar.

Ekonomi kurumu: Bir arada yaşayan toplumda mal ve hizmet dağılımlarının düzenlenmesi amacı taşıyan kurumdur. Malların üretimini, tüketimini, dağıtımını ve takas ile ilgili konuları ele alır.

Eğitim kurumu: Bilginin nesilden nesile aktarılmasını sağlayan kurumdur. Bireylerin davranışlarında istenilen doğrultuda değişim gerçekleştirme amaçlanır. Bu amaçla bireylerde kişilik gelişimlerinin olumlu yönde ilerlemesi beklenir.

Din kurumu: Din, insanların doğaüstü ile olan inancını, ilişkisini düzenler. Manevi düşünce ön plandadır. Tanrı ile insan arasındaki ilişki kurma gereksinimlerini karşılar. İnsanların kendilerini, doğayı ve insanları algılama şeklini biçimlendirir. Din kurumunun, insanları birleştirme özelliği bulunur.

Boş zamanlar kurumu: Bu kurum, bireylerin boş zamanında dinlenmesi, sanatla ve iletişimle ilgilenmesi olarak tanımlanır.

Bu sosyal kurumların varlığı ile toplumlar, evrensel ihtiyaçlarının karşılanması için birbirleri ile etkileşim içinde bulunurlar. Kurumlar, kendi alanlarında öne çıkmalarının yanı sıra birbirlerini de etkilemektedirler.

1.2. Toplumsal Değişim

Değişme kavramı, objelerin, yapıların, olaylar ve olguların zaman içinde veya aniden bir halden başka hale gelmesini ifade eder. Değişmenin kendiliğinden gerçekleşmesinin mümkün olabildiği gibi, mevcut şartlara bağlı olarak dış kaynaklı da gerçekleşmesi mümkündür. Zaman ve şartlar, değişimi ele alırken öne çıkan iki temel kavramdır.

Toplumsal değişme, üzerinde en çok tartışılan kavramlardan biridir. Toplumun dinamik ve sürekli değişen bir yapı olduğu düşünüldüğünde, toplumsal yapı ve ilişkiler aynı zamanda toplumu oluşturan bütün kurumlar, zaman ve şartlar bağlamında birbiri ile etkileşim içinde bulunarak değişmektedir. Toplumsal yapı bir bütündür ve toplumsal yapının bu bütünlüğü değişme esnasında da devam etmektedir (Kongar, 2019:283). Değişimin nedenleri ve sonuçları toplumbilimciler ve ilişkili alanlar tarafından incelenmektedir. “Değişmenin ‘evrim’ mi, ‘gelişme’ mi yoksa ‘devrim’ mi olarak tanımlanacağı kuramcılar arasında tam olarak anlaşma sağlanamayan bir tartışmadır” (Kalaycıoğlu, 2020:7). Zapf’a göre (1971), “Don Martindal’e göre de toplumsal değişme: insanlar arası ilişkilerin biçimlenmesi (formation) ve çözülmesidir. Dahrendorf toplumsal değişmeyi, otorite birliklerinin (Einheit) yönetim pozisyonlarındaki değişme olarak tanımlar. Loockwood ise, sosyal bir sistemin kurumsal yapısındaki ya da bir toplumun merkezî kurumsal düzenindeki bir değişme

olarak tanımlamaktadır” (Zapf, 1971:13; akt. Dinçer, 2003:104). Toplumsal değişimin yaşanmasında iç dinamiklerin ve dış dinamiklerin etkisi görülmektedir. Toplum ortak mekânda ve aynı değerlere bağlı bir bütün olarak ele alındığında, toplumların birbiri ile karşılaşması ve çeşitli şekil ve yöntemlerle birbirleri ile etkileşim halinde bulunmaları dış kaynaklı etkenleri açıklamak için örnek gösterilebilir.

“Toplumsal yapı ve toplumsal değişme kavramları yaşadığımız dünyadaki diğer birçok kurum ve kavram gibi XVIII. yüzyılın sonunda yaşanan Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi’nin sonucunda ortaya çıkmıştır” (Alpkaya, 2019:7). Fransız ve Sanayi Devrimi öncesinde tabuların sorgulanması, özgür düşünce ortamı ve değişim insanlık tarihinde olumsuz olarak nitelendirilirken devrimlerden sonra bu kavramlara ve değişime olumlu yaklaşılmıştır. Değişimin önlenemez olduğu görüşü açığa çıkmaya başlarken, değişimin denetim altında tutulması ve yönlendirilmesi gerektiği görüşü hâkim olmaya başlamıştır. Dinamik toplum yapısında “değişimin kaçınılmaz olduğu” tüm toplumbilimcilerin ortak paydada birleştiği bir olgudur. Bu ortak paydaya göre, değişim ilerleyicidir ve toplumu geri dönülmez bir süreç içine sokmaktadır. Toplumsal değişime direnen ve değişime hazır olmayan toplumlarda gerçekleşen değişim ise rahatlık, mutluluk getirebildiği gibi huzursuzluk ve karmaşa da yaşatabilir.

Değişim, tüm toplumlarda kesintisiz bir süreç dâhilinde aynı zaman diliminde, farklı kurumlarda görülmektedir. Toplumsal yapıyı oluşturan kurumların arasındaki etkileşim göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal değişme sürecinde, tüm kurumların birbirini etkileyerek değişimi hızlandırdığı, değişime katkı sağladığı söylenebilir. Fakat her kurumun, değişimi aynı hızda ve aynı netlikte gerçekleştirdiği söylenemez. Değişim süreçleri, toplumsal kurumlarda farklı hız ve şekil süreçleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir. Bazı kurumlarda değişim birbirine paralel yönde ve uyum içerisinde gerçekleşirken, bazı kurumlarda değişime direnme görülebilir ve değişim hızı bu noktada farklılık gösterebilir. “Sözelimi, ‘kurallar, yaptırımlar, ahlâki değerler, davranış kalıpları, ideolojik şekiller içinde kalan zihniyetler’ değişme karşısında direnen kültürel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır” (Erol, 2011:111).

1.2.1. Toplumsal Değişmeyi Etkileyen Faktörler

Toplumun yapısını oluşturan en temel unsur insandır. İnsanı olumlu veya olumsuz etkileyen tüm olaylar toplumsal değişmeyi yakından ilgilendiren faktörlerdir. Bu faktörler şu şekilde açıklanabilir:

Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler: Doğayı keşfedip, anlamlandırıp ondan faydalanabilen insanlar, devam ettirdikleri hayatı daha kolay hale getirebilmek, temel ihtiyaçlarına pratik çözümler bulmak amacıyla ilk buluşları gerçekleştirmişlerdir. Zaman içerisinde gerek toplumların birbiri ile etkileşim yaşamaları gerek yeni keşifler yapmaları, buluşların geliştirilerek daha ileri seviyeye gelmesini sağlamıştır. Toplumlarda bilimle beraber teknoloji de gelişmeye başlamıştır. “Pek doğal olarak, teknoloji, içinde doğduğu ve geliştiği toplumlardan bağımsız değildir ve toplumsal yapının en önemli belirleyicilerinden biridir” (Kongar, 2019:300).

Buhar gücünün keşfi ve devamında insan gücü yerine makine kullanımının başlaması teknolojik ve bilimsel değişim faktörüne verilebilecek en açık örneklerden biridir. İlerleyen teknolojiyle beraber toplum değişime ve ilerlemeye ayak uydurmak durumunda kalır. Değişim süreci içinde, teknolojinin getirdiği kolaylıklar keşfedildikçe toplum değişmeye ve gelişmeye gönüllü hale gelir. Bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle toplumda yeni düzen oluşmaya başlar ve toplum kuralları yeni düzene göre kendini yeniler. Sanayileşme, iletişim, ulaşım ve sağlık alanında yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler insan ve toplum hayatını büyük oranda etkiler. Bu değişimler neticesinde oluşan yeni kurallar sonucunda, toplum hayatı yeniden şekillenir ve toplumsal gelişme yaşanır.

Ekonomik Gelişmeler: Toplumsal değişimi etkileyen en önemli unsurlardan biri ekonomik gelişmelerdir. Toplumların üretim faaliyetlerine geçmeleri ve üretimi artırmak için giriştiği çabalar, gerçekleştirdiği faaliyetler ekonomik faaliyetlerin hareketlenmesini sağlamıştır. Üretimin gerçekleşmesi için kullanılan araçlar, üreten güçlerin yapısını belirler. Üretim ilişkilerinin şekillenmesini, toplum yapısında üreten ve tüketen dengesinin oluşmasını sağlar. Üretime yön veren gelişmelerde önemli bir yeri olan Sanayi Devrimi'nin yaşanması ile üretim araçları gelişmiştir. Yaşanan bu gelişme sonucu işçi sınıfı ve burjuvazi meydana gelmiştir. Toplumda oluşan bu sınıfsal ayrım ekonomide kapitalist sistemi doğurmuştur. Yeni oluşan bu ekonomik yapı, toplumları birçok kurumda değişime zorlamıştır. Toplum ilişkilerinden devlet

yapılarına, hukuk sistemlerinden din anlayışlarına kadar birden fazla alanda yaşanan bu toplumsal değişim sadece değişimin bizzat gerçekleştiği toplumu değil, etkileşim içinde bulunduğu toplumları da yakından ilgilendirmiştir. Bu değişime ayak uyduran toplumlar, gelişme ve ilerleme içinde kendine kolay bir şekilde yer edinirken, değişime kendi şartları doğrultusunda ayak direyen toplumlar gelişme ve ilerlemenin gerisinde kalmıştır.

Doğal Çevre Şartları: Toplumların yaşadığı coğrafya ve üzerinde yaşam sürdürdükleri yer yüzü şartları toplumları değişime götüren nedenlerden biridir. Genel anlamıyla üzerinde hayat sürdürülen çevre, olumlu veya olumsuz özellikler taşıyorsa o toplumda çevre faktörüne bağlı bir değişim yaşanmaktadır. İklim, toprak yapısı, bitki örtüsü gibi faktörler bir toplumun toprağa bağlı üretim alanını belirlemekte önemli rol oynamaktadır. Üretim alanının ve iklimin elverişli olması ve üretim faaliyetlerinin bu doğrultuda aktif olması toplumun ilerlemesini sağlarken, iklimin ve yeryüzü şekillerinin elverişsiz olduğu çevrede toplum başka toplumlarla etkileşim halinde olmaya ihtiyaç duyar. Bu durumda göçlerin yaşanması da mümkün hâle gelir. Yaşanan göçler, toplumun ve toplumsal yapının değişmesinde büyük bir rol oynar.

İklim ve üretim alanları gibi etmenlerin yanı sıra yeryüzü şekillerine sismoloji alanında bakıldığında, yaşanan depremlerin toplumsal değişmeye yol açtığı görülmektedir. Aynı zamanda çevrede yaşanan erozyon, kuraklık, sel gibi olumsuz coğrafi etmenler, bölgede yaşayan toplumları zorunlu değişime yönlendirir. Üzerinde yaşanan coğrafi konumun getirdiği olumsuz özellikler, toplumda değişimi kaçınılmaz kılar.

İdeoloji: İdeolojiler, kişilerin ve toplumun geçmişten gelen birikimleri, inançları, değerleri ve düşüncelerinin bir bütünü olarak dünyaya bakış açısıdır. İdeolojinin ne olduğu ile ilgili aynı doğrultuda veya zıt yönde birden fazla tanım bulunmaktadır. Macit (2016)'in ideoloji tanımlarını değerlendirmesine göre ideoloji, belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler topluluğu ve bu grubun veya sınıfın içinde bulunduğu durumu ve hayat tecrübelerinin simgesi olan inanç ve fikirlerdir (Macit, 2016:30). İdeolojilerin doğmasıyla insanlar hayatlarında karşılarına çıkan problemleri kendi dünya görüşlerine yani ideolojilere göre anlamlandırabilir. İdeolojilerin, geçmişten gelen değerlerin bir birikimi olduğu düşünüldüğünde kültür ve inancın, ideolojileri etkilediği söylenebilir. İdeolojiler dünyayı algılamak her ideoloji kendi içinde salt doğruları oluşturabilir.

Toplumsal değişmenin yaşanmasını sağlayan unsurlardan biri yeni ideolojilerin doğmasıdır. İdeolojinin doğmasıyla toplumlar inandıkları ve savundukları, dünyayı anlamlandırma şekilleri ile dünyaya bakış açıları gerçekleştirirler. Bu durumun bir sonucu olarak mevcut dünya düzeni ile çatışmalar yaşanır. Bu duruma örnek olarak Rönesans Dönemi ve akabinde gelen Aydınlanma Çağı gösterilebilir. Rönesans'ın yaşanmasıyla, insanı temel alan hümanizm ortaya çıkmıştır. Hümanizm ile tanışılması sonucu Aydınlanma Çağı'nda eşitlik, özgürlük, insan hakları, demokrasi gibi yeni düşünceler ve kavramlar insan hayatına girmiştir. İnsanı temel alan bu düşünceler, toplumda değişim ve dönüşümü getirmiştir. Önce düşüncelerin meydana geldiği toplum, daha sonra da bu toplumların etkileşim içinde bulunduğu diğer toplumlar ortaya çıkan bu yeni düşünce ve kavramlardan etkilenir. Bu etkinin bir yansıması olarak toplumsal değişme görülür.

Nüfus: Toplumların içinde bulunduğu nüfus yapısı ve nüfus dinamiklerinin değişimi, toplumsal değişmeyi gerçekleştirebilir. Nüfus, belirli bir zaman diliminde, sınırları belirlenmiş bir bölgede yaşayan insan topluluğudur. Doğum ve ölüm oranları, köyden kente yaşanan göçler, nüfusun eğitim yapısı nüfusun dinamiklerini oluşturan temel unsurlardır. Bu unsurlarda meydana gelen değişimler toplumsal değişmeyi gerçekleştirir. Toplum nüfusundaki kadın-erkek oranı evlilik ve aile kurma seyrini belirler. Doğum oranlarının artması ve azalması nüfus yoğunluk oranını belirler. Yoğunluğun fazla olduğu bölgeler göç verir ve bu göçler ekonomik şartların daha elverişli olduğu kentsel bölgelere doğru gerçekleşir. Kırsal yerleşim alanlarına göre kentsel yerleşim alanları, insan hak ve özgürlüklerine daha fazla eğilim olması yönünden ön plana çıkar. Kentsel alanlarda yoğunlaşan göç, demokrasi anlayışının toplumda daha hızlı benimsenmesi ve daha hızlı yaygınlaşmasında etkili olur. Özgürlük ve eşitlik kavramlarını ön planda tutan demokrasi anlayışının daha fazla kabul gördüğü toplumlarda ilerleme ve gelişme daha hızlı gerçekleşir.

Toplumu oluşturan insandır. İnsanların bölge, köy, kent, kıta gibi yerleşim birimlerinde yaşaması nüfusu oluşturur. Nüfus yapısı, nüfus hareketleri toplumsal değişmenin hangi yönde değişim yaşayacağını etkileyen unsurların temelinde gelir. Kadın erkek oranı, genç nüfusun oransal fazlalığı, eğitim seviyesinin gelişmişliği, kentlerde yaşam oranının fazlalığı toplumsal değişmede gelişmeyi ve ilerlemeyi hedef alan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumsal değişmeyi etkileyen unsurlar değerlendirildiğine, teknoloji ve bilimin gelişmesi, coğrafi şartların toplumu yönlendirmesi, insanı bireysel olarak veya toplumsal olarak ilgilendiren yeni düşünce ve ideolojiler, nüfus yapısı ve hareketliliği toplumsal değişimin temel faktörleri olarak görülmektedir.

Toplumların değişim şekil ve biçimleri birbirinden farklı özellikleri taşır. Yani her toplum aynı şekilde değişme yaşamamaktadır. Bazı toplumlar birbiri ile etkileşimleri sonucunda istemsiz olarak, plansız bir şekilde ve farkına varmadan değişim yaşamaktadır. Bazı toplumlarda ise değişim amaç doğrultusunda ve planlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Planlı değişim gerçekleştirilirken toplum ya kendi iradesi ve zgr seçimleri ile bu değişmeyi yaşar ya da toplum üzerinde yukarıdan aşağı bir zorlama görülür. Toplumu oluşturan kurumların amaç ve eylemlerinin belirli amaç doğrultusunda toplum tarafından gönüllü ve demokratik olarak değişmesi ile baskı ve yönlendirme sonucunda zoraki olarak değişmesi birbirinden farklı süreçlerin yaşanmasına sebebiyet verir.

Toplumda yaşanan değişimlere toplumun hızlı veya yavaş uyum sağlaması toplumun yapı ve düşüncesi ile yakından ilgilidir. Toplumsal değişimler incelenirken, toplumların i dinamizminin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Tarihî gerçeklikler ve içinde bulunan gerçeklikler gözlemlenerek, değişimin yapısı ve toplum içindeki değişim süreci ele alınmalıdır. Toplumsal değişmenin öğeleri ve karşıt öğeleri bir arada ele alındığı takdirde, değişim süreci ve değişimin doğrultusu hakkında daha açık bir sonuca ulaşılabilir. Yapısal sorunlarını gidermiş toplumların var olan inanç ve değerlerinin, değişimi engelleyecek nitelikte olmamasıyla değişime daha kolay uyum sağlayabilmektedirler. Ayrıca toplumdaki nüfus yaş oranının genç ve dinamik olması, yaşlı nüfusa oranla değişimin daha kolay gerçekleşmesini sağlamaktadır. Toplumun değişim sürecinde karşıt öğelerin değişim öğelerine oranda azlığı, değişimin hızını belirleyen temel unsurlardan biridir. Her toplumda karşıt öğe olarak var olan muhafazakrlar vardır. Örneğin, Sanayi Devrimi'nde makineleşmeye geçilmesiyle, işçiler kendi yeteneklerinin göz ardı edileceğini düşünerek bu değişime ayak diremişlerdir. Benzer bir örnek de Türk dünyasından verilebilir. Osmanlı Devleti'nde matbaanın geç kullanımına başlanmasına, hattatların etkisi bulunmaktadır. Bu gibi örnekler bize toplumsal değişim incelenirken, toplumun i dinamizmini incelemenin gerekliliğini ve toplumdaki değişime karşıt öğeleri göz önünde bulundurmamızın önem taşıdığını gösterir.

Değişimin yaşandığı toplumlar geleneksel toplum yapısından, modern toplum yapısına geçen olumlu bir süreç yaşamaktadır. “Modernleşme olarak adlandırılan bu süreç ‘düşünsel’ alanda başlar, modern siyasi seçkinlerin güçlenmesiyle birlikte ‘siyasi’ alana sıçrar, modern seçkinlerin iktidarı ele geçirmesi sonucu ‘ekonomi ve toplum’ dönüştürülür ve en sonunda ‘toplumsal bütünleşme’ aşamasına ulaşılır” (Alpkaya, 2019:8). Avrupa’da XVIII. yüzyılda yaşanan gelişmeler modernleşme kavramının diğer toplumlar tarafından ilgi görmesini sağlamıştır. Modernleşme kuramı XVIII. yüzyıldan itibaren birçok dünya devletini farklı şekillerde etkilemiştir. Modernleşme kuramı ile tanışma ve bu sürece dâhil olma, toplumların iç dinamiklerine bağlı gerçekleşmiştir.

Alpkaya (2019)’ya göre, modernleşme kuramı İngiltere ve Fransa’da ortaya çıkmış ve diğer devletler modernliği ithal etmiştir. Almanya, Belçika, İtalya, İspanya gibi komşu devletler, modernleşme düşüncesiyle henüz doğuş aşamasındayken tanışan ikinci gruptur. ABD, Kanada, Avusturalya gibi İngiltere ve Fransa’nın kolonisi olan devletler, modern düşünceyle erken tanışan üçüncü grup devletleri oluşturur. Kolonici devletler buralara giderken modern düşünceleri de beraberlerinde götürmüştür. Dördüncü grubu oluşturan devletler ise ikinci grubu oluşturan Almanya, Belçika, İtalya ve İspanya’nın kolonileri olarak belirtilmiştir. Bu ülkeler göçler yoluyla modern düşünce ile tanışmışlar fakat aynı zamanda kendi geleneksel özelliklerini de korumuşlardır. Beşinci grubu oluşturan devletler ise modern düşüncelerle karşılaştıkları esnada, kendileri de güçlü yapıda olan ve modernlikle başa çıkabilmek için kendi kararlarıyla modernliği benimseyen Rusya, Osmanlı, İran, Çin, Japonya gibi devletlerdir. Altıncı grubu oluşturan Hindistan ve bazı Doğu Asya devletleri, sömürge konumunda olmalarına rağmen köklü geleneksel yapıya sahip olan devletlerdir. Bu devletlerde modernleşme, sömürgeyi uygulayan devletler tarafından yapılan düzenlemeler ile başlamış ve geleneksel-modern kültür çatışması yaşanmıştır. Son grubu oluşturan Afrika ülkeleri ise modern değerlerle rekabet edebilecek kadar sağlam geleneksel kültüre sahip değildir ve modernleşme sömürgeci devletlerin dayatmasıyla başlar (Alpkaya, 2019:8).

Görüldüğü gibi toplumların modernleşmesine giden biçim ve şekiller birbirinden farklılık gösterir. Kimi toplum kendi bünyesinde yaşanan gelişmeler ile modern düşünceye gönüllü olurken, kimi toplum bir savunma mekanizması olarak modernleşme düşüncesine yönelir. Bazı toplumlar da vardır ki hiçbir şekilde modern

düşünceye açık olmamasına rağmen dışardan zorlama ile modernleşme ve değişim sürecini yaşarlar. Modern düşünce yapısını benimseyen toplumlar, ilerici yönde gelişme meydana getirir. Yaşanılan değişim ve modernleşme de toplum yapı ve kurumlarına yansır. Böylece toplum değişim ve modernleşme sürecine girmiş olur. Bu değişim ve modernleşmenin hızı ve oranı ise mevcut toplumun ne kadar geleneksel ve muhafazakâr yapıya sahip olduğuna göre değişkenlik göster. Modernleşen ve değişen toplumlarda, eğitim seviyesi, kentleşme oranı, kullanılan teknoloji, bireysel özgürlükler ve demokrasi, süreç içinde gelişme gösterir.

1.3. Türkiye ve Toplumsal Değişim

Toplumsal değişim, bir toplumun süreç içindeki hâl değişimidir. Toplumsal değişimler incelenirken, toplumların mevcut yapısı ve tarihî gerçeklikleri de mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Yaşanan toplumsal değişimleri, büyük olaylar sonucunda yaşanan ani değişimler gibi ifade eden toplumbilimcilerin yanı sıra büyük olayların yaşanmasına kadar giden süreçte yaşanan daha küçük ve süreklilik arz eden olaylar olarak tanımlayan toplumbilimciler de bulunmaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, küçük olarak adlandırılan değişimlerin süreklilik göstermesidir. Süreklilik içinde değişimler zamanla büyük evrimlere, değişimlere yol açabilir. Tıpkı Avrupa’da Aydınlanma Çağı’nda meydana gelen ve zaman içinde süreklilik gösteren değişimlerin sonucunda Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi gibi ani değişimlerin meydana gelmesi gibi.

Türk toplumunda modernleşme sürecinden Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulması aşamasına kadar yaşanan süreci süreklilik ve tarihî devamlılık yönünde değerlendirmek uygun olacaktır. İmparatorluk’tan “millî kimlik” edinmeye giden süreç, “Ulus-Devlet” olmayla beraber Cumhuriyete giden süreç ve bu sürecin toplum üzerindeki yansımaları Türk toplumundaki değişimi gözler önüne seren devamlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal zihniyetin inşa süreci ele alınırken, değişimin bir süreç ve hareketlilik olduğu göz önünde tutulmalı, Cumhuriyetin ilan edilmesine yön veren tarihî olaylar ve toplumu oluşturan kurumlar, birbirleri ile etkileşim içinde bulundukları göz ardı edilmeksizin incelenmelidir.

Osmanlı Devleti’nde toplumsal yapıyı oluşturan kurumların her birinde meydana gelen değişim ve bu değişimin meydana gelmesindeki sebepler birbiri ile ilişkilidir.

Osmanlı devleti, XVII. yüzyılda daha önce karşılaşmadığı bazı sorunlarla karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Mali, idari ve askerî kurumlarda karşılaşılan bu sorunlar, devleti gün geçtikçe yıpratmaya başlamıştır. Bu sorunların meydana getirdiği aksaklıkların normal işleyişe döndürülmesi için problemlerin çözümü gerekmiştir. Mali ve İdari sorunların çözümü, devletin iç dinamikleri ile çözülmeye çalışılırken askerî kurumlarda var olan sorunun çözümü için gelişmiş toplumlar ile etkileşime geçilmiştir. Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıla kadar girdiği savaşlarda üstünlük gösterirken, bu zaman dilimi itibariye savaşlarda yenilgiler almaya başlamıştır. Osmanlı, büyük bir imparatorluk olmasının verdiği gururla, savaşlarda aldığı yenilgileri ve bu yenilgiler sonucunda yaşadığı toprak kayıplarını düşmanın yalnızca askerî teknik ve savaş taktiklerine bağlamıştır. Dolayısı ile düşmanın her yönden üstün bir toplum olma olasılığı ile ilgilenmemiştir. Savaşlarda özellikle Avrupa devletlerine karşı aldığı yenilgiler sonucunda yalnızca askerî alanda Avrupa ordularının eğitim tekniklerini ve araç gereçlerini örnek almayı gerekli görmüştür. Askerî alanda sorunların giderilmesi amacıyla Avrupalı devletlere yönelme ihtiyacı, zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nin tüm kurumları ile Avrupa'dan etkilenmesine yol açmıştır. İlk başta yalnızca savaşlarda alınan yenilgilere bir çözüm bulmak amacıyla askerî sistemdeki Avrupa'ya yönelik zamanla siyasi, toplumsal, kültürel, felsefi olarak da Avrupa'dan etkilenilmesine ve onun model alınmasına etki etmiştir. Tüm alanlarda Avrupa'nın model alınmaya başlanmasıyla, Türkiye tarihi için toplumsal değişim süreci yaşanmaya başlamıştır. Çünkü toplumsal değişim yalnızca bir alanda değil birbirini etkileyen, toplumun yapısını oluşturan tüm kurumlarda görülmektedir.

Değişimlerin oluşmasına etki eden faktörlerden birinin toplumların etkileşimi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı toplumunun kendinden daha gelişmiş olan Avrupa devletleri ile etkileşim yaşamaya başlaması, Osmanlı Devleti'nde "Modernleşme Dönemi" olarak adlandırılan döneme girilmesini sağlamıştır. Bu değişim dönemi kuşkusuz Osmanlı Devleti için oldukça büyük bir değişimdir. Islahatların gerçekleştiği, reformların yapıldığı, Batı toplumlarına karşı ilgi ve heyecan duyulan bir zaman dilimidir.

Kurumlardaki değişimler genel itibarıyla devletin topyekûn değişimi amaçlanarak yapılmamıştır. Engin'in belirttiği ifadelerle göre, Osmanlıların derdi Batılılaşma değil; Osmanlı'nın derdi, birçok alanda sıkıntı yaşayan devleti içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtarabilmektir (Engin, 2019:11). Değişimler, Batıya benzeme veya

modernleşme amacıyla yapılmamış, devleti geriye çeken sorunların giderilmesi amaçlanmıştır. Hatta dönem padişahları, daha çok kendi hükümdarlık süreçleri ile ilgilenmişlerdir. “Fakat ancak topyekûn modernleşme, hayat görüşünde modernleşme kavramı ile Türkiye gerçek modernleşme yoluna girmiştir. Atatürk'ün radikalizmi, yalnız bir derece farkı değil, bir mahiyet farkı doğurmuştur” (İnalcık, 1988:986).

Türkiye toplumunda Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde toplumun bütün kurumlarında yaşanan değişim ve zihniyet değişimi, geçmişten aktarılan yaşanmışlıkların ve birikimlerin kökten vücut bulmuş hali olduğunu görülmektedir. Toplumsal değişimin başlamasının temellerinde, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl itibarıyla devletin askerî gerilemesine çözüm aramak ve devletin diğer kurumlarındaki eksikliklerini gidermek amacıyla Avrupa devletleri ile etkileşime girmesinin yattığı görülür. Bu değişim süreci, ilerleyerek ve gelişerek devam etmiştir. Gelişen, ilerleyen ve modernleşen Türk toplumu, millî benliğini kazanarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen farklı bir yapıya, ulus-devlet yapısına bürünmüştür. Osmanlı Devleti yönetim yapısı ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti yönetim yapısı arasındaki farklılık, meşrutiyet sürecinin yaratmış olduğu bir sonuçtur. Birbirinden farklı yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni aynı yapıya sahip olarak tasvir etmek doğru olmayacaktır. Çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti ve millî bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti yapısal ve yönetim anlayışları itibarı ile birbirinden farklı özellikler taşımaktadır. “Devleti bir baba mirası sayan patrimonial bir hanedan imparatorluğu olan Osmanlı Devleti'ni, 1923'te kurulan Türkiye millî devletiyle özdeşleştirmek, Avrupa devletlerinin modern Türkiye ile ilgili meselelerde Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı zaman dışı haksız muamelelerinin nedenlerinden biridir” (İnalcık, 2005:218).

XIX. yüzyılın başından itibaren modernleşme, bir önceki döneme göre farklı bir boyut kazanarak “devlet siyaseti” halini alarak daha yerleşik ve kurumsal bir yapıya bürünmüştür (Bulut, 2021:42). Dönemsel aktarımlar ve toplumlar arası maddi, manevi alışverişin ilerleyerek devam etmesi toplumun siyasi boyutta da geri dönülmez bir yola girmesinin önünü açmıştır. Avrupa toplumlarında benimsenen özgürlükçü düşünce ortamı ve bireysellik kavramları kendini Osmanlı Devleti'nin içinde göstermeye başlayarak “Millî Devlet” anlayışının yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Yapılan reformlarla, Batı'dan alınan bilgilerle ve düşüncelerle yetişen aydın kesim oluşmuştur. Yetişen aydınlar ve onlardan etkilenen genç nesiller, toplumun tabularını kırmak

yolunda girişimlerde bulunmuşlardır. Mustafa Kemal ve Türk Devleti'nin kurulmasını sağlayan komuta birliği, bu aydınlıkçı fikirlerin gündemde olduğu dönemde yetişerek, bireyi, toplumu, devleti ve dünyayı algılama biçimlerine yön vermişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti, her alan ve kurumda özgürlükçü, ilerici, çağdaş toplum olma yoluna giderek toplumu çok daha radikal boyuta taşımış, mevcut toplumun ve yeni neslin zihniyetini bu düşüncelerle inşa etmiştir.

II. BÖLÜM

SİYASİ ALANDA DEĞİŞİM VE TOPLUMSAL ZİHNİYET

Toplumsal değişimin bir unsuru olarak siyasi yapı ele alındığında, Cumhuriyet Dönemi'ndeki siyasi gelişmeleri anlayabilmek için öncelikle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin devraldığı Osmanlı mirasına değinmek doğru olacaktır. Osmanlı'dan Türkiye'ye devrolan ve Cumhuriyet toplumunda devlet ve toplum arası ilişkileri belirleyen temel nokta; modernleşme sürecinden beri yenileşme ve gelişmeye karşı direnen, gelenekçi düşünce yapısını benimseyen, değişimin karşıt gücü olarak tanımlanan kesimin var olmasıdır. Osmanlı modernleşmesinin, devlet aklı ile tepeden başlatılan bir süreç olmasından dolayı, değişimin çıkış noktası yönetici kesimdir. Bu sebeple modernleşme ve değişim, süreç içerisinde birçok karşıt güçle karşı karşıya kalmıştır.

2.1. Tanzimat Dönemi Gelişmeleri

Osmanlı İmparatorluğu devlet yönetiminde esas olan husus merkeziyetçiliktir. Devlet-toplum ilişkileri ele alındığında otoriter bir anlayışın olduğu görülmektedir. “Orhun Yazıtlarına kazınan Orta Asya törelerinden Osmanlı İmparatorluğu'na, oradan da Türk-İslam sentezine varana kadar, meşruluğunu gelenek, devlet ve adalet kavramlarından alan yönetim geleneği, mutlak ve merkeziyetçi özelliklerini yüzyıllarca korumuştur” (Ünsal, 1998:3).

XVII. yüzyıla kadar devlet otoritesinin kendini koruduğunu söylenebilmektedir. Osmanlı'nın iç dinamiklerinden bağımsız olarak, dış dünyada yaşanan toplumsal, ekonomik olaylar ve bu olayların Osmanlı siyasi yapısına da sirayet etmesi sonucu siyasi otorite sarsılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde bu olumsuz süreçlerin yaşandığı dönemde Avrupa'da Aydınlanma Çağı'ndan beri süre gelen değişimler yaşanmaktadır. Özgür düşünce ortamı, bireysellik, eşitlik, adalet ve demokrasi

kavramları ile modern düşünce yapısının hâkim olduğu Avrupa, değişimlerden elde ettiği bilgi ve birimini kullanarak coğrafi keşifleri gerçekleştirmiş, sanayi toplumu yolunda olma yoluna girerek sömürge devlet arayışlarına girmiş ve Osmanlı'yı tüm bu yönleri ile huzursuz eden bir güce ulaştırmıştır.

Devlet, kendinden bağımsız dış dünyadaki gelişmeleri uzunca bir süre görmezden gelmiştir. Bu mağrur duruşta, daha önce alınan başarıların ve kendi mükemmeliyetlerine olan inancın etkisi büyüktür. Bu sebepten dolayıdır ki Avrupa devletleri başkentlerinde 1793 yılına kadar daimî elçiler bulundurmamış ve bunun sonucunda Avrupa'da yaşanan gelişmelerden tam anlamıyla istihbarat alamamıştır. Buradaki sorun, Avrupa dillerini yeterince iyi bilen, güvenilir Müslümanların sayıca azlığından kaynaklanmaktadır. Tercüme odaları kurulup güvenilir tercümanlar yetiştirilinceye kadar, Osmanlı'da tercüme işlerinde Rumlar etkili olmuştur. Rumların tercümede eksik ve yanlış bilgilendirme yapmaları sonucunda da Avrupa ile az olan iletişim, devletin tam ve doğru bilgi alamamasına yol açmıştır. Osmanlı'nın, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmesinin nedenlerinden biri de bu olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin güçlü idari yapısı dış dünyada meydana gelen zorlayıcı etkenlerden dolayı sıkıntıya düşen bir sürece girmiştir. Coğrafi keşifler ile Akdeniz ticaret yolları üzerinde gücünü kaybetmesiyle mali kayıplar yaşamaya başlamıştır. Avrupa devletlerinin, Amerika kıtasından elde ettikleri değerli madenleri ekonomik piyasaya sürmeleri sonucu Osmanlı maliyesinde enflasyon gibi problemler yaşanmıştır. Mali sıkıntılarla beraber askerî alanda başarısızlıklar ve toprak kayıplarının da yaşanması, tımar sisteminin bozulmasına ve köylünün topraktan ayrılmasına yol açmıştır. Yaşanan ekonomik ve askerî sıkıntılar sonucunda bozulan düzen ortamında taşrada bu durumdan istifade eden ve merkeze kafa tutabilecek güçte "âyân" adı verilen mahalli güçler ortaya çıkmıştır. Âyânlar, mevcut düzenden memnun olmayan bazı kitleleri arkasına alarak güçlü bir muhalefet ortaya çıkarmışlardır. Âyânların hakimiyeti çok uzun sürmemiş, II. Mahmut'un hükümdarlığı döneminde Yeniçerilerin karşı saldırıları ile etkileri kırılmıştır. Fakat Yeniçerilerin mevcut potansiyelleri de tehlikeli bir boyut kazanmıştır. Yeniçerilerin başı bozuk ve disiplinsiz varlığı, taşrada merkezi otoritenin tam olarak sağlanmasının önüne geçen bir durum olmasından dolayı, Yeniçerilerin ortadan kaldırılması gerekmiştir. II. Mahmut, sınırsız iktidar gücünü tekrar ele alabilmek ve otoriteyi tekrar elinde tutabilmek adına, vilayetlerdeki asi âyânlar gibi Yeniçerileri de imha etmiştir.

Osmanlı siyasi yapısı gelenekselcidir. Geleneklerine bağı olan toplumlar tıpkı Osmanlı Devleti'nin sergilediği tavır gibi, yeniliklere uzun süre şüphe içinde yaklaşırlar. Osmanlı Devleti de karşılaştığı sorunlara öncelikle geleneksel açıdan yaklaşmıştır. Bu bakış açısına göre devlet eğer istediği başarıyı elde edemiyorsa, sorun devletin kendi iç yapısından, kendi eksikliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu eksikliklerin çözümü, yine devletin kendi içinde yapılacak iyileştirmeler ile sağlanmalıdır. Bu düşüncelerin temelinde yatan bu gerçekliğe göre, Osmanlı Devleti'nin Batı'nın üstünlüğünü kabul etmediği açıkça görülmektedir.

Akyıldız (2018)'a göre, Batılılar, Osmanlı Devleti'nin üstün olduğu dönemlerde aynı düşünceye sahiptirler. Onlara göre sorun, Türklerin güçlü olmasından kaynaklanmaz. Sorun Batı devletlerinin güçsüzlüklerinden kaynaklanır. Yani Akyıldız, bu düşüncelerin düşük potansiyel gösteren devletlerde var olduğunu ortaya koyarak geleneksel toplumlarda, tecrübe edilmiş modellerin, yeni fikirlere tercih edildiğine vurgu yapar (Akyıldız, 2018:17).

Osmanlı için iyi gitmeyen yapı askerî yapıdır. Osmanlı Devleti, savaşlarda üst üste yenilgi alınması sonucunda reformlara ihtiyaç duymuştur. Askerî başarısızlıklar sonucu kaybedilen topraklar ve savaş tazminatları, devletin ekonomik yapısını olumsuz etkilemeye başlamıştır. Bu durum askerler arasında maaşlarını alamama gibi sorunların yaşanmasıyla memnuniyetsizliğin artmasına yol açmıştır. Askerî yapıda bozulmaların yaşanması da devletin birçok kurumunda çözümler meydana getirmiştir. Her ne kadar askerî eğitim alanında reformlar yaşansa da ve bu reformlar ilk defa Batı toplumlarının model alınması olarak önem kazanmış olsa da bütünsel süreçte askerinin ve toplumun memnuniyetsizliği ortadan kalkmamış ve Osmanlı siyasi otoritesi de kadîm dönemlerindeki gücüne ulaşamamıştır. Fakat askerî reformlarla Batı'ya açılan kapı siyasi ve düşünsel alanda birçok değişim silsilesini getirmiştir. Dönemin ilerleyen evrelerinde, Batı'ya karşı geleneksel yaklaşım kısmen kırılmış, devlet geleneksel kurumlarının yanında modern kurumların oluşmasını sağlamıştır.

XVII. yüzyıl itibarıyla eski ihtişamlı ve görkemli dönemini kaybeden Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılda öncelikle devletin kadîm dönemdeki gücünü tekrar ele alabilmek amacıyla reformlar gerçekleştirmeye başlamıştır. III. Selim dönemi ile modern anlamda Batı bazlı değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Öncelikli olarak Batı'nın askerî teknik ve eğitiminden faydalanılma yoluna gidilmiştir. Batı ile istihbaratı geliştirmek adına daimî elçiler gönderilmiş, dil ve tercüme konusuna ağırlık

verilmiştir. Fakat, III. Selim'in kurmaya çalıştığı Nizâm-ı Cedîd, öngörülen sonuçlara ulaşamamıştır. II. Mahmut'un hükümdarlığa geçmesi ile Nizâm-ı Cedîd dönemindeki eksikliklere düşülmemeye çalışılarak bir dizi reform meydana gelmiştir. Bu dönemin esas amaçlarında biri merkezileşmeyi tekrar sağlamak olmuştur. Bunun için büyük engel olarak görülen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826), Osmanlı klasik askerî yapının değişmesine olanak sağlamıştır. II. Mahmut'un amacı, III. Selim döneminde başlanan değişimi devam ettirmek olmuştur.

Lewis (2021), II. Mahmut'un girişimlerini, Rusya'daki Büyük Petro'nun girişimleri ile karşılaştırarak II. Mahmut'un, Büyük Petro'nun Rusya'da yaptığı kadar geniş ve kapsamlı reformlar yapmak istediğini belirtmiştir. Petro'nun sözünü tüm bölgeye geçirebilecek olmasına rağmen, II. Mahmut'un öncelikle bunu sağlayacak güçte "tek adam" olması gerektiğini söyleyerek devam etmiştir. Lewis'e göre Petro ve II. Mahmut arasındaki farklardan biri de Petro'nun reformlarına yardım etmeleri için pek çok Avrupalıyı ülkesine davet etmesine karşın, II. Mahmut'un Müslümanların aşırı tepkisinden dolayı ülkeye çok az sayıda yabancıyı davet edebilmesi olmuştur. Lewis ayrıca Osmanlı Devleti'nde Avrupa dillerini bilen insanların yetersizliğinden dolayı yabancılardan yeterince faydalanılamadığını belirterek, Büyük Petro girişimleri ile II. Mahmut'un amaçlarının benzer olmasına karşın II. Mahmut'un reform girişimlerinin daha zorlu bir süreç geçirdiğini belirtmiştir (Lewis, 2021:144-145).

II. Mahmut, Osmanlı modernleşmesinin gerekliliğini gören reformcu diplomatların tavsiyelerini dinleyerek 1831-1838 yılları arasında, modernleşmeye adına kesin adımlar olarak sayılabilecek reformlar başlatmıştır. "Fakat, Mahmut'un en mühim başarısı, vilayetlerde ve bütün idari kısımlarda Sultanın gücünü yenilemesi, eski haline getirmesi oldu" (İnalcık, 2021:188).

XVIII. yüzyıl sonları itibarıyla Osmanlı devlet ve toplum yapısı için gerçekleştirilen modernleşme hareketleri içinde, Tanzimat Fermanı önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1839'da hayatını kaybeden II. Mahmut'un ardından tahta çıkan Abdülmecid, II. Mahmut'un yaptığı reformları devam ettirmeyi amaçlamıştır. Abdülmecid, II. Mahmut döneminde etkili olan devlet adamlarından etkilenmiştir. Bunlardan biri Tanzimat Fermanı'nın hazırlanmasına öncülük eden Mustafa Reşit Paşa olmuştur.

II. Mahmut döneminde 1834'te Paris'e büyükelçi olarak görevlendirilen ve orada Fransızcasını ilerleterek önemli görevlerde bulunan 1836 yılında Londra büyükelçiliğine atanan ve 1837'de Hariciye Nazırlığına getirilen Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat'ın hazırlanması için bazı gerekçeler ortaya koymuştur. Getirildiği görevler ile Batı devletlerinin güç dengeleri hakkında bilgi sahibi olan Reşit Paşa, yapılacak reformlar ile Osmanlı siyasi bütünlüğünü sağlamanın, devlet içi kalkınmanın yaşanmasının gerçekleşeceğini, diğer yandan ise Osmanlı Devleti üzerinde baskı yaratan yabancı devletlerin hoşgörüsünün kazanılmasıyla bu devletlerin baskılarının son bulacağını düşünmüştür. Reform kararları ile ülke içindeki karmaşaya son verilecek, din ayrımı gözetilmediği için ülke fertleri üzerinde adalet sağlanmış olacaktır. “Mustafa Reşit Paşa, önde gelen devlet adamlarının katıldığı bir toplantı gerçekleştirerek onların görüşünü aldığı gibi, ilan edilecek fermanın içeriğine benzer bir raporu bu mecliste kabul ettirerek 37 devlet adamı tarafından imzalanmasını sağlamıştır” (Engin, 2019:52). Mustafa Reşit Paşa'nın, 3 Kasım 1839'da dönemin padişahı Abdülmecid tarafından imzalanan Gülhane'de Hatt-ı Hümayûnu okuması ile Türk tarihinde “Tanzimat” olarak adlandırılan reform dönemi başlamıştır.

Tanzimat Fermanı'nı ile mali, kültürel, siyasi ve hukuki alanlarda birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. “1839 Tanzimat Fermanı bir anayasal gelişmedir. Çünkü imparatorluk tebaasının dinini kamusal hizmetlere ve katılıma yansıtma konusunda eşitlik getiriyor, asıl önemlisi vergi meselelerinde kanuna dayanılıyor, ceza ve muhakemata insan hayatı açısından teminat getiriliyordu” (Ortay, 2021:13). Toplumu ilgilendiren bir siyasal gelişme olan Tanzimat Fermanı'nda yapılması tasarlanan reformlar şu şekildedir (İnalcık,2006; akt. Ertan, 2019:28):

- “Müslüman-gayrimüslim bütün yurttaşların can, mal ve ırz güvenliği sağlanacak.
- Bütün Osmanlı yurttaşları kanun önünde eşit olacak.
- Vergi konusunda adaletsizliği ortadan kaldırmak için birtakım düzenlemeler yapılacak ve herkes kazancına göre vergi ödeyecek.
- Ordu için asker toplama konusunda yaşanan sıkıntılar ortadan kaldırılacak. Bu düzenleme ile hem asker toplanan bölgelerin nüfusları göz önünde bulundurulacak hem de askerlik süresi, 4-5 yıl gibi bir süre olacak.
- Mahkemeler açık ve bağımsız olacak.
- Müsadere Usulü kaldırılacak.”

Ferman'da vaat edilen tasarılar ile padişah kendi mutlak iradesinde kısıtlamaya gidilmesini ve hukukun üstünlüğünü kabul etmiş olmuştur. Yani padişah kendi mutlak

iradesinin kısıtlanmasını kabul ederek, keyfî yönetim anlayışını terk edeceğini vaat etmiştir. Ferman hükümlerinin hayata geçirebilmesi için meclisler kurulmuştur. Bu meclislere halkın katılımı sağlanmamış, meclis bürokrasi ve ordudan bir grup seçkin insanın katılımıyla kurulmuştur.

Ferman, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde ilan edilmesinden dolayı geniş yankı bulmuştur. Fakat halk içinde, halk için vaat edilenler hoşnutsuzluk yaratmıştır. Adaletli ve düzenli yönetimi vaat etmesinden dolayı, gayrimüslim halk fermanı sevinçle karşılamış, Müslüman halk ise gayrimüslimlere verilen bu haklardan hoşlanmamıştır. Gayrimüslimler ise yapılan reformdan oldukça memnun bir halde büyük ümitlere kapılmıştır.

Halil İnalcık'ın aktarımı bize o dönem içinde Tanzimat Fermanı'nın etkilerinin halk içinde nasıl karşılandığına dair bilgi vermektedir (İnalcık, 1964:624):

“O sırada durumu gözüyle gören C. Hamlin, intibalarını şöyle anlatmaktadır: ‘Hatt'ın ilanı memlekette büyük bir hayret ve şaşkınlıkla karşılandı. Eski kafalı Müslümanlar, Hatt'ı lânetle anıyorlardı. Şeriatın çiğnendiğini, Müslümanların gavurlarla aynı seviyeye indirildiğini iddia ediyorlardı. Hristiyan tebaa ise Hatt'a yeni bir çağın başlangıcı gözüyle baktılar. Hatt'ın ilanı, İngiliz siyasetinin bir zaferi idi. Hatt'ın gerçek değerini, halk arasında yarattığı etkide aramalıdır... Bu esaslar bütün imparatorluğa yayıldı. Gülhane Hattı, hükümetin asıl gayesi ve kanuna göre erişilecek maksatlar hakkında halka yapılmış ilk hitaptı. Gülhane Hattı reayaya, hakları için mücadele etmek cesaretini verdi ve kanun önünde insanların eşit olduğu fikrini ortaya koydu... Ulemânın sivil sahada otoritesini azalttı ve artık geri dönülmesi imkânsız bir cereyan meydana getirdi.’”

Tanzimat Fermanı'nın etkileri, her ne kadar tüm Osmanlı halkı için eşitliği ön planda tutmuşsa da Müslüman ve gayrimüslim halk açısından farklı sonuçlar yaratmıştır. Eski düzenlerinin bozulacağına inanan Müslüman halk ile önceki döneme göre daha geniş haklar kazanan gayrimüslim halk arasında rekabet yaşanmaya başlamıştır. Bu fermanla hedeflenen unsurlardan birinin, 1789 yılında Fransa'da başlayan “Milliyetçilik” devriminin olumsuz etkilerinin Osmanlı'da görülmesinin engellenmek istenmesi olsa da ilerleyen süreçte bu amaca ulaşamamıştır. Tanzimat Fermanı ile Osmanlıcılık ideolojisi benimsenmiştir.

Milliyetçilik etkisinin Osmanlı Devleti'ne doğrudan etkileri, Tanzimat ve Islahat Fermanları sonucu görülmeye başlamıştır. Özellikle, Rusya ile gerçekleşen Kırım savaşına destek bulmak amacıyla İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'nın yanına çekilmesinin bir karşılığı olarak Islahat Fermanı'nın hazırlanması, yabancı devletlerin

Osmanlı'da yaşayan gayrimüslim halk üzerinde etki göstermelerine sebep olmuştur. Gayrimüslimlere yeni haklar veren Islahat Fermanı'nın 18 Şubat 1956 tarihinde ilanıyla, bu fermanın ilanına etki eden devletlerin sonraki aşamada ferman kararlarının uygulanıp uygulanmadığını denetleme yetkisine sahip olmasına neden olmuştur. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nda tanınan hakların üzerine eklemeler yapılarak Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim halka, Müslüman halka tanınan hakları sunan bir fermanıdır. Fakat Tanzimat Fermanı ile arasında büyük bir fark bulunur. Tanzimat Fermanı tamamen iç dinamiklerin düzenlenmesi için Osmanlı bürokrasisi tarafından hazırlanan bir ferman olmasına karşın, Islahat Fermanı içeriğinin hazırlanmasında İngiltere ve Fransa gibi dış güçlerin etkisi görülmektedir.

Tanzimat Dönemi (1839-1876), Osmanlı Devleti için birçok alanda yapılanmaya gidilen bir dönem olmuştur. Bu süreçte yapılan reformlar hukuki alanda düzenlenen haklar ile sınırlı kalmamıştır. İdare, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında reformlar meydana gelmiştir. Batılı giyim tarzı ve insan ilişkileri, topluma yansımıştır. Eğitimde laik kurumların açılmasıyla eğitime yeni bir yön verilerek gelecek nesillerin bu laik kurumlarda eğitim görmeleri ve yetişmeleri sağlanmıştır. Medreselerin yanında açılan Batılı modeldeki eğitim kurumları varlığını Cumhuriyet Dönemi'ne kadar sürdürmüştür. Hukuk alanında dinî kurallar sadece evlenme ve miras gibi özel alanları düzenlemiş, ticaret ve birçok kamu işini düzenlemek amacıyla Batılı devletlerden kanunlar getirilmiştir.

XVIII. yüzyılda, devletin askerî gücünün iyileştirilmesi amacıyla Batılı devletlerdeki gelişmelerin gözetilmesi ve bu devletler ile irtibatın kurulması, modernleşmenin anlamını Tanzimat Dönemi'nde daha ileri bir boyuta ulaştırmıştır. Tanzimat Dönemi, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanı ile toplumsal yapıda değişimin hızlı bir şekilde yaşanmaya başlaması açısından oldukça önemlidir. İmparatorluğu oluşturan toplum, yıllarca süregelen mevcut sistemlerinden daha farklı bir anlayış içinde varlığını sürdürmeye başlamış, değişim kendini devleti oluşturan tüm kurumlarda göstermiştir. Değişime karşıt geleneksel yaklaşımın varlığına rağmen, takip eden dönemlerde değişimden geri dönülmemiştir. Bu dönemde yaşanan reformlar, ilerleyen süreçte yaşanacak reformların zeminini hazırlamıştır. Gerçekleştirilen reformlar, Osmanlı Devleti ile modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasında köprü olma niteliğini taşımaktadır. Devletin birçok kurumunda geleneksel ve modern yapıların bir arada varlığını sürdürmesi, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Özellikle din ve

devlet arasında yaşanan gelişmeler, geleneksel Osmanlı kimliğinin çözülmesine ve İslamcı kimlik ve Türk kimliğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Cumhuriyete giden tarihî süreçte, Avrupa ile istihbarat ve ilişkilerin artmasıyla beraber, devlet yönetim anlayışı da sorgulanmaya başlanmıştır.

Tanzimat Dönemi, Cumhuriyet Dönemi'nde somutlaşan yeni toplumsal zihniyetin temellerinin atıldığı tarihî dönem olarak tanımlanabilir. Bu dönemde fikir olarak beliren değişikliklerin kurumsallaşması ve normatif olarak gerçekleşmesi ise Cumhuriyet Dönemi'nde kendini göstermiştir.

2.2. I. Meşrutiyet Dönemi Gelişmeleri

Tanzimat Dönemi'nde gerçekleşen reformlar, toplumun isteği doğrultusunda gerçekleşmemiştir. Devletin bürokrasi kesimi, Batılı devletlerin de etkisi ile reformları gerçekleştirmiş ve topluma kabul ettirmişlerdir. Toplum içinde değişimlerden hoşnut olmayan halktan yönetime karşı memnuniyetsizlik yaşanmıştır. “Bunlar Tanzimat’ın büyük paşalarını özellikle 1856 fermanından sonra Avrupalı güçlerin ve zenginliğiyle gücü gözle görülür şekilde artan Hristiyan cemaatlerin çıkarlarına hizmet eden kişiler olarak görüyorlardı” (Zürcher,2021:88). Osmanlı toplum anlayışının alışageldik sistemini değiştirdiğinden dolayı, reformlara destek özellikle Müslüman halk tarafından beklenen ölçüde gelmemiştir.

Tanzimat Dönemi'nin eksiklerini ve hatalarını eleştiren aydın kesimin kendini göstermesi 1860'larda başlamıştır. Tanzimat Dönemi reformlarına muhalefet olan bu aydın kesim, dönemin reformlarından olan modern okullarda eğitim gören, Fransızcası gelişmiş olan ve Avrupa'da ortaya çıkan düşünce akımları ile ilgilenenlerden oluşmuştur. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi aydın yazarlar ile Mustafa Fazıl Paşa ve Mithat Paşa gibi devlet adamlarının önderliğindeki Yeni Osmanlılar adı verilen bu muhalif grubu dönemin diğer muhalif hareketlerinden ayıran nokta gazetecilikle ilgilenmeleri ve eleştirilerini çıkardıkları yayınlarla yapmış olmalarıdır. 1848 yılında Paris'te eğitim görüp, Avrupa'nın düşüncelerini özümseyip modernleşme taraftarı olarak yurda geri dönen Şinasi, 1862 yılında kendi gazetesi olan Tasvir-i Efkâr'ı çıkartmış ve yazılarında hükümete, Avrupalı güçlere olan bağlılığı yönünde eleştiriler getirmiştir. Şinasi'nin 1865 yılında tekrar Avrupa'ya gitmesi ile gazete Namık Kemal'e ve Yeni Osmanlılara devredilmiştir. Zamanla gazetede içeriğindeki yazılar,

fikirlerin açıklandığı meydanlara dönüşmüş, Osmanlı aydınları arasında da siyasi fikirlerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1865 yılında “Basın Yasası” çıkararak yazılara sansür getiren hükümet, Yeni Osmanlıların varlığından bir şekilde haberdar olmuştur. Namık Kemal ve arkadaşları, Mustafa Fazıl Paşa’nın kendilerini Paris’e davet etmesine olumlu yanıt vererek eleştirel yazılarını orada devam etmişlerdir. Kendilerine ilk defa orada Yeni Osmanlılar ismini takmışlardır. Ali Suavi Londra’da “Muhbir”, Namık Kemal ve Ziya Paşa ise “Hürriyet” gazetelerini çıkarmışlardır.

1870’li yılları takip eden süreçlerde Yeni Osmanlılar yurda geri dönüş yapmışlardır. Basın yolu ile fikirlerini savunmaya devam eden bu aydın grup Mithat Paşa’nın da desteği ile devlet erkanından da taraftar bulmuştur. Hürriyet, vatanseverlik gibi kavramların ve meşrutiyet fikrinin bürokrasi ve subaylar arasında yayılıp benimsenmesini sağlamışlardır. Namık Kemal “İbret” gazetesini çıkarmış ve “Vatan yahut Silistre” teatral eserinde vatanseverlik temalarını işlemiştir. Çeşitli kaynaklarda “Vatan yahut Silistre” eserinin, “Hürriyet” ve “İbret” yazılarındaki duygunun şairane bir şekilde ortaya koyulmuş hali olduğu belirtilmektedir. Yeni Osmanlılar, kendinden sonra gelen ideolojik hareketlerin şekillenmesinde ve toplumun “Meşrutî” yöne evrilmesinde büyük paya sahip olmuşlardır.

Yeni Osmanlılar, Avrupa’ya borçlanılmasını ve bu paraların boşa harcanmasını, Avrupalı devletlerin gayrimüslimleri bahane ederek devletin iç işlerine müdahale etmelerini ve bu şekilde birçok imtiyazlar elde etmeye çalıştıklarını eleştirmişlerdir. Tüm bu eleştiri noktalarının çıkış noktasını, hükümetin icraatlarını denetleyecek bir sistemin olmamasına bağlamışlardır. “Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi kimselere göre Osmanlılar, o zamana kadar, Tanzimat yıllarında, Avrupa büyük devletlerinin politikalarına ‘miskinlik’le karşı koymuşlardı. Bunun üstesinden gelerek ülke tebaasını ve bilhassa kendilerine itimat edebilecek olan Müslüman halkı, bir direnç hareketine sokmak gerekiyordu” (Mardin, 2020:88). Yeni Osmanlılara göre Tanzimat Dönemi’nin politikaları devletin kötüye gitmesine neden olmuştur. Bu aydınlar, kötü gidişi toparlamak için Osmanlı Devleti’ne anayasal bir sistem getirilmesi gerektiğini savunmuşlar ve Müslüman-gayrimüslim tüm halkın, tam bir yurttaşlık ile devlete ancak bu şekilde bağlı kalabileceğine inanmışlardır. İktidarda bulunan devlet adamları, Yeni Osmanlıların isteklerine karşılık olarak parlamenter sistemin Osmanlı İmparatorluğu’nda parçalanmaya yol açacağını ifade ederken, devlet

bürokrasisindeki önemli bir isim olan Mithat Paşa Yeni Osmanlılar ile paralel düşünceler içinde olmuştur.

Bozulan mali yapıyı düzeltme girişimleri içinde ilk defa 1854 yılında Avrupa devletlerinden alınan dış borçların ödemesinin yapılamaması, 1875 yılına gelindiğinde devletin iflasın eşiğinde bulunması, 1876 yılında Balkanlar'da isyan çıkması, Avrupa ülkelerinin ve devlet içinde yaşayan gayrimüslimlerin kendi lehlerine bu durumdan faydalanma çabaları Sultan Abdülaziz'e darbe yapılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu darbe Mithat Paşa'nın öncülüğünde gerçekleşmiştir ve meşrutiyetçiler ile iş birliği içinde bulunan V. Murat tahta çıkarılmıştır. V. Murat'ın hasta olması ve meşrutiyet taraftarlarının amaçlarına ulaşamayacaklarını anlamaları üzerine Şehzade Abdülhamit 31 Ağustos 1876'da tahta çıkarılmıştır.

II. Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla meşrutiyet taraftarları amacına ulaşmış ve 23 Aralık 1876 tarihinde I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. "117 maddeden oluşan Anayasa'da, devletin niteliği ve padişahın hakları, Osmanlı tebaasının genel hakları, devlet vükelası ve memurların görev ve yetkileri, Mebusan Meclisi, Âyan Meclisi ve Umumi Meclis'in oluşma ve çalışma yöntemleri, maliye ve vilayetlerin idaresi ile ilgili hükümler yer almaktadır" (Engin, 2019:70). Kanun-ı Esasi demokratikleşme hareketleri içinde yalnızca şekil ve isim olarak yer almış, şeklen bir yürütme, parlamento ve kişi hürriyeti olmasına rağmen tüm devlet kudreti ve yetkiler padişahta toplanmıştır (Müjdecı, 2008:99). Mebusan Meclisi yapılan seçimlerle 19 Mart 1877'de ilk defa toplanmıştır. İkinci olarak 13 Aralık 1877'de toplanan Meclis, 14 Şubat 1878'de II. Abdülhamit tarafından Osmanlı-Rus Savaşı'nın (Nisan 1877-31 Ocak 1878) yaratmış olduğu olumsuz şartlar belirtilerek süresiz tatil edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin parlamentolu sistemi uygulama çabaları kısa sürede nihayetlenmiştir. II. Abdülhamit'in 30 yıl kadar sürecek olan istibdat dönemi bu tarihten itibaren başlamıştır.

I. Meşrutiyet Dönemi her ne kadar amaçlanan doğrultuda işlerlik gösterememiş olsa da Osmanlı Devleti'ne anayasal sistemin getirilmesi ve halkın yönetime dâhil edilmesi yönüyle önem taşımaktadır. I. Meşrutiyeti, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde hukukun üstünlüğünün benimsendiği bir toplumsal zihniyet oluşumunun ayak sesleri olarak tanımlamak mümkündür. Anayasal sistemle tanışan Osmanlı toplumu II. Abdülhamit dönemindeki oluşumlarıyla II. Meşrutiyet sürecine girmiş ve hedeflenen anayasal sistemi bu dönemde geçerli kılabilmıştır. Bu süreklilik içinde yaşanan gelişmeler

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde gerçekleştirilen inkılaplarla toplumsal zihniyetin oluşum yönünü belirleyen gerçeklikler olmuştur.

2.3. II. Meşrutiyet Dönemi Gelişmeleri

II. Abdülhamit, özellikle mali alanlarda büyük sıkıntıların ve önemli ölçüde toprak kayıplarının yaşandığı bir dönemin hemen ardından tahta gelmiştir. II. Abdülhamit birçok alanda devleti toparlama girişimlerinde bulunacağı bir devre girerken, iktidarının ilerleyen yıllarında kendinden önceki padişahların tahttan indirilmesi olayının kendi başına da gelebileceği ile ilgili ciddi kuşkular yaşamaya başlamıştır. Dönemin ilerleyen safhalarında özellikle ideolojik fikirlerin yayılmasını engellemek amacıyla basın yasakları getirmiştir. Fakat tüm baskılara rağmen ideolojik şekillenmenin önüne geçememiştir.

Tanzimat Dönemi'nde yaşayan, o dönemlerde doğan ve yetişen, Batılı devletleri tanıma fırsatı bulan aydınlar, devlet yönetim biçiminde yeniliklerin denenmesini ve uygulanmasını sağlamışlardır. Özellikle Yeni Osmanlıların hürriyet, vatan, meşrutiyet gibi kavramların düşünülmesini ve benimsenmesini basın yolu ile yayarak toplum üzerinde başlatmış oldukları dönüşüm, değişmez bir gerçekliktir. Bu fikirler ve yeni ideolojiler ile tanışan toplum, istibdat döneminde dahi ilerlemekten, dönüşmekten geri kalmamıştır. II. Abdülhamit döneminin önemli reformlarından birini oluşturan modern eğitim kurumlarında okuyanlar, dönemin baskılarına rağmen muhalif güçler oluşturarak, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine giden yolda gelişmelerin yaşanmasını sağlamışlardır. Türk aydınlarını etkileyen, dönem siyasetini belirleyen pozitivist düşünce, II. Abdülhamit döneminde tercüme kitaplardan ve ders kitaplarından beslenerek gelişmiştir. 1888'e kadar yılda dokuz ile on arasında yayın çıkarken o tarihten itibaren gelen katı bir sansür ile yayın sayıları bire kadar düşmüş, yayınlarda meşrutiyet ve milliyetçilik gibi siyasi kavram ve ideolojilerin tartışılması yasaklanmıştır (Zürcher, 2021:102). II. Abdülhamit fikirsel alanda baskı dönemini sürdürmesine rağmen devlet siyasetini ve kendi geleceğini tayin edecek aydınların yetişmesinin önüne geçememiştir. Bir önceki dönemde girişimleri bulanan fakat daha kapsamlı olarak bu dönemde yaşanmaya başlanan zihniyet değişimleri, günümüze kadar tesir edecek birçok gelişmeyi devamında getirmiştir. Toplumdaki yeni ideolojilerin ve fikirlerin öncüleri, geleceğe yön veren aydınlar toplumun tüm kurumlarında görülecek toplumsal değişiminin önünü açmışlardır.

II. Abdülhamit'e karşı kendi ideolojileri doğrultusunda hareket eden aydınlar örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Bu aydınların çoğu II. Abdülhamit döneminde açılan yüksekokullarda eğitim almışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alarak tarih sayfalarında kendine önemli bir yer edinen örgüt ilk olarak "İttihad-ı Osmanlı Cemiyeti" olarak kurulmuştur. Bu cemiyet, 20 Temmuz 1891 yılında İbrahim Temo, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit, Hüseyinzade Ali, Şerafeddin Mağmumi, Ali Şefik, Ali Rüşdü ve diğerleri tarafından kurulmuştur (Kılınçkaya, 2016:48). II. Abdülhamit'in görevlendirmesi ile takip altında bulunan cemiyet üyeleri Avrupa'ya kaçmaya başlamışlar ve Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey ile irtibata geçmişlerdir. Paris'te birleşen meşrutiyet tarafları cemiyetin adını "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirmişlerdir. Cemiyete, "Birlik ve Gelişme" anlamına gelen "İttihad ve Terakki" isminin verilmesinin fikri, sosyolojinin isim babası sayılan Auguste Comte'un fikirlerinden etkilenilmesi sonucu gerçekleşmiştir (Kılınçkaya, 2016:49).

Meşrutiyet fikirlerini yaymaya çalışan cemiyet "Meşveret" adlı gazete çıkarmış ve yabancı postaneler aracılığı ile Osmanlı halkına ulaştırmaya çalışmışlardır. Bu sayede devlet içinde kendi ideolojilerine taraftar bulmaya çalışmışlardır. Cemiyet'in Paris'teki kongresinde, meşrutiyetin ilanı için II. Abdülhamit'e darbe girişimlerinde bulunulmasına ve silahlı mücadeleye karşı çıkan Ahmet Rıza Bey ile iktidara gelebilmek için II. Abdülhamit'e silahlı darbeyi gerekli gören Prens Sebahattin Bey tarafları arasında fikir çatışmaları yaşanmıştır. Aynı amacı farklı yollarla çözmeyi amaçlayan bu iki grup arasındaki çekişme bir uzlaşmaya varamamıştır. Bu çatışmanın uzlaşmaya varamayacağını anlayan Prens Sebahattin, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurarak faaliyetlerine "Terakki" gazetesini çıkararak devam etmiştir (Engin, 2019:79).

Meşrutiyeti yeniden ilan etme girişimleri amacıyla Avrupa'da faaliyetler devam ederken yurt içinde de gelişmeler yaşanmış ve Selanik'te "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" kurulmuştur. Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Selanik'teki Osmanlı Hürriyeti Cemiyeti'nin birleşmesiyle, anayasanın tekrar ilan edilmesini isteyen meşrutiyet taraftarları önemli bir güç kazanmışlardır. Mustafa Kemal'in Şam'da kurduğu "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" de bu oluşuma katılmıştır. Anayasal devlet yönetimini benimseyen aydın gruplar gerek Avrupa'da gerek Rumeli'de faaliyetlerini II. Abdülhamit yönetimine rağmen sürdürmeye çalışmışlardır.

1908 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bir araya gelerek Reval'de gerçekleştirdiği görüşmeler üzerine, İttihat ve Terakki Cemiyeti bu görüşmede devlet topraklarının paylaşılacağı ve Abdülhamit'in bu duruma seyirci kalacağı fikirlerine kapılmışlardır. Bu düşüncenin üzerine faaliyetlerine hız vererek devlet topraklarının bütünlüğünün sağlanması için sorunların giderilmesinin sadece Anayasa'nın tekrar ilan edilmesi ile mümkün olduğunu duyurmaya çalışmışlardır. İstanbul'a çektikleri telgrafların yanı sıra faaliyetlerinde daha sert bir tutuma gitmişler ve bazı suikastlar gerçekleştirerek padişaha baskı kurmaya çalışmışlardır. Meşrutî bir yaşama destek vermeyen II. Abdülhamit, yaşanan gelişmelere baskılara daha fazla direnemeyerek 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutîyet'i ilan etmiştir.

II. Meşrutîyet'in ilan edilip Anayasa'nın yürürlüğe konmasıyla beraber, 1878 yılından beri yapılmayan seçimler 1908 yılının Kasım-Aralık ayında yapılmıştır. Seçime İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Prens Sebahattin Grubunun oluşturduğu "Ahrar Partisi" katılmış ve seçimi kazanan İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Meclis II. Abdülhamit'in konuşması ile 17 Aralık 1908'de açılmış, Meclis Başkanlığına Ahmet Rıza Bey seçilmiştir. Açılan Meclis ve gerçekleşen seçimler sonucu Meşrutîyet rejimi tekrar yürürlüğe girmiştir.

Meşrutîyet'in yeniden ilanı toplum içinde olağanüstü bir sevinçle karşılanmıştır. Her meslekten ve her inanıştan oluşan halk birbirini kutlayarak adeta toplumsal birlik gösterisi yapmıştır. Devletin şartlarının daha iyi yöne gideceğine dair umut tüm halkta hissedilir bir hâl almıştır. Meşrutîyet rejiminden beklentiler çoğalmıştır. II. Meşrutîyet'in ilan edildiği tarih millî bayram olarak kabul edilip yıldönümlerinde kutlanmaya başlanmıştır.

II. Meşrutîyet Dönemi'nde ilk defa 1909 değişiklikleri ile yasama ve yürütme padişahın yetkilerinden ayrılmış ve demokratik organlar hâline gelmiş, milleti temsil eden parlamentonun yetkileri artırılmış ve böylece monarşi "meşrutî bir kimlik" almıştır (Müjdecî, 2008:103).

Meşrutîyet rejimi ile zorlukların aşılabacağına inanılmış olursa da siyasi karışıklıkların önüne geçilememiştir. II. Meşrutîyet Dönemi, devlet sorunlarının çözüm bulacağı, halkın yönetime katılacağı ve muhalefet girişimlerinin özgür düşünce ortamında gerçekleşeceği sanılan bir dönem olmuştur. 1908-1918 yılları arasında devlet sorunlarının çözülmesinin aksine, iç ve dış ilişkilerde birçok sorun yaşanmıştır. İttihat

ve Terakki Cemiyetine ve Meşrutiyet yönetimine karşı olanlar 31 Mart Ayaklanmasını gerçekleştirmişlerdir. Selanik'ten gelen Hareket Ordusu ayaklanmayı bastırmıştır. Bu olayın yaşanmasına göz yumduğu gerekçesi ile II. Abdülhamit tahttan indirilerek Mehmet Reşat tahta çıkarılmıştır. Bu olayla beraber Anayasa'da değişiklikler yapılarak padişahın Anayasa üzerindeki etkileri kısıtlanmıştır. Devlet kadrolarına geçişte liyakatsizlikler yaşanmış, İttihat ve Terakki'nin otoriter bir yapıya bürüneceğinden çekinen kesim, ciddi bir muhalefete girişmişlerdir. İttihat ve Terakki'yi desteklemeyen muhalif taraflar 1911 yılından itibaren "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" altında birleşmişlerdir. 1913 yılına gelindiğinde siyasi çekişme sonucunda Bâb-ı Âli baskını gerçekleşmiştir. Baskın sonucunda Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa'nın ön plana çıktığı İttihat ve Terakki Cemiyeti 1918 yılına kadar otoriter şekilde devlet yönetimini ellerinde tutmuştur. Toplum, beklediği huzurlu ve refah hayatı yaşayamamıştır. Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Yemen, Hicaz gibi yerlerde isyanlar çıkmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki hükümeti isyanları bastırma konusunda yetersiz kalmıştır. Bu olayları 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesi, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı takip etmiştir. Meşrutiyet'in coşkulu havası yerini ümitsizliğe bırakmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, savaşların gölgesinde geçen süreçte modernleşme girişimlerinde bulunmaya devam etmiştir. "İçtimaat-ı Umumiye (toplantı), Matbuat (basın), Tatil-i Eşgal (grev) ve Cemiyetler Kanunu çıkarmak gibi hukuki düzenlemeler yapıldı ki bazıları bir süre Cumhuriyet döneminde de uygulanma alanı bulmuştur" (Engin, 2019:86).

Yaşanan olumsuzluklara rağmen II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştirilmeye çalışılan yenilikler ve yaşanan siyasi gelişmeler kendinden sonra gelecek olan Cumhuriyet Dönemi'ne ışık tutmuştur. Meclis'in işlevsellik kazanması, iktidar ve muhalif grupların siyasi yapılanma içine girmeleri ve bu siyasi partilerin Meclis'te söz sahibi olmaları şüphesiz ki Millî Mücadele Dönemi'nde ve Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanacak siyasi faaliyetlerin altyapısı niteliğini taşımaktadır. Siyasi alanda Tanzimat Dönemi'nden beri süregelen ve II. Meşrutiyet ile görünürlük kazanan gelişim hareketleri, bir toplumun zihniyet oluşumunda kat edilen süreçleri göstermektedir. Toplumların değişiminin sürekli bir yapıda olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye Cumhuriyeti Devleti toplumsal zihniyetinin oluşmasının da birçok aşamadan geçtiğini söylemek mümkündür. Cumhuriyet Devleti'nin toplumsal zihniyetinin

şekillenmesi, olgunlaşması değişim ve gelişim süreçlerinin bir unsurudur. Yaşanan değişim, gelişim ve siyasi, askerî olaylar neticesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuş ve süreç içinde şekillenen toplumsal zihniyet Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan inkılaplar ile somutlaşmıştır.

2.3.1. Fikir Akımları

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile başlayan Tanzimat Dönemi'nden itibaren modernleşme alanında birçok aşama kaydedilmiştir. Değişim ve modernleşme ilk etapta yalnızca devletin eskiyen kurumlarını düzeltme adına yapılan girişimler yönünde olmuştur. İlan edilen fermanlarla halka eşitlik ve adalet getirilmeye çalışılmış, yeni anlayışların gelişmesine ortam hazırlanmıştır. Tanzimat Dönemi'ndeki reformlardan biri olarak açılan modern eğitim kurumlarında yetişen bireyler de II. Meşrutiyetin ilan edilmesine giden yolu açmışlardır. Osmanlı Devleti toplumu, yıllarca padişahın emirleri boyunduruğunda yaşayan bir devlet düzeninden gelmiştir. Bu anlayıştan gelen toplumun ve bürokrasinin, meşrutiyet rejiminin gerekliliğini, meşrutiyet rejiminde toplumun kendini nasıl temsil edeceğini, muhalefetin nasıl işlemesi gerektiğini anlamaları ve uygulamaları belli bir zaman almıştır. Toplumda yaşanan bu değişim süreci şüphesiz toplumun kendisine “ideal bir toplumun ve yönetimin nasıl olması gerektiği” hakkında birçok tecrübe kazandırmıştır. Toplumda meydana gelen her değişim, bir önceki dönem gelişmelerin ve fikirlerin üzerine koyarak gidilmesini sağlamış ve bu sayede toplumda fikrî ilerlemenin yolu açılmıştır. “Yabancı entelektüel etkilerin temel kaynağı hâlâ Fransa'ydı, ancak on sekizinci yüzyıl aydınlanması yerine, bu kez on dokuzuncu yüzyılın toplumbilimleri Türk reformcuların ve devrimcilerin zihniyetindeki egemen unsur olmuştur” (Lewis, 2021:313). Yaşanan gelişmelerle birlikte Osmanlı Devleti'nin dağılmaktan nasıl kurtulacağına dair çeşitli ideolojiler gelişmiştir. Tanzimat Fermanı'yla ortaya çıkan Osmanlıcılık ideolojisinin yanı sıra Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük ideolojileri de devleti dağılmaktan kurtarmak için savunulmuşlardır.

Osmanlıcılık ideolojisi, tüm Osmanlı tebaasının devlete bağlı olmasını ifade etmiştir. Tanzimat Dönemi'nde ilan edilen fermanlar ile tüm Osmanlı halkının, vatandaşlık bilinci ile devlete bağlı kalması amaçlanmıştır. Müslüman ve gayrimüslim olmasına bakılmaksızın tüm tebaa tek yurttaş sayılmış, bu sayede Avrupa devletlerinin ülke içinde yarattığı huzursuzluğun önüne geçileceği düşünülmüştür. Osmanlıcılık

ideolojisi Tanzimat Dönemi'nden sonra Balkan Savaşlarına kadar etkisini sürdürmüştür.

İslamcılık ideolojisini savunanlara göre, devletin dağılmaktan kurtulması dünyada var olan tüm İslam dinine mensup olan Müslümanların, Halifelik makamı altında birleşmesi ile mümkündür. Eşitlik, kardeşlik, adalet gibi değerleri içinde barındıran İslam dini, gelişmeye hiçbir şekilde mâni oluşturmamaktadır. Bu ideolojiyi savunanlardan bazılarına göre, Osmanlı Devleti şariat kurallarından ayrıldığı taktirde dağılmakla karşı karşıya kalacaktır. Bunun önlenmesi içinde şariat kurallarına geri dönülmesi gerekmektedir. Bazılarına göre ise Batı uygarlıklarının maddi tarafı olan bilim, teknoloji ve sanayinin alınması devlet için yeterli olacaktır (Engin, 2019: 81). İslamcılık fikir akımı özellikle II. Abdülhamit Dönemi boyunca ön plana çıkmıştır. Abdülhamit, hilafetin verdiği birleştirici gücü iktidarı boyunca kullanmaya çalışmıştır.

Devletin dağılmasını önlemek adına ortaya çıkan ideolojilerden bir diğeri de Batıcılık olmuştur. Bu fikri savunanlar, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'daki ilerlemeyi yeterince takip etmemesi ile eleştirmişlerdir. Avrupa Devletlerinin model alınarak reformların yapılması devlet için gereklidir. Avrupa'nın örnek alınarak modernleşmeye gidilmesi Tanzimat Dönemi ile başlamış olsa da Batıcılık fikir akımı özellikle II. Meşrutiyetten sonra daha çok etkisini göstermeye başlamıştır. Batıcılar fikirlerini ulaştırmak için dergi ve gazeteleri kullanma yolunu tercih etmişlerdir. "İçtiha" dergisi ve "İleri" dergisi ile fikirler topluma ulaştırılmaya çalışılmıştır. İçtiha dergisinde yer alan Kılıçzade Hakkı'nın "Pek Uyanık Bir Uyku" başlıklı yazısında Batıcılık ideolojisinin hedefleri şu şekilde belirlenmiştir: Yerli malının kullanılması teşvik edilmeli ve milli ekonomi kurulmalı, tekke, zaviye ve türbeler kapatılmalı, kadınlara hürriyet sağlanmalı, medreseler kapatılmalı, Latin harfleri kabul edilmeli ve fes kaldırılıp yerine başka bir başlık kullanılmalı (Kılınçkaya, 2016: 57-58). Batıcıların bir kısmına göre Batı medeniyeti bir bütün olarak her şeyi ile kabul edilmelidir, bir kısmına göre ise Batı'nın kültür ve hayat tarzından değil sadece bilim ve teknolojik gelişmelerinden faydalanılmalıdır. Ziya Gökalp, çağdaşlaşmanın şekil ve yaşayış olarak Avrupalılara benzemek demek olmadığını söylerken, Türkleşmek ve İslamlaşmak idealleri arasında bir çatışma olmadığını aynı zamanda bu idealler ile çağdaşlaşma ihtiyacı arasında da bir çatışma olmadığını belirtmektedir (Gökalp, 2021:11-12).

Devletin toparlanmasını sağlamak adına İslamcılık ve Osmanlıcılık ideolojilerinin yeterli görülmediği dönemlerde Türkçülük fikir akımı ön plana çıkmıştır. Türkçülük

fikrini benimseyenlere göre, devlet yalnızca din, dil, amaç ve soy birliğinin var olduğu bir toplumla ayakta kalabilecekti. Bu amaç için dünya Türklerinin birleşmesi amaçlanmıştır. Bu ideolojinin öncüleri dil, ırk, gelenekler ve dinin bir olduğu toplumun güçlü bir devleti oluşturacağı fikrini savunmuşlardır. Türkçülük, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türklere millî bir bilinç kazandırmak amacı taşımaktadır. Bu amaçla dil, edebiyat ve tarih alanlarında bir kültür çalışmaları yapılmıştır. Türk dilini sadeleştirerek Arap ve Doğu dillerinin etkisinden kurtarmak ve Türkçeyi yazı ve konuşma dillerinde hâkim kılmak üzere çalışmalar yapılması amaçlanmıştır. “Bu bağlamda dile getirilmesi gereken önemli gelişmelerden bir diğeri bu dönemde tezahür eden Türkçülüğün öncelikli olarak askerî okullardaki müfredat üzerinde ve askeri marşlar gibi ritüeller ekseninde meşruiyet alanı bulmasıydı” (Arslan, 2016:231). Türkçülük fikrini benimseyenler, Türk tarihinin Osmanlı Devleti öncesine kadar dayandığını ve sadece Osmanlı Devleti tarihinden ibaret olmadığını savunmuşlardır. Osmanlı Devleti ile başlayıp devam eden tarih anlayışını değiştirerek Türk kavramını büyük medeniyetleri kuran ve yaşatan bir millet olarak algılanmasını hedeflemişlerdir. Türkçülük fikir akımının öncülerinden olan Ziya Gökalp kültür ile medeniyetin birbirinden farklı kavramlar olduğunu belirtmiştir. Ziya Gökalp'e göre kültür, millîdir ve bir milletin dinî, ahlâki, hukuki ve fennî hayatlarının düzenli bir toplamını oluşturmaktadır. Medeniyet ise ulusaldır. Kültürde Türk kalmak gereklidir (Gökalp, 2021:39). Türkçülük ideolojisinin benimsenmesi, Balkan Savaşlarında milliyetçilik akımının hissedilmesi ve Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra devletin emperyalist güçler tarafından işgal edilmesi sonucunda hız kazanmıştır.

2.3.2. Millî Kimlik İnşası

“Kimlik: Toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunun anlaşılmasını sağlayan belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü, kişinin kim olduğunu tanıtan belge, hüviyet veya herhangi bir nesneyi tanımlamaya yarayan özelliklerin bütünüdür” (sozluk.gov.tr) Kimlik kelimesi bir nesneyi tanımlamak için kullanılabilirken, insanın toplumsal yapı içerisindeki varlığını tanımlamak için bir sıfat olarak kullanılabilir. Bunun yanı sıra kimlik, bireylerin farklı sosyal özelliklerini, bulundukları toplumun niteliklerini ortaya koymak için kullanılan bir kavram da olabilmektedir. Kişisel kimlik, aile kimliği, millî kimlik, sosyal kimlik, ulusal kimlik, din kimliği gibi bireylerin ait olduğu gruba, inancı tanımlamak için de kullanılabilir.

“Kimlik, kişinin içinde yaşadığı çeşitli gruplarla olan ilişkilerini ve bu gruplara olan ödev, hak ve bağlılık derecelerini tayin etmektedir. Bu hak ve bağlılıklar, kişiler arasında beraberlik ve dayanışma amacını güderler” (Yıldız ve Demir, 2003:3). Bir arada yaşayan bireyler, aidiyet hissettikleri kimlik ile kendilerini bütün içinde hissederek kimlik birliğini inşa ederler.

Avrupa’da yaşanan Aydınlanma Çağı ve bu çağın getirmiş olduğu birey, hürriyet gibi kavramlar, toplumlarda “insan” varlığının yorumlanmasının ve yeni anlamlar yüklenmesinin önünü açmıştır. Birey olmanın farkına varılması ile başlayan süreç kimlik arayışlarını da beraberinde getirmiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde milliyetçilik kavramının ortaya çıkması ile millî kimlik anlayışı doğmuştur. “Millî kimlik: Bir milletin kendine özgü düşünüş ve yaşayış biçimi, dil, töre ve gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikler bütünü, millî hüviyettir” (sozluk.gov.tr). Toplumlar millî kimliğin oluşabilmesi için öncelikle millet ve milliyetçilik kavramlarının benimsenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Orta Çağ boyunca toplumlar millî kimlik kavramından bahsetmek mümkün görülmemektedir.

Millî kimlik kavramının daha net anlaşılabilmesi için öncelikle milliyetçiliğin ne demek olduğunu anlaşılması gerekmektedir. XIX. yüzyıl itibarı ile önce Avrupa’da daha sonra tüm toplumlar ifade edilmeye başlanan milliyetçilik kavramı ile ilgili birden çok tanım bulunmaktadır.

Smith (2004), Milliyetçilik kavramının en bilinen anlamlarını şu şekilde belirtmiştir (akt. Doğan: 2008:16):

- “Bütün olarak millet ve millî-devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci,
- Bir millete ait olma bilinci ve milletin güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak,
- ‘Millet’ ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm,
- Milletler ve millî irade hakkında bir kültürel doktrin ile milli emellerin ve milli iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji,
- Milletin amaçlarına ulaşacak ve milli iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasi hareket.”

En bilinen tanımlamaların yanı sıra milliyetçiliği ele alan başka bir tanımlama daha karşımıza çıkmaktadır. “Her şeyden önce bilincimize bir şekil veren, dünyayı adlandırmamızı sağlayan bir söylem; başka bir deyişle, toplu kimliklerimizi belirleyen,

günlük konuşmalarımızı, davranış ve tutumlarımızı yönlendiren bir görme ve yorumlama, bir algılama biçimidir"(Özkırımlı, 2015:14, akt. Ertan, 2018:42). Diğer bir tanımlamaya göre: "Milliyetçilik, milletlerin iç ve dış engellemelere rağmen, ekonomi dış politika ve kültürel alanda sistemli ve şuurlu bir şekilde kendi değerlerine, kendi menfaatlerine ve kendi kimliklerine sahip çıkmalarıdır" (Yıldız ve Demir, 2003:16).

Bu tanımlamalar dikkate alındığında milliyetçiliğin, kültürel, sosyal, siyasi anlamlar taşıdığını söylemek mümkündür. Ayrıca milliyetçilikte toplumun ortak geçmiş ve kültüre sahip olmaları, ortak bir tarihsel birikim geçirmeleri ve ortak amaçlar içinde olmaları da beklenir.

Milliyetçilik kavramının benimsenmek ve millî kimliği oluşturabilmek için öncelikle toplumların millet olma bilincine sahip olması gerekmektedir. Daha sonra bu millete aidiyetliklerini kendilerine düşen hakları ve sorumlulukları davranışlarında göstererek hissedebilirler.

Millî kimliğin oluşması için milletlerin geçirdiği süreçler birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Türk milletinin, milliyetçi duygulara bürünmesini Türkçülük ideolojisinin oluşmaya başladığı dönemlerde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Türkçülük ideolojisi, Osmanlıcılık ve İslamcılığın ülkeyi dağılmaktan kurtarmayacağının anlaşılması üzerine ön plana çıkmıştır. Islahat Fermanı'ndan sonra Avrupa devletlerinin Osmanlı'da yaşayan gayrimüslimleri kullanmaya başlamaları, azınlık sorunlarının başlamasına sebebiyet vermiştir. Abdülhamit döneminde açılan ve azımsanmayacak sayıda olan yabancı okullar ile yine Avrupalı devletler ülkede yaşayan azınlıkları kendi politikalarına göre yönlendirmeye devam etmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu bu durum çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun Osmanlıcılık ideolojisinin başarılı olamayacağının bir göstergesi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan sosyal ve siyasi değişim millî kimliğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Her toplumda millî kimlik inşasının farklı aşamalardan geçtiği göz önünde bulundurulduğunda, Türk kimliğinin inşası Osmanlı Türk toplumunda da belli aşamalardan geçmiştir. Modernleşme ile başlayan dönemlerde alınan eğitimler neticesinde; hürriyet fikrinin Osmanlı aydınları içinde benimsenmesi, Fransa'da ihtilal ile başlayan milliyetçilik akımı ve bu akımın İmparatorluk içinde yansımaları, azınlık

mesalesinin ortaya çıkması, Osmanlıcılık ideolojisinin etkisini yitirmesi, Trklk ideolojisinin önem ve hız kazanması Türk kimliğinin oluşmasının aşamalarıdır.

Abdülaziz'in son dönemleri ve II. Abdülhamit'in ilk dönemlerinde devlette yerli malının kullanılmaya zen gösterilmesi, Türkçenin sadeleştirilmesi, İstanbul Türkçesinin yaygınlaştırılmaya alışması Türk kimliğini ortaya çıkaran gelişmeler olmuştur. II. Abdülhamit'in son dönemlerine denk gelen zaman diliminde Rusya'da milliyetçilik olaylarının kendini göstermesiyle yetişenler Türkçe eserler yayınlayarak Türkçenin birleştirici gücünü ortaya koymuşlardır. Rusya'dan İstanbul'a gelen Hüseyinzade Ali Bey ise Türkçülük esaslarını Tıbbiye'deki derslerinde anlatmaya başlamıştır. Yunan savaşı esnasında ise Mehmed Emin; "Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur" diyerek şiirini yayımlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler Türk devriminin yaşanacağının sinyallerini vermişlerdir (Gökalp, 2021:17-19).

1908 yılında kurulan Türk Derneği geçmişte ve o anda var olan Türk kavimlerini araştırarak eski eserlerin, Türk etnolojisinin, Türk lisanlarının incelenmesini amaçlamıştır. 1911 yılında dernek aynı isimle "Türk Derneği" dergisini yayınlamıştır. Bu dergi yedi sayı sonra kapanmış onun yerine "Türk Yurdu" dergisi çıkarılmıştır. Ziya Gökalp, Mehmet Emin gibi önemli yazar kadrosunun bulunduğu dergi, kültürel anlamda ve siyasi anlamda Türkçülüğe dair temel konuları ele almıştır. 1912 yılında Türk Yurdu dergisi ile bağlantılı olan Türk Ocağı kurulmuştur. Türklerin mali seviyesini düzeltmek, Türk ırkının ve dilinin gelişmesini sağlamak amacıyla milli hedeflere ulaşmayı sağlayan Türk Ocağı bu amaç için dernekler amayı, kitap ve dergiler yayınlamayı, okullar kurmayı hedeflemiştir. Türk Yurdu dergisini yayın organları olarak kullanan Ocak, hiçbir siyasi partiyle ortak hareket etmemeye ve siyasi hayattan uzak kalmaya zen göstermiştir (Lewis, 2021:473-475)

2.3.3. Ulus-Devlet Anlayışı

Ulus-Devlet anlayışı XIX. yüzyıl siyasi hayatı şekillendiren önemli bir olgudur. Ulus-devlet ile milliyetçilik kavramlarının çıkış dönemleri benzerlik göstermektedir. Ulus devletlerin ortaya çıkmasında temel olan nokta Fransa'da yaşanan devrim ve bu devrime giden yolda yaşanan sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerdir.

Ulus-devlet ve milliyetçilik kavramlarını ele alan Aydın'a göre (Aydın, 2018: 233):

"19. yüzyılla birlikte ulus kavramı üzerinde özellikle Fransız ve Alman yazarlar arasında başlayan tartışma; milliyetçilik ulus devlet ilişkisinde tartışılan önemli bir konuya

odaklanmıştır: Ulus devlet mi milliyetçiliği üretti, yoksa milliyetçilik mi modern ulus devleti ortaya çıkardı? Bu tartışmada Fransız ekolü milliyetçilik için bir ulus devletin varlığını ön şart olarak kabul ederken; Alman düşünürler milliyetçiliğin ulus devleti oluşturduğunu savunmaktaydı”.

Ulus-devlet anlayışı ve milliyetçilik arasındaki ilişki, bu anlayışa bürünen tüm toplumlarda ve kültürlerde devam etmiştir. Ulus-devlet yapılanmasındaki her toplumun milliyetçilik anlayışından faydalandığını söylemek mümkündür. “Ulus ve milliyetçilik arasındaki yoğun ilişki bu iki kavram arasındaki farklılıkların göz ardı edilmesine neden olmamalıdır. Bütün milliyetçilikler bir ulusa dayanmakla birlikte ulus, milliyetçiliği anlamada tek kıstas değildir” (Aydın, 2018:233). Ulus devletlerin kurulması ve varlıklarını devam ettirebilmesi için toplum tarafından millî kimliğin benimsenmesi gerekmektedir.

Tanzimat Dönemi’ne kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda milliyetçiliğin etkisinden söz edebilmek mümkün değildir. Devlette var olan tüm tebaa, dinî inançlarına göre ayırt edilmiş ve dinî kimlikler esas alınarak sosyal yapılar oluşturulmuştur. Avrupa devletleri ile etkileşim yaşanmasının bir sonucu olarak İmparatorluktaki gayrimüslim tebaa arasında milliyetçiliğin yayılmaya başlaması ve Avrupalı devletlerin bu durumu teşvik etmesi, Osmanlı İmparatorluğu’nda yıllardır süre gelen sosyal yapının değişmesine yol açmıştır. Toplum yapısında meydana gelen bu değişim ve modernleşen kurumlarda yetişen aydın kesimin çabaları ile Meşrutiyet rejimleri ortaya çıkmış ve halkın her kesiminin kendisini ifade edebileceği anayasalı sisteme geçilmiştir. Fakat gayrimüslim azınlığın milliyetçi hareketler içinde bağımsızlık mücadelelerinde bulunmalarının önüne geçilememiştir. Devlet içinde bulunan azınlıklar, Avrupa toplumlarında yaşanan ulus hareketlerinden etkilenip, Balkan Savaşları sırasında ve I. Dünya Savaşı’nın ardından kendi ulus-devletlerini kurma yolunda faaliyetlere girişmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nin tebaasından, Avrupa’da meydana gelen milliyetçilik akımından tek etkilenenler ülkedeki azınlıklar olmamış, Türk milliyetçiliği de Türkçülük ideolojisiyle birlikte gelişmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunu dağılmaktan kurtarmak adına ortaya atılan ideolojilerden İslamcılık ve aynı amaçla devletin resmî ideolojisi olarak benimsenen Osmanlıcılık ideolojisi XX. yüzyılda yaşanan gelişmeler karşısında amaçlarına ulaşamamıştır. Balkan topraklarının kaybedilmesiyle Osmanlı kimliği bir kenara bırakılmış, yeni ulusal kimlik olarak Türk milliyetçiliği ortaya

çıkılmış ve böylece “Ulus” anlayışı tetiklenmiştir (Toprak, 2019:19). Bu esnada Türkçülük ideolojisi, kurulan dernekler ve yayınlanan dergiler ile faaliyetlerini artırmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nun, XX. yüzyılın başlarında Balkanlarda almış olduğu yenilgiler, İmparatorluk içindeki milletlerin Osmanlı üst kimliği ile tekrar birleşemeyeceğinin göstergesi olmuştur. Balkan yenilgilerinin ardından Avrupa etkisi ülke içinde kendisini daha fazla hissettirmiş, Balkan devletlerinde yaşayan Türklerin konumları sorunu gündeme gelmiştir. Türklerin millet olarak Balkanlarda ayrıştırılması, Balkanlarda ulus-devlet anlayışının hâkim olmaya başladığının göstergesi olmuştur.

XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nin resmen dağılmasına sebep olan olay ise I. Dünya Savaşı’nın yaşanmasıdır. 1914-1918 yılları arasında emperyalist güçlere karşı verilen savaştan alınan ağır yenilginin ardından Osmanlı İmparatorluğu parçalanmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren devleti dağılmaktan kurtarmak adına girişilen çabalar sonuçsuz kalmıştır. Savaş cephelerinde takip edilen İslamcılık ve Turancılık fikirleri hezimete uğramıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile sınırlar “Küçük Asya” topraklarına çekilmiş ve hatta Başkent İstanbul’un da dâhil olduğu önemli vilayetler işgalci kuvvetler tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Türk kimliği “Balkan mezalimi”, “Ermeni mezalimi”, “Yunan mezalimi” gibi sıfatların ardından toplumsallaşmış, ulus kimliği bilenmiş ve yeni bir ulus-devlet sürecine girilmiştir (Toprak, 2019:20). Bu durumda devletin kendini Millî Mücadele yıllarında Anadolu sınırlarına çekmesi ve bu toprakları savunması pek tabi beklenen bir sonuç olmuştur.

Avrupa’da meydana gelen gelişmeleri Osmanlı Devleti’ne uyumlama çabaları devleti dağılmaktan kurtaramamış olsa da toplumsal değişimin yaşanmasını, farklı ideolojilerin benimsenmesini, yüzyıllardır süre gelen Hanedanlık sisteminin değişmesini ve Türk milletinin imparatorluktan ayrılarak bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kurmasını sağlamıştır.

Bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasından sonra milliyetçilik anlayışının ön planda tutulduğu ulus-devlet inşası, tüm bu değişimlerin bir sonucu niteliğindedir. Değişim ve gelişmenin sürekliliği göz önünde bulundurulduğunda Cumhuriyet Dönemi’nde gerçekleştirilen inkılaplar ile somutlaştırılan toplumsal zihniyet inşasında ön plana çıkan temel unsurun millîlik olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti’ni etkileyen ulus-devlet anlayışı özellikle Türk milletinin işgalci

devletlere karşı giriştiği Millî Mücadele Dönemi'nde kendini göstermiştir. Toplum öncelikle topraklarını kurtarmak için mücadele ederken, diğer taraftan millî irade kavramı ile tanışmıştır. Millî mücadelenin gerçekleşmesi ile millî kimlik ön plana çıkmıştır. “Millî” ve “Millet” kavramlarının çokça dile geldiği Millî Mücadele Dönemi'nde toplumun yönetim anlayışı da demokratik devlet anlayışına doğru dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde toplumsal zihniyetin inşa edilmesi ve inkılapların bu toplumsal zihniyet modeline göre şekillenmesinde şüphesiz ki Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkan Türkçülük fikir akımı ve Millî Mücadele Dönemi'nde ön planda tutulan millîlik ve ulus-devlet anlayışı etkili olmuştur. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra toplumsal yapıyı oluşturan kurumlarda meydana gelen inkılaplar, Millî Mücadele Dönemi'nin mihenk taşı olan millîlik kavramı üzerine gerçekleştirilmiştir. İnkılaplarda millîlik anlayışının öne çıkması toplumsal zihniyetin millî temellere dayandırıldığının birer göstergesi olmuştur.

2.4. Millî Mücadele Dönemi Gelişmeleri

Dört yıl süren I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Fakat 1908 Devrimi ile baskın olarak ortaya çıkan yeni zihniyet anlayışının ne kadar mühim olduğunu da göstermiştir. Ordu Balkan Savaşlarındaki beklenmeyen yenilginin ardından kendini hızlı bir şekilde toparlayabilmiştir. “Gelibolu zaferi ve 1916'da General Towsend'e bağlı ordunun Irak'ta esir alınması, Balkan Savaşı'nın ve geçmişteki bütün yenilgilerin izini silmiş ve Türkler Dünya Savaşı'nda gösterdikleri performansın onlara bir ulus olarak yaşama hakkı kazandırdıklarına inanmışlardır” (Ahmad, 2022:61). I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı olmasına rağmen yarattığı bu duygu Millî Mücadele Dönemi'nin itici gücü olmuştur.

Savaşın ardından imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile ülke düşman kuvvetler tarafından işgale uğramaya başlamıştır. Dış güçler işgalinin yanı sıra ülke içinde yaşayan Ermeniler, Rumlar ve Kürtler bağımsızlık için yabancı devletlerden destek görmüş ve Anadolu topraklarında ayrılıkçı hareketlere girişmeye başlamışlardır.

Osmanlı devleti parçalanmaya devam ederken İstanbul'daki hükümetin teslimiyetçi politikaları toprakların savunulması için halkın harekete geçmesini sağlamıştır. Halkın öncelikle kendi bölgelerini işgallerden korumak için kurdukları Millî Cemiyetler, ilerleyen süreçte planlı ve programlı şekilde hareket ederek topyekûn bir şekilde vatan

savunması yolunda hareket edilmesini kolaylaştırmıştır. Vatanseverlik duygusu, II. Meşrutiyet aydınları ile halkın bilincine yerleşmiş bir kavramdır ve halkın topraklarını savunma güdüsüyle hareket etmeleri bu bilinçten doğmuştur.

“Mütareke metninin Adana’da Mustafa Kemal’in eline geçtiği gün, Türkiye’nin başlıca harp mesulleri ve İttihat ve Terakki’nin mutlak hakimleri olan Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa, bir Alman ekibi tarafından idare edilen eski bir denizaltı ile, İstanbul’dan ayrılıyorlardı” (Aydemir, 2020a:304). İstanbul ise Padişah Vahdettin’in ve 1919-1922 arası 5 defa sadrazamlığa getirilen Damat Ferit Paşa’nın, millî mücadele aleyhtarlığı yaptığı bir döngüye girmiştir. Mondros Ateşkesinin imzalanmasından hemen sonra İstanbul’a dönen Mustafa Kemal, vatanı işgalden kurtarabilmek amacıyla padişah Vahdettin ile görüşme gerçekleştirmiş fakat İstanbul’dan ümidini kesince Anadolu’ya gidip vatan topraklarının kurtulması adına faaliyetlerine hızlı bir şekilde başlamıştır.

Millî Mücadele Dönemi, Mustafa Kemal’in 9. Ordu Müfettişliği görevi ve kendisine verilen müfettişlik talimatnamesi ile 19 Mayıs 1919’da Samsun’a varması ile başlamıştır. Karadeniz kıyılarında yaşayan Rumlar bölgede huzursuzluk çıkarmış fakat işgal kuvvetlerince Türkler Karadeniz kıyılarında yaşayan Rumlara saldırmışlardır. Bu gerekçe ile işgal kuvvetleri hükümete nota vererek bu saldırıların önlenmesi gerektiğini aksi takdirde bölgenin işgal edileceğini söylemişlerdir. Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçmek ve işgal kuvvetlerine karşı halkı birleştirip direnişi başlatmak istediği anda gelen bu görev Mustafa Kemal için bir fırsat olmuştur. Mustafa Kemal daha İstanbul’da iken Anadolu’da halkı örgütleyerek bir direniş başlatacağını bazı yakın arkadaşları ile paylaşmış ve Samsun’a vardığını da arkadaşlarına duyurmuştur. “Erzurum’da XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir’e, Ankara’da XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa’ya yazdığı şifreler, onun bu topraklara yalnız kendisine verilen dar görev için gelmediğini, kafasındaki niyetleri, üstü kapalı da olsa yansıtmıştır” (Aydemir, 2020b:26). Mustafa Kemal bir an önce niyetlerini halka aktarmak istemiştir. Bunun için Samsun’un uygun bir yer olmadığını anladıktan sonra Havza’ya geçmiştir. Yıllarca önemli askerî görevlerde bulunan ve askerlerine emirler veren Mustafa Kemal’in bu sefer halkı işgallere karşı bilinçlendirmesi ve örgütlemesi gerekmiştir. Bunun için de halkın kendisine inancını sağlaması gerekmiştir. Mustafa Kemal’in ümidi halkın kendisindedir. Havza’da,

Amasya’da ilk defa halk ile iç içe olmuş, halkın durumunu ve İstanbul’a yaklaşımlarını daha net bir şekilde anlamıştır.

15 Mayıs’ta İzmir’de başlayan işgaller, Karadeniz ve Doğu’da yaşanan huzursuzluklar Mustafa Kemal’in hızlı bir şekilde harekete geçmesine neden olmuştur. Amasya’da ilk defa halka karşı konuşmasını yapmış ve halkı işgallere karşı ayaklanmaya davet etmiştir. Padişahın ve hükûmetin İstanbul’da düşmanlar elinde esir bulunduğunu bu sebeple İstanbul Hükûmetinin kendi iradesi ile hareket etmediğini ve milletin kendi başının çaresine bakması gerektiği belirtmiştir. Mustafa Kemal’in bu fikirlerine karşı çekingen ve korkarak yaklaşanlar olmasına karşın halkın önde gelen din adamlarından Abdurrahman Kâmil Efendi’nin de kendini destekler şekilde konuşmasıyla halk Mustafa Kemal’e kulak vermiştir (Aydemir, 2020b:42). Mustafa Kemal bu direnişi halka dayandırıp, halkın gücünü ve desteğini alarak topyekûn gerçekleştirmek niyetinde olduğu için, halkın kendisine inanması ve hükûmete bağlılık inancının yıkılması son derece önem arz etmiştir. Amasya’nın Millî Mücadele Dönemi için önemli bir nokta olmasının diğer bir sebebi de 6 maddelik Amasya protokolünün burada imzalanmış olmasıdır.

Amasya Tamiminde; vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı tehlikede olduğu, İstanbul Hükûmetinin sorumluluklarını yerine getirmediği ve bu durumun milleti yok saydığı, milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararının kurtaracağı belirtilmiş, milletin içinde bulunduğu duyurmak adına tüm denetimlerden uzak millî bir heyetin kurulması gerektiği ve bunun için Sivas’ta millî bir kongre kurulmasının kararlaştırıldığı belirtilmiştir (Sofuoğlu, 2016:123). Amasya tamiminin kararları Millî Mücadele’nin nasıl gerçekleşeceğini, hangi amaçla gerçekleşeceğini ve bu mücadeleye neden gerekli olduğunun halka açıklanması bakımından Türk tarihi içinde önemli bir yere sahiptir.

İmparatorlukta yüzyıllardır süre gelen “Hanedan Sistemi” ve padişaha sonsuz biat güdüsü XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında meydana gelen değişimler ile kırılmıştır. Fakat toplumda vatana, devlete bağlılık her ideolojide kendini göstermiştir. Millî mücadele içinde vatan topraklarını korumak mücadelenin yegâne amacı olmuştur. Fakat burada karşımıza çıkan, millet iradesi ile bunun gerçekleşeceğine inanılmış olmasıdır. Millî Mücadele bir yandan vatan işgaline başlayan düşman kuvvetlerine karşı bir mücadele iken diğer taraftan Osmanlı Devleti’nin yıkılmasının

ardından hâlâ varlığını devam ettirmek isteyen teokratik monarşinin padişahlık yönetimine karşı verilmiş bir mücadeledir (Müjdecı, 2008:157).

Anadolu içinde azınlıkların da vatan topraklarında ayrılıkçı hareketler içinde bulunmaları, mücadele esnasında milli kuvvetlerin etkin hale getirilmesine yol açmıştır. Mustafa Kemal'in halkın desteğini almak ve Amasya Protokolü'nde belirtilen bilinçle hareket edilmesini sağlamak amacıyla Erzurum ve Sivas Kongrelerini gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal ve bu yola beraber çıktığı Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey gibi silah arkadaşlarıyla beraber halkın tamamına ulaşmaya çalışmıştır. Pek tabi çıkılan yol oldukça zahmetli olmuştur. 7-8 Temmuz gecesi İstanbul tarafından Mustafa Kemal'in görevden alındığını belirtilen haber geldiğinde dahi Mustafa Kemal çıktığı bu yoldan vazgeçmemiş, askerlik görevinden istifa ederek sivil olarak mücadeleye devam edeceğini belirtmiştir. Yaşanan bu durum Mustafa Kemal'i kaygılandırmış olsa da silah arkadaşlarının kendisine bağlılıklarını ifade etmeleri, Mustafa Kemal'in bir süre sivil lider olarak mücadeleye önderlik etmesini gerektirmiştir. Bu süreçte her ne kadar Millî Mücadeleye destek verenler olsa da inançlarından vazgeçmeyen ve İstanbul Hükümeti'nin yönlendirmesi ile hareket eden Millî Mücadele aleyhtarı gruplarda mevcuttur. Mustafa Kemal ve Millî Mücadele hareketi işgalci devletler ile mücadele ederken diğer taraftan da yurt içindeki bu karşıt gruplarla ve onların çıkardıkları ayaklanmalarla uğraşmak durumunda kalmıştır.

23 Temmuz 1919-5 Ağustos 1919 tarih aralığında Erzurum'da ve 4-11 Eylül 1919'da Sivas Kongreleri gerçekleşmiştir. Erzurum Kongresi'nde vatan sınırları belirtilmiş, vatanın bir bütün olduğu ve paylaşılamayacağı ilan edilmiş, manda ve himayenin kesinlikle kabul edilmeyeceği söylenerek kayıtsız şartsız istiklâl ve millî hakimiyet benimsenmiştir. Kongrede alınan kararlar tüm memlekete ve işgalci güçlere gönderilmiştir. İşgalci güçlere Türklerin ata yurdunun işgal edilemeyeceği anlatılmak istenmiştir (Sofuoğlu, 2016:127). Erzurum Kongresi'nde alınan kararın uygulanması için Mustafa Kemal'in başkanlığına seçildiği Temsil Heyeti kurulmuştur. Temsil Heyeti ile yola çıkan Mustafa Kemal Sivas'ta daha önce yapılması belirlenen, ülkenin her tarafından katılımcıların beklendiği kongreye katılmıştır. Bu kongre Erzurum'da alınan kararları yinelemiş ve ülkedeki tüm millî direniş cemiyetlerini "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" çatısında toplamıştır. Bu cemiyet kısa bir süre sonra açılacak olan Büyük Millet Meclis'inde kendini temsil edecek ve tüm Bağımsızlık Savaşı boyunca alınan kararlarda belirleyici rol oynayacaktır.

Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki faaliyetlerden sonra millî hareket Anadolu'da gücünü artırmıştır. İstanbul'da Damat Ferit yerine gelen ve vatansever biri olan Ali Rıza Paşa hükûmeti ile Temsil Heyeti arasında Amasya'da gerçekleşen görüşmeler neticesinde İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin toplanmasına karar verilmiştir. Bu gelişme millî hareketin siyasi olarak gücünün fark edildiğinin bir kanıtı niteliğindedir. 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Misak-ı Millî kabul edilmiş ve millî sınırlar belirlenmiştir. İşgalci güçler hoşlanmadıkları Misak-ı Millî kararlarının alınmasının ardından 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişler ve mebusların çoğunu tutuklayarak sürgüne göndermişlerdir. İlk defa 1877'de toplanan ve 1878'de kapatılan, daha sonra 1908 yılında tekrar kurularak kesintili bir şekilde çalışan Osmanlı Mebusan Meclisi bir daha açılmamak üzere bu şekilde tarihe karışmıştır.

Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasının ardından Ankara'da denetimden uzak ve bağımsız bir Meclis'in kurulması kararlaştırılmıştır. Yeni seçilen milletvekilleri ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Ankara'ya gelebilen üyelerinin birleşmesiyle 23 Nisan 1920'de olağanüstü yetkilerle donatılan Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır.

Açılan TBMM yurdu bir an önce işgallerden kurtarmak maksadıyla tüm ana güçleri üzerinde toplamıştır. Bu şekilde zaman kazanılmış ve yasama ile yürütme arasında çıkan anlaşmazlıkların önüne geçilmiştir. Bu sebeple Meclis aynı zamanda hükûmet yetkisini de kullanmıştır. Kurulan bakanlıkların başına kendi içinden seçilen vekiller getirilmiştir. Bu kişiler "Nazır" olarak değil "Vekil" olarak hükûmet işlerini yürütmüşlerdir. Meclis memnun olmadığı vekil yerine yenisini seçme yetkisine sahip olmuştur. Meclis'te "Başbakan" değil "Vekiller Kurulu'nun Başkanı" vardır. Vekiller Kurulu'nun gerçek başkanı, TBMM'nin başkanıdır. TBMM'nin düzeni Osmanlı Anayasası'nın dayandığı sistemden oldukça farklı bir yapıda, gerçek bir ihtilalci "Halk Meclisi" karakterinde olmuştur (Mumcu, 2020:54).

Meclis tarafından 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası) kabul edilmiştir. Bu anayasa olağanüstü koşullarda hazırlanmış bir anayasa olmuştur. 1876'da kabul edilen ve 1908 yılında tekrar yürürlüğe giren anayasadan tamamı ile farklı olmamakla beraber, iki anayasanın farklı görüşleri ifade etmesi durumunda 1921 Anayasası'nın geçerli olacağı belirtilmiştir.

20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanun'da; Hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirten 1. Madde ile egemenlik hakkı padişahıtan alınıp ulusun kendisine verilmesi açısından büyük bir dönüm noktası olmuştur. 2. Maddesinde, yasama ve yürütme yetkileri Meclis'te toplanır. 3. Maddesine göre, "Türkiye Devleti", Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" unvanını taşır (Yamaç, 2020:210).

1921 Anayasası Türkiye'nin geçici anayasası olma özelliğini taşımıştır. 1923 yılında işgalci güçlere karşı verilen Bağımsızlık Savaşı'nın ardından Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra ilan edilecek 1924 Anayasası'na kadar geçerliliğini korumuştur.

"Halkın egemenliği...Türkiye Devleti... Bunlar yeni ve devrim niteliğinde fikirlerdi. Anayasal bir beyannamede dile getirilmeleri Türkiye'yi İslami evrensel bir imparatorluktan laik (seküler) bir millî devlete çeviren yasal sürecin ilk ve kesin adımına işaret etmektedir" (Lewis, 2021: 497-498).

Mustafa Kemal'in ve silah arkadaşlarının yürüttüğü Millî Mücadele hareketi, cephelerde de başarıya ulaşmıştır. Cephelerde düzenli orduların kurulması ile Kuvay-ı Millîye birlikleri ordu himayesine geçmiş, halk tüm gücüyle kendini bu savaşa adanmıştır. Millî hareketin başarısı yurt dışında işgalci devletler tarafında büyük yankı uyandırmıştır. İşgal kuvvetlerini geri çekmeye başlayıp, TBMM ile anlaşma yollarını aramışlardır. Bağımsızlık Savaşı boyunca Güney cephesinde halk topraklarını işgalci güçlere karşı korumaya çalışmış, Doğu cephesinde ve Batı cephesinde işgalci devletler ile çatışmalar yaşanmış ve Bağımsızlık Savaşı zaferle sonuçlanmıştır. Mustafa Kemal, Anadolu'ya ayak basarken gerçekleştirmek istediği amaçlarına ulaşmıştır.

Bağımsızlık Savaşı zaferi, halkın kendi kaderini belirleyebileceğine ve kurtuluşun ancak kendisi ile mümkün olacağı inanmasının bir sonucu olmuştur. Toplumun zihniyet yapısının şekillenmesi, milliyetçi duygular ile bağımsızlık arzusunun açığa çıkması şeklinde kendini göstermiştir. Türk milletindeki bu ışığı gören Mustafa Kemal'in liderliğinde hem cephelerde hem de toplumun zihniyetine karşı verilen savaş, bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması ile amacına ulaşmıştır. Cumhuriyet yönetimine geçilmesiyle beraber toplumsal zihniyet inşası somutlaşmaya başlamıştır. Millî Mücadele Dönemi'nde karşılaşılan gerçekliklerden biri toplumun zihniyet çatışması olmuştur. Bir taraftan bağımsızlık isteyen ve bu yönde atılan adımlara ayak uydurabilen değişim ve gelişmelere açık toplumsal zihniyet modeli,

diğer taraftan devletin kadim anlayışını her şeyin üzerinde tutan değişim ve gelişmelere direnen toplumsal zihniyet modeli bulunmuştur. Millî Mücadele Dönemi boyunca toplumda yaşanan zihniyet çatışması, saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilan edilmesi ve devamında gerçekleşecek olan inkılaplar boyunca devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla toplumsal zihniyet inşa sürecinde, değişim ve gelişimlere ayak uyduramayan karşıt unsurlar varlığını devam ettirmiştir. Gerçekleşen inkılaplar ile toplumsal zihniyet inşası toplumu oluşturan tüm kurumlarda somutlaşmış, karşıt unsurlar ise kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu durum toplumsal zihniyetin topyekûn olarak inşa edilmesinin amaçlandığının bir göstergesi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yapılan inkılaplar, toplumu oluşturan tüm kurumlarda ve toplumun her kesimini içine alan toplumsal zihniyet inşasını hedeflemiştir.

2.5. Cumhuriyet'in İlanı

19 Mayıs 1919'da başlayan Millî Mücadele hareketi toplumun kendini var edebilmesine olan inancın önünü açmıştır. TBMM'nin açılması ve Meclis'te halk temsilcilerinin olması Türk toplumunun yönetim anlayışındaki değişikliğe uyum sağlayabildiklerinin göstergesi olmuştur. Millî Mücadele Dönemi boyunca halkın desteğini tam sağlayabilmek adına işgal altında bulunan Saltanat makamı ve padişahın geleceği daha sonraya bırakılmıştır. Bağımsızlık Savaşı'nın sona ermesinin ardından başlayan Lozan görüşmeleri döneminde ise son yıllarda fiilen hiçbir misyonu kalmayan saltanat makamı 1 Kasım 1922 tarihinde kaldırılmıştır.

Türkiye'de meydana gelen fizikî ve fikrî değişimler devletin yönetim biçiminin belirlenmesine giden yolu netleştirmiştir. 1920'de açılan TBMM ve çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu, 1921'de kabul edilen Anayasa ve bu anayasada belirtilen “egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu” maddesi, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması, 23 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın Meclis tarafından onaylanması ve 13 Ekim 1923 tarihinde Ankara'nın Başkent olması Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasına giden aşamalardır.

Meclis, Haziran 1923'te seçime gitmiştir. 1. Meclis olağanüstü dönem ve şartlarda kurulduğu için her görüş ve kesimden kişileri içinde bulundurmuştur. Meclis'te iki ayrı grup bulunmuştur. 1. Grup Mustafa Kemal Paşa'nın kararlarını destekleyen Müdafaa-

i Hukuk Grubu, 2. Grup ise Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis içindeki yetki üstünlüğünden rahatsız olan gruptur. Meclis'te zaman zaman şiddetli görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya verilen Başkomutanlık yetkilerinin uzatılması konusu gündeme geldiğinde bu ayrılık daha net bir şekilde kendisini göstermiştir. 1. Meclis'in, vatanı işgallerden koruma adına üstlendiği misyonun tamamlandığı belirtilerek 2. Meclis için seçimlere gidilmiştir. 1923 yılında yapılan seçimlerde çoğunluk oranını 1. Meclis'teki Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşturmuştur. Meclis Başkanlığı'na Mustafa Kemal seçilmiştir. Tüzük tasarısının 9 Ağustos 1923'te kabul edildiği Halk Fırkası 9 Eylül 1923'te Mustafa Kemal'in Başkanlığında kurulmuştur. Bu gelişmeler ile Mustafa Kemal Paşa siyasi kanatta konumunu pekiştirmiştir.

Saltanatın kaldırılması sırasında Halifelik makamı ayrılmış ve halife olarak Abdülmecid Efendi seçilmiştir. Her ne kadar halifenin yetkileri sınırlı olsa da Abdülmecid Efendi, makamının sınırını aşan isteklerde bulunmuş ve toplumun bazı kesimlerince kendine padişahlık vasıfları yüklenmiştir. Saltanat makamının geri getirilmeyeceği maddesi, Halk Fırkasının programı oluşturan umdelerden biriydi. Fakat halifeye yüklenilen anlam bu maddenin tehlikeye girmesine sebep olmuştur. Bu durumda devletin rejiminin belirlenmesi gerektiğinin önemi ortaya çıkmıştır.

“Osmanlı Devleti'nin son dönemini çok iyi idrak eden ve Meşrutiyet dönemi fikir akımlarını yakından tanıyan Mustafa Kemal Paşa, bunların tutarsızlığını görmüş ve millî hâkimiyet düşüncesinin nihai hedefi olarak gördüğü Cumhuriyeti benimsemiştir” (Müjdecı, 2008:155). Mustafa Kemal, Cumhuriyeti ilan etmeye niyetli olduğunu Ocak ayında Türk basını ile yaptığı görüşmelerde ima etmiş, ardından Viyana gazetesi ile yaptığı görüşmede de bu düşüncesini yinelemiştir (Zürcher, 2021:200). Ekim ayında Meclis seçimlere gitmiştir. Seçimlerde oluşan güvensizlik ortamı neticesinde Fethi Okyar Hükûmeti istifa etmiştir. Yeni hükûmetin kurulması sırasında buhran yaşanmıştır. Çünkü vekillerin tek tek oylanarak seçildiği sistemde hiçbir vekil oyların çoğunu alamamış dolayısı ile yeni hükûmet kurulamamış, Hükûmet Sistemi işleyişi tıkanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, hükûmet bunalımının çözülmesi için Kabine Sistemi'nin kurulmasını uygun görmüştür. 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Devleti'nin rejiminin netlik kazandığı Cumhuriyet ilan edilmiştir. Böylece Meclis'te, seçilmiş Cumhurbaşkanı ve Bakanlardan oluşan Kabine Sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Yapılan seçimlerde İsmet İnönü Başbakanlığında yeni hükûmet kurulmuştur. Cumhurbaşkanlığı seçimine 159 kişi oya katılmış ve 158 oyla Gazi

Mustafa Kemal Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Mustafa Kemal'in kendisi dışında herkes oyunu Mustafa Kemal'e vermiştir (Aydemir, 2020c:147).

Cumhuriyetin ilan edilmesi coşkuyla karşılanmıştır. Fakat Mustafa Kemal'in silah arkadaşlarından Adnan (Adıvar), Ali Fuat (Cebesoy), Kazım (Karabekir), Refet (Bele), Cumhuriyet ilan edildiği sırada Ankara'da bulunmadıklarından dolayı, ilanın acele ile verilmiş bir karar olduğunu düşünmüşlerdir. Onlara göre devletin yönetim biçiminin Cumhuriyet olması özgürlük getirdiği maksadına gelmiyordu ve devletin yönetimi ister cumhuriyet isterse monarşi olsun, asıl önemli olanın istibdat ile demokrasi arasındaki farkın anlaşılmış olmasının gerekliliği idi (Zürcher, 2021:200).

Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından 1 Mart'ta yeni yasama yılı başlamış, 3 Mart 1924 tarihinde Hilafet makamı kaldırılmış ve Osmanlı Hanedanlık anlayışı resmen sona erdirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Anayasası olan 1924 Anayasası 20 Nisan 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Cumhuriyet rejimini demokrasi ile beslemek arzusunda olan Mustafa Kemal için çok partili siyasi yaşama geçmek mühim bir konu olmuştur. 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının ve 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkasının açılmasını, demokratik anlayışın ve cumhuriyet rejiminin bir getirisi olan çok partili siyasi hayatın oluşması adına desteklemiştir.

2.5.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Halk Fırkası içinde görüş ayrılıklarına yaşanmasıyla ortaya çıkmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunu şahsi kıskançlıklara geçimsizlikler veya rekabetler gibi basit sebeplere bağlamanın çok yüzeysel olduğu söylenebilir (Atay, 2021:459). Yeni parti açılmasının gündemde olduğu dönemde Cumhuriyet kelimesinin muhalif partiye mâl edilmemesi için Halk Partisinin başına "Cumhuriyet" kelimesi eklenmiştir (Atay, 2021:458). Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı Meclis'te ve halk arasında hoşnutsuzlukların oluşmaya başlaması ve CHF'nin Meclis üzerinde baskı kurduğu yönünde iddiaların yayılmaya başlaması, kabine değişikliğinde Fethi Okyar kabinesinin kurulması ve bu ortam içinde Cumhuriyet Halk Fırkasında fikir ayrılıkları ortaya çıkması sonucunda yeni bir parti kurulmuştur (Taşkiran, 1994:257-258). 17 Kasım 1924 tarihinde Ankara'da kurulan TCF'nin kurucuları arasında Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf Orbay, Adnan Adıvar gibi Millî Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal Paşa ile yan

yana mücadele eden çok önemli şahsiyetler vardır. Demokrasiyi, Cumhuriyet rejiminin bir tamamlayıcısı olarak gören Mustafa Kemal Paşa, muhalefet partisinin oluşmasını Batı devletlerinde olduğu gibi demokratik hayatı destekleyen bir gelişme olarak görmüş ve desteklemiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının başkanı Kazım Karabekir olmuştur. Fırkanın tüzüğünde millî birliğin ve fert üstünlüğünün korunmasının açıklanmasının yanı sıra Fırkanın dini inanca saygılı olduğu da açıklanmıştır. Toplumda, Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği inkılap hareketlerinden memnun olmayan kesimler özellikle halifeliğin kaldırılmasına şiddetle karşı çıkanlar, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının muhalif yapısından kendilerine pay çıkartarak ayaklanma çıkarmışlardır. Şubat 1925'te Şeyh Said liderliğinde Doğu illerinde başlayan silahlı ayaklanma, kısa sürede Güneydoğu illerini kapsamaya başlamış, Cumhuriyet rejimini tehdit eder faaliyetlere girişmiş ve bu gelişmelerin sonucunda Meclis tarafından acil önlemler alınmak zorunda kalınmıştır. İsmet İnönü yeniden Başbakanlığa getirilmiş, "Takrir-i Sükûn Kanunu" çıkartılmış, Doğu'da ve Ankara'da "İstiklâl Mahkemeleri" kurulmuştur. Ankara hükûmeti ve İstiklâl mahkemeleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının dini siyasete alet ettiğini ve gericiliği desteklediklerini ileri sürerek, Bakanlar Kurulu kararıyla 5 Haziran 1925'te partiyi kapatmışlardır (Taşkıran, 1994:260). Takrir-i Sükûn Kanunu sadece Kürtleri bastırmak için kullanılmamış, İstanbul'daki muhafazakâr ve liberal olan en önemli gazete ve dergilerin sekizi ile bazı taşra gazeteleri kapatılmış; ulusal gazetelerden yalnızca hükûmet yayın organı olan "Hâkimiyet-i Millîye" ve "Cumhuriyet" gazeteleri yayın hayatını sürdürmüştür (Zürcher, 2021:205). Şeyh Said İsyanı sonucunda Mustafa Kemal tarafından tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış; şeyhlik, müritlik gibi unvanlar kaldırılmıştır. Bu kurumların kapatılması ve unvanların yasaklanması dinî bazlı olası isyanların önüne geçmenin yanı sıra laik devlet yapısının oluşturulması için atılmış önemli bir adımdır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, dönemin iç ve dış dinamiklerinde yaşanan olaylar ve muhalif partilere toplumun hazır olamaması nedeniyle kısa süre içinde kapatılmak zorunda kalınmıştır. TCF, Cumhuriyet demokrasi tarihinin ilk muhalefet partisi olarak ve çok partili hayatın denemesini sağlayan gelişme olarak önemli bir yer edinmiştir.

2.5.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasının ardından 1930 yılına kadar bu alanda önemli bir gelişme olmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu süreçte inkılaplara devam etmiştir. 1929 yılında meydana gelen “Dünya Ekonomik Buhranı” Türkiye’nin ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Yaşanan ekonomik krizin nedenleri TBMM’de görüşülmeye başlanmıştır. Görüşler arasında bir tarafta memlekete yabancı sermaye girmediğinden ve yerli büyük sermaye sahipleri bulunmadığından tüm girişimlerin devlet tarafından yapılması gerektiğini İsmet İnönü’nün de savunduğu devletçilik, diğer tarafta politik, ekonomik alanda liberalizmi savunan Fethi Okyar tarafından savunulan liberalizm fikirleri vardır (Taşkiran, 1994:260). Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya hükûmetin mali ve ekonomik politikalarını eleştiren bir mektup yazarak, muhalefete ihtiyaç duyulduğu belirtmiş ve yeni bir parti kurulması hakkında Cumhurbaşkanı’nın düşüncelerini öğrenmek istemiştir (Lewis, 2021:375). Demokrat rejimin faydalarına inanan Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhuriyetçilik ve Laiklik ilkelerine sadık kalınmak şartıyla bu fikre sıcak bakması sonucunda 12 Ağustos 1930 tarihinde Fethi Okyar tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Fethi Bey, İzmir’i ziyaret ettiği dönemde coşkuyla karşılanmış bu durum Cumhuriyet Halk Fırkasının telaşa kapılmasına sebebiyet vermiştir. 1930 yılı belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası beklediğinden az belediye seçimini kazanınca, iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkasını usulsüzlükle ve seçime hile karıştırmakla suçlamıştır. İki fırka arasında yaşanan gerginliğin olumlu bir sonuca varamaması üzerine Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa ile arasının bozulmamasını istemiş ve 16 Kasım 1930 tarihinde partiyi kapatmıştır. Bu Fırkanın kapatılması ve hemen ardından Menemen olayının yaşanması ile çok partili siyasi hayata geçiş denemeleri bir süre askıya alınmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından bir ay kadar sonra Manisa’da bir grup, derviş Mehmet isminde bir kişinin önderliğinde yeşil bayrak açarak hilafetin geri getirilmesini istediklerini belirten sloganlar atarak şehrin içlerine doğru yürümüşlerdir. Bu olayın haberini alan Mustafa Fehmi Kubilay komutasındaki bir grup asker, olay çıkaranların teslim olmasını istemiştir. Teslim olmayan asiler tarafından Mustafa Fehmi Kubilay saldırıya uğramış ve kesilen kafası sokaklarda gezdirilmiştir. Olay yerine gelen askerî birliklerin ateş açmaları sonucu Derviş Mehmet dâhil üç elebaşı öldürülmüş ve grup etkisiz hale getirilmiştir. Bu olay yaşanırken bölge halkının sessiz

bir şekilde olan biteni izlemesi, olayı çıkaranları sessiz bir şekilde desteklemesi olarak yorumlanmış ve Hükûmet sıkıyönetim ilan etmiştir. İçlerinde eski Serbest Cumhuriyet Fırkası üyelerinin de bulunduğu birçok kişi tutuklanmış, bu olayla ilgisi bulunduğu düşünülen 28 kişi idam edilmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası denemeleri demokratik alanda önemli adımlar olmuştur. Fakat tüm toplumun yapılan inkılapları ve Cumhuriyet rejimini benimsemekte direnmesinden dolayı, muhalif partiler farklı düşünce yapısına sahip olan, rejime karşı gelen grupların bir araya geldikleri merkezler olmuştur. Çıkan isyanlar sonucunda bu fırkalar kurulduklarından kısa bir süre sonra kapatılmak zorunda kalmışlardır. Tek parti olarak kalan ve uzun bir süre için tek parti iktidarını oluşturan Cumhuriyet Halk Fırkası, Atatürk döneminde iktidarı boyunca inkılaplara ağırlık vermiş ve diğer devletler ile ilişkileri düzenlemiştir. Çok partili siyasi hayata geçiş ancak 1946 yılında mümkün olmuştur. 1946 yılından günümüze kadar gelen zaman diliminde, Cumhuriyetin tamamlayıcısı olan çok partili siyasi yaşam kesilmeden devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması tesadüfler eseri veya tepeden inme bir şekilde gerçekleşmemiştir. Siyasi alanda Tanzimat Dönemi'nden itibaren yaşanan değişimler, bu günlere zemin hazırlamıştır. Toplumsal değişimin hızının ve niteliklerinin toplumun yapısına, inançlarına, değerlerine ve zamanın şartlarına göre değişkenlik kazandığı göz önünde bulundurulması gereken hususlardandır. Toplumsal zihniyet oluşumu süreklilik içinde gerçekleşmiş ve bu zihniyet inşa sürecinde karşıt unsurlar ile de karşılaşmıştır. Osmanlı toplumunun değişimi şüphesiz ki Avrupa temelinde başlamıştır. Öncelikli amaç Osmanlı Devleti'ni Avrupalı devletlerden geriye düşüren nedenleri tespit etmek olmuştur. Askerî reformlarla başlayan süreç, toplumun yapısını oluşturan diğer kurumlara da sirayet etmiştir. Başlayan zarurî değişim Cumhuriyet Dönemi'ne kadar süre gelmiş, toplumsal zihniyette değişim ve dönüşümün yaşanmasının önünü açmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile başlayan yeni dönemde ülke tebaasına eşit haklar verilmesi, daha sonra ülkede yaşayan gayrimüslimlerin Avrupalı devletlerce yönlendirilmesine sebep olmuş ve Millî Mücadele döneminde toplumun ayrıştırılmaya çalışılmasında etkisini net bir şekilde göstermiştir. Tanzimat Dönemi'nin etkisi sadece bu olmamıştır. Modern askerî ve sivil eğitim kurumları açılmış, bu okullarda okuyan gençler Meşrutiyet Dönemi'nin temellerinin atılmasını sağlamışlardır. Tanzimat Fermanı, değişim sürecini harekete

geçirmiş, liberal ve özgürlükçü düşüncelerin gelişmesine katkıda bulunmuş ve Cumhuriyetin kuruluşuna yönelik altyapının oluşmasında etkili olmuştur (Müjdecı, 2008:79). Tanzimat Dönemi ile başlayan değişim ve gelişim hareketleri Türkiye Cumhuriyeti Devleti toplumsal zihniyet inşasının inkılaplarla somutlaşması sürecini ateşlemiştir.

Avrupa toplumlarının, Osmanlı toplumunu etkilemesi ve Osmanlı Devleti'nin bu etkileşime gönüllü olması siyasi alanda bir dizi yeni anlayışı da beraberinde getirmiştir. Öncelikle Tanzimat Dönemi'nin politikalarını eleştiren ve devletin kötü gidişinin durması adına çözümü tüm halkın temsil edileceği anayasalı sistemde gören Yeni Osmanlılar muhalif hareketi oluşmuştur. Yeni Osmanlılar ideolojilerini halka ulaştırmayı başarmış, 1876'da ilk defa Anayasalı düzen olan meşrutiyete geçilmiştir. "Genel anlamda Kanun-ı Esasi, 'gerçek bir meşrutiyete geçişi değil ama mutlakıyetten çıkışı' ifade etmektedir" (Müjdecı, 2008:99). 1878 yılında meşrutı rejime ara verilmiş olsa da değişmeye başlayan toplumsal zihniyet yapısı tekrar muhalif hareketlerin oluşmasını sağlamıştır. II. Abdülhamit'in istibdat dönemine denk gelen bu gizli yapılanma sürecinde önemli aydınlar ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasını sağlayan eğitilmiş subaylar yetişmiştir. Millî Mücadele Dönemi'nin başarıya ulaşması pek tabi modernleşme yaşayan Türk toplumunun modern eğitim kurumlarında yetişen aydın, iyi eğitilmiş ve Osmanlı Devleti'nde önemli vazifeler üstlenmiş subaylarının önderlik etmesi ile mümkün olmuştur. Fikirlerin, bilgi ve deneyimlerin topluma aktarılması, toplumsal zihniyet inşası sürecindeki sürekliliğin de bir göstergesi olmuştur. Bu süreklilik istibdat döneminde dâhi devam etmiştir. İstibdat dönemine muhalif olan Jön Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında birleşmiştir. Bu Cemiyet 1908 yılına gelindiğinde II. Abdülhamit'e ikinci defa Meşrutiyet'i ilan ettirmişlerdir. İkinci Meşrutiyet Dönemi savaşların gölgesinde geçen bir dönem olsa da halkın yönetimde söz hakkının olması ve padişahın yetkilerinin sınırlandırılmasının yaşanması bakımından topluma yön vermiştir. Bu dönemlerde toplumda Türk olma bilinci ve Türkçülük kavramları yerleşmeye başlamıştır. Osmanlı toplumunun artık padişahın buyruklarına biat eden toplum olma özelliği değişmiş, padişahı ve hükûmeti eleştiren hatta bu amaçla devrimler yapan bir toplum olma niteliğine kavuşmuştur. Meşrutiyet Dönemi'nin bu özelliği Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi'nde millî devlet anlayışının gelişmesinin önünü açmıştır. Toplumun, millî unsurların ön plana çıktığı toplumsal zihniyet yapısına ulaşması amaçlanmıştır. Milliyetçilik kavramının

Meşrutiyet Dönemi'nde ve özellikle Millî Mücadele Dönemi'nde ön plana çıktığı göz önünde bulundurulursa Cumhuriyet Dönemi'nde inkılaplar ile somutlaştırılan toplumsal zihniyet inşasının millî temeller üzerinde gerçekleşmesinin birdenbire oluşmadığı söylenebilir.

Mustafa Kemal ve Millî Mücadele Dönemi'ne yön veren silah arkadaşları ülkenin kaderini tayin eden gelişmelere imza atmışlardır. I. Dünya Savaşında göstermiş olduğu başarılar ile adını duyurmayı başaran Mustafa Kemal, Mondros Ateşkesinden sonra İstanbul'a gelip İstanbul'un işgal edildiğini gördüğü vakit çareyi Anadolu halkında görmüştür. Bu amaçla Anadolu'da halkı örgütleyip onlara liderlik yaparak Millî Mücadele Dönemi'nin zafer ile sonuçlanmasını sağlamıştır.

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle devletin rejimi belirlenmiş ve toplumun yönetim anlayışı değişmiştir. Cumhuriyetin ilanı birçok gazete ve mecmuada büyük yankılar uyandırmıştır. Yüzyıllardır biat eden toplum yapısı tüm bu değişimlerin sonucunda, devleti bizzat kendisi yöneten, verilen kararlarda oy kullanabilen ve seçimlerini kimsenin zorlaması ve denetimi ile değil yalnızca özgür iradesi ile gerçekleştiren bir topluma dönüşmüştür. Tabi ki değişim, dönüşüm ve toplumsal zihniyetin inşası Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması ile tamamlanmış değildir. Toplumsal zihniyetin inşa sürecinde yapılan inkılaplar ile toplumda zihniyet modelinin yerleşmesi amaçlanmıştır. Gerek Cumhuriyet rejiminin tam olarak anlaşılması, gerek laik devlet yapısının tüm kurumlarda kendisini gösterebilmesi belli bir süreçte gerçekleşmiştir. Fakat görülmelidir ki devlet ve yönetim anlayışı yıllar içinde şekillenen bir toplum vardır. Şekillenen toplum, siyasi alanda yaşadığı zihniyet değişimi ile gelişim sürecini devam ettirmiştir.

Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar geçen zaman diliminde gerçekleşen süreklilik ve bu sürekliliğin gerekliliği, güncelliğini kaybetmiş siyasi anlayışta toplumsal zihniyet dönüşümünün yaşanmasını zaruri kılmıştır.

Toplumun tüm kurumlarında değişimin gerçekleşmesinin sağlanması için değişimin çıkış noktasını yani değişimin zihniyet yapısını anlamak gerekmektedir. Siyasi alanda yaşanan, halkın egemenliğine dayanan zihniyet inşası, toplum yapısını oluşturan eğitim, sosyal yapı, sosyal kurumlar, hukuk, ekonomi gibi alanlarda toplumun yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Mustafa Kemal'in gerçekleştireceği inkılaplar ile toplumun çağdaş, millî, laik bir toplumsal zihniyete ulaşması hedeflenmiştir.

Tüm bu göstergeler aslında yeni bir toplumsal zihniyeti güçlü bir şekilde işaret etmiştir. Kabul ve retler şeklinde oluşan bu tabloda yeni toplumsal zihniyetin oluşum sancılarının yaşanması aslında yeni toplumsal zihniyet oluşumunun doğası gereği olarak kabul edilmelidir. Kabuller, mutlak bir doğruyu; retler ise mutlak bir yanlışı temsil etme kabiliyetine sahip olamaz. Kolektif bilinç, sahip olduğu kolektif bellek ve değerler zemininde bu çatışmayı besleyerek ortaya çıkarır. Toplumsal zihniyet yapıları dünün işlevsiz kalan yapıları üzerine inşa edilir. Dünü tamamen reddeden veya kabul eden bir bakış yeni bir toplumsal zihniyet inşa edemez.

III. BÖLÜM

EĞİTİM ALANINDAKİ GELİŞMELER VE TOPLUMSAL ZİHNİYET OLUŞUMUNA ETKİSİ

Tarihsel süreçte toplumlar iç ve dış dinamiklerden kaynaklı sebeplerle, gönüllü veya zorunlu değişim yaşayabilmektedirler. Belirli gereksinimleri karşılamak amacıyla belli bir alandan başlayan değişim, toplumun diğer kurumlarını da etkilemektedir. Toplumsal yapının bir parçası olan eğitim, toplumsal sistem için belli amaçları yerine getiren bir kurumdur. Toplumsal sistemin hedeflenen doğrultuda işleyişi, eğitim sisteminde ortaya konulan işlevler ile gerçekleşmektedir.

Toplumun yapısına göre eğitimin işlevleri farklılık gösterebilmektedir. Eğitimin toplumsal değişim içindeki misyonunu “eğitimin tutucu işlevi” ve “eğitimin yaratıcı işlevi” olarak iki şekilde ele almak mümkündür. Eğitimin tutucu işlevine göre; durağan toplumlarda eğitimin amacı, mevcut birikimi ve kültürel mirası yeni nesillere olduğu gibi aktarmaktır. Eğitimin yaratıcı işlevine göre; değişim ve dönüşüm içinde bulunan toplumlar, kültürel mirasın yeni nesillere aktarımının yanı sıra yeni nesilleri yaşayan ve yaşanması muhtemel değişimlere hazırlamak, değişimlere ayak uydurabilecek zihniyet anlayışını oluşturmak eğitimin amacıdır (Erol, 2011:120).

“Zaman zaman toplumsal değişimin lokomotifliğini de üstlenen eğitim sistemleri, rejimlerin nesillere aktarım sürecinin en önemli parçası olarak görülmüştür” (Müjdeci ve Karakılıç, 2014:819). Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde eğitim, yaşanan değişimlere ayak uydurabilecek, inkılapları destekleyecek çağdaş, yaratıcı düşünen, laik, Cumhuriyetin ilkelerine bağlı yeni bir zihniyet modelinin gerçekleşmesini hedeflemiştir.

3.1. Modernleşme Süreci Gelişmeleri

Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi’ne kadar dinî temele dayalı eğitim anlayışına sahip olmuştur. II. Mahmut Dönemi’ne kadar dinsel kurumlar eğitim işleri ile ilgilemiştir.

Öğrenciler, devlet adamlarını yetiştirmek üzere kurulu olan Enderun mekteplerinin yanı sıra çevre halkı tarafından kurulmuş mahalle okullarına gitmiş ardından isteyenler medreselere devam etmiştir. Çeşitli vakıfların kurduğu birçok medreselerde dinî ağırlıklı eğitimler verilmiştir. Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan Sahn-ı Seman Medreseleri ve Kanunî Sultan Süleyman'ın kurduğu Süleymaniye Medresesi'nde dinî eğitimlerin yanında matematik, tıp gibi bilimsel derslere de yer verilmiştir. Osmanlı Devleti klasik döneminde eğitim alanında altın çağını bu medreselerde verilen eğitim ile yaşamıştır. İlerleyen süreçlerde ise toplumun eğitim sisteminde yozlaşma yaşanmaya başlamış ve Avrupa'da yaşanan gelişmeler neticesinde Osmanlı eğitim sistemi çağın gerisinde kalmaya başlamıştır. Rönesans ve Reform hareketleri sonucunda Avrupa'da bilim canlanmış özgür düşünce ve rasyonalist yaklaşım gelişme yaşamıştır. Osmanlı eğitim sisteminin yapısı Avrupa'da yaşanan bu gelişmelerin Osmanlı'da görülmesine müsaade etmemiştir. "Osmanlı Devleti'nde medreselerde Arapça öğretim dili olarak hakimiyetini sürdürürken, Avrupa'da XVI. yüzyıldan itibaren Latince artık öğretim ve bilim dili olmaktan çıkarılmaya, ulusal diller kullanılmaya ve geliştirilmeye başlanmıştır" (Akyüz, 2019: 73).

Osmanlı Devleti çok uzun bir süre Avrupa'da yaşanan gelişmelere duyarsız kalmıştır. Avrupa'da yaşanan yeni teknolojilerden kendini soyutlamıştır. Avrupa devletlerinde yaşanan sınaî değişimin ve yeni teknolojilerin askerî boyutu, Osmanlı Devleti'nin savaş alanlarında zorluklar yaşamasına ve yenilgiler almasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'ni modernleşmeye götüren ve Avrupa devletlerinin üstünlüğünü kabul etmesine neden olan itici güç bu askerî yenilgiler olmuştur. Devlet'in bozulan ekonomik yapısının ve bunun sonucunda yaşanan sosyal bunalımın bir şekilde askerî zaferlerin kazanılması ile çözüleceğine inanılmıştır. Bu sebeple öncelikli değişim yönü askerî eğitim olmuştur. XVIII. yy. dan itibaren modernleşmeye giden Osmanlı Devleti, ihtiyaçları dâhilinde öncelikli olarak askerî alanda yenileşmeye giderek askerî kurumların eğitimine öncelik vermiştir.

Osmanlı Devleti çağın gereklerine ayak uydurabilecek eğitimli insan gücünün eksikliğini fark ettikten sonra askerî alanda ilk yenileşme hareketi sayılabilecek Humbaracı Ocağı 1727 yılında Damat İbrahim Paşa'nın gayretleri ile kurmuştur. Fakat bu Ocak kısa süre içinde kapatılmıştır (Ulusoy, 2020:280). 1776 yılında ilk askerî deniz okulu olan Mühendishane-i Bahrî Hümayun açılmıştır (Akyüz, 2019:144). III. Selim Dönemi'nden itibaren askerî alanda modernleşme yoluna gidilerek, modern

Askerî Kara Okulu olan Mühendishane-i Berr-i Hümayun kurulmuş ve tepki çekmemek amacıyla bu okulların eğitim kadrolarına dinî âlimlere de yer verilmiştir (Ulusoy, 2020:280). “Böyle önemli bir askerî okulun açılması ve dönemin sayılı hocalarının orada toplanması Avrupa’nın ilgisini çekmiş ve her devletten pek çok kitap hediye edilmiştir” (Akyüz, 2019:145). XVIII. yüzyılın sonunda yaşanan bu gelişmeler Osmanlı eğitim sisteminde modernleşmeye gidilmesinin ilk önemli adımları olmuştur. Bu yüzyıldan sonra yapılan eğitim reformları askerî alanı içine almakla birlikte çok daha kapsamlı olmuştur.

1826 yılında II. Mahmut Dönemi’nde Yeniçerilerin kaldırılmasıyla beraber ıslahatlara hız vermiştir. Tıphane-i Âmire ve Cerrahhane-i Mamûre (1827) ve Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye (1834) bu doğrultuda açılmış askeri okullardır (Akyüz, 2019:146). Modernleşme yolunda askerî yapının düzeltilmesi fikrine ağırlık verilen dönemde öncelikli modern eğitim kurumları bu yönde olmuştur. Fakat modernleşme adına askerî eğitim dışında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. II. Mahmut Dönemi’nde ilköğretim zorunlu hâle getirilmiştir. İlk resmî Türkçe gazete olan Takvîm-i Vekâyi çıkarılmıştır. İlköğretim zorunlu hâle getirilmiştir. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Cumhuriyet Dönemi’ne kadar varlığını sürdürecektir modern anlamda eğitim kurumlarının açılması Tanzimat Dönemi’nde gerçekleşmiştir.

Tanzimat Dönemi, Osmanlı’nın modernleşmesinde Cumhuriyet Dönemi’ne kadar uzanacak önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Geleneksel eğitim sisteminin yanında modern eğitim veren okullar açılmıştır. “Bu okullar rüştiye, idadî ve sultanî adında orta dereceli okullarla Mülkiye (1859), ve Darülfünûn (1863) gibi yüksek okullardır ve bu okullar ülkede mektep-medrese ikiliğini ortaya çıkarmıştır” (Yıldırım, 2016:220). Tanzimat Dönemi’nin sonuna doğru 1869 yılında Avrupa örneklerine uygun eğitim sistemi kurabilmek amacıyla “Maârif-i Umumiye Nizamnamesi” hazırlanmış ve bu nizamname ile II. Abdülhamit Dönemi’nde eğitimin kurumsal çerçevesinin gelişmesi sağlanmıştır (Soydan, 2013:57).

II. Abdülhamit Dönemi’nde içinde yabancı okullarında olduğu okul sayılarında artış yaşanmıştır. Okullarda verilen eğitimlerin dinî ağırlıklı olmasından dolayı, okullarda nitelikli eğitim verilememiştir. İslamcılık ideolojisini ön planda tutan II. Abdülhamit, halifelik gücünün etkisini artırması amacıyla dinî açıdan kuvvetli bir eğitim modeli uygulamıştır. 1908 yılında Meşrutiyet’in tekrar ilan edilmesiyle ilk kademe eğitim zorunlu hale gelmiş, kızlar için idadî ve sultanî düzeyde okullar açılmış, din derslerinin

sayısı azaltılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'ne kadar modern ve geleneksel eğitim veren kurumlar bu dönemde devam etmiş, Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanacak köklü değişikliklerin fikrî temelleri bu dönemde atılmıştır. Yeni eğitimin yapısı üzerinde verilen tartışmada, Türkçülük ideolojisi ağırlığını hissettirmiş, Türkçülük ideolojisinin savunucularından Ziya Gökalp, Cumhuriyet zihniyetinin temellerinin atılmasında büyük bir öneme sahip olmuştur (Ulusoy, 2020:281-283).

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıl sonlarında modern tarzda askerî eğitimlerin verilmesiyle başlayan eğitimde modernleşme süreci, Tanzimat Dönemi'nde hız kazanmıştır. Tanzimat Dönemi'nde geleneksel eğitim veren okulların yanında Batılı model eğitim veren modern okulların açılması, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar yaşanacak ikili yapının baş göstermesine neden olmuştur. Bu ikili eğitim sistemindeki düşünce ve alınan eğitim farklılıkları toplum içinde farklı ideolojilerle yetişen farklı kesimlerin yetişmesine neden olmuştur. Bu ayrım Millî Mücadele Dönemi'nde kendisini fazlasıyla hissettirmiş, farklı yapıda toplumsal zihniyet modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eğitimin çift başlılığı sorununun yanı sıra ülkede eğitim veren yabancı ve azınlık okulları, Osmanlı Devleti'nin birliği açısından sorun haline gelmeye başlamıştır. Yabancı okullar bağlı bulundukları devletler lehine faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. "I. Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde sadece ABD ve Fransa'nın 1000'e yakın okulu faaliyet göstermekteydi" (Okur, 2005:202). Modernleşen eğitim sisteminin getirdiği bu karmaşalar Cumhuriyet Dönemi'nde yapılacak inkılaplar ile sona erecek ve eğitimde birlik sağlanarak topyekûn bir toplumsal zihniyet modelinin altı çizilecektir.

3.2. Cumhuriyet Dönemi Gelişmeleri

Osmanlı Dönemi'nde XIX. yüzyıldan itibaren yaşanan değişim süreci, II. Meşrutiyet Dönemi eğitim kurumlarının fikrî gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın ardından gelen Cumhuriyet Dönemi ise toplumsal zihniyet dönüşümünün sonuç verdiği bir dönem olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde toplum her kurumda modern, laik, millî ve tam bağımsızlık anlayışı ile yeniden yapılanarak yeni bir zihniyet modelini benimsemiştir. Toplumun yapılanmasında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin toplumsal zihniyet inşa sürecinde eğitim şekillendirici unsur olmuştur.

Eğitim kurumlarının Türk Devleti'nin ilkeleri doğrultusunda oluşturulması, Osmanlı'dan kalan birçok eğitim karmaşasının da sonunu getirmiştir. Türk Devleti'nde eğitime çizilecek yolun ilk adımları Millî Mücadele yıllarında Ankara'da Maarif Kongresi'nin toplanmasıyla atılmıştır. Bu kongrede mevcut okul ve öğrenci sayısının tespit edilmiş ve eğitim alanında yapılacak çalışmalar için yol çizilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra ise eğitim üzerinde çalışmalara başlanmıştır.

Türkiye Devleti eğitim politikasını oluştururken, devletin temel ilkelerini yeni yetişen nesle aktarılmasını, yeni neslin ülkenin millî ve laik yapısına uygun bir biçimde şekillenmesini amaçlamıştır. Eğitim, millî ideoloji doğrultusunda toplumsal yapının yeniden düzenlenmesi, toplumsal zihniyet modelinin inşa edilmesi için bir araç olarak görülmüştür. Bu amaçla eğitimin zorunlu, laik ve yaygın bir nitelik kazanması hedeflenmiştir. Her bir bireyin, yeni Türk Devleti'nin dinamiklerinin bilincinde vatandaş olarak yetişmesi ve bu bireylerin devletin değerlerini koruyup bir sonraki nesle aktaracak maddi ve manevi donanıma sahip olması devletin eğitim amaçlarından olmuştur.

Akyüz, Cumhuriyet Dönemi eğitimi şu şekilde açıklamıştır (Akyüz, 2019: 327-328):

- “Atatürk ilkelerine bağlı, fikirlerini özgürce ifade edebilen, laik insan tipi yetiştirilmesi eğitimin amacı olmuştur.
- Siyasi, ekonomik, hukuki ve kültürel değişimlerin halka benimsetilmesi için eğitimin rolü her zamankinden fazla olduğu için eğitime önem verilmiştir.
- Atatürk, bizzat “Başöğretmen” unvanı ile toplumun eğitimi için kara tahta başına geçmiş, öğretmenlere büyük bir manevi destek sağlamıştır.
- Eğitimde sayısal oranda büyük değişimler yaşanmıştır.
- 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatılmış ve eğitimde birlik sağlanmıştır.
- Eğitim laikleştirilmiş ve demokratikleştirilmiştir.
- Dil ve tarihte millî amaca yönelim başlamıştır.
- Latin harfleri kabul edilmiştir.
- Karma eğitime geçilmiştir.
- Köy eğitimleri üzerine çalışmalara önem verilmiştir.”

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında eğitimin amaçları doğrultusunda önemli girişimlerde bulunulmuştur. Eğitimin hızlı bir şekilde yeniden yapılanması, eğitimde yeni bir zihniyet modelinin belirlenmesi amacı güdülerek eğitim politikaları şekillendirilmiştir. Türk Devleti'nin eğitim amaçları ile bağdaşmayan her türlü kurum, kuruluş ve alışkanlıklar hesaplanarak sistemin dışına çıkarılmış ve böylece toplumsal zihniyet inşa sürecinin karşıt unsurlarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

3.2.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Osmanlı Dönemi eğitim sisteminden gelen en büyük sorun, eğitimin ikili bir yapıda devam etmesi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi itibarıyla Avrupa modeli sivil okullar açılmış, fakat medreseler ve sıbyan okulları eğitime devam etmiştir. Bir diğer sorun, sayısı artan ve işlevleri kontrol altına alınamayan azınlık okulları ve yabancı okullar olmuştur. Karmaşık ve dağınık yapıda olan eğitim sistemi, Cumhuriyet anlayışına aykırı ve Türkiye Devleti'nin eğitim amaçlarını gerçekleştirmesini mümkün kılmayan bir yapıdadır. Türkiye Devleti'nin eğitim amaçlarının gerçekleştirilmesi için öncelikli olarak bu karmaşık ve eski anlayışa bir son verilmesi ve eğitim merkezileştirilmesi gerekmiştir.

Eğitim alanında merkezileşmeyi sağlamak ve eğitim alanında yeni düzenlemeler getirmek amacıyla 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunla “Millî kültürün geliştirilmesi nesillerin farklı akım, görüş ve maksatlı yetiştirme ve şartlandırılmalardan kurtarılması, Cumhuriyetin hedeflerinin gerçekleştirilmesi planlanmıştır” (Okur, 2005:209).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi ile:

- Ülkedeki tüm bilim ve öğretim kurumları Maarif Vekâletine bağlanmıştır.
- Tüm medrese ve mektepler Maarif Vekâletine bağlanmıştır.
- Şer'îye ve Evkâf Vekâleti bütçesinde medrese ve mekteplere ayrılan paranın, Maarif bütçesine geçirilmesine karar verilmiştir.
- Din uzmanlarının yetişmesi için Darülfünûn'da İlahiyat Fakültesinin açılmasına ve imam-hatip yetiştirmek için de ayrı okullar açılmasına karar verilmiştir. (Akyüz, 2019: 330)

“Din dersleri, 1924-1927 yıllarında ortaokullarda zorunlu, 1927-1931 yıllarında seçmeli okutulmuş ve 1937'den sonra da programdan çıkarılmıştır” (Ulusoy, 2020:286).

Medreselerin kapatılmasını öngören bu kanundan sonra 11 Mart 1924 tarihinde Maarif Vekili Vasıf Bey tarafından medreseler kapatılmıştır. Medreselerin kapandığı tarihte Türkiye’de, 479 medrese ve 18.000 medrese öğrencisinin bulunmaktadır ve bu öğrencilerden bir kısmı öğrenci olarak okullara devam etmişlerdir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul ülkede bulunan yabancı okulların din esaslarına dayanan eğitimi ve din propagandası yapmaları yasaklanmış, bu kurala uymayan yabancı okullar kapatılmıştır. (Okur, 2005:209-210).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin toplumsal zihniyet inşa sürecindeki mihenk taşlarından biridir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabul edilmesi Türk toplumunda temel ilkelere bağlı bireyler yetiştirilmesinde önemli bir adımdır. Eğitim alanında gerçekleşen diğer inkılapların yanı sıra Tevhid-i Tedrisat Kanunu; devletin resmî eğitim politikasını belirlemiş olması, okullarda verilecek eğitim içeriğini belirlemesi ve devlet içindeki tüm eğitim kurumlarını kendi denetimine almasıyla eğitim alanında gerçekleşen inkılapların temelini oluşturmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, yeni nesiller yetiştirilmesi ve toplumda yeni bir zihniyet modelinin temelden oluşturulması adına eğitim politikalarını belirleyen bir kanun olmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile oluşturulan millî, laik ve modern bir eğitim sistemi, toplumda aynı doğrultuda zihniyet modelinin inşa edilmesini beslemiştir.

3.2.2. Harf Devrimi

“Türk kültürü, 1730’larda İbrahim Müteferrika’nın yabancılara Türkçe öğretmek amacıyla hazırlayıp bastırdığı bir gramer kitabının sonuna eklenmiş konuşma örnekleri ile Latin kökenli harfler ile tanışmıştır” (Ulusoy, 2020:286). Latin alfabesine geçilmesi Cumhuriyet Dönemi’nde gerçekleşmiş olsa da Arap alfabesinin öğrenilmesi ve kullanılmasının zorluğu konusunda tartışmalar önceki dönemleri de meşgul etmiştir.

Abdülaziz zamanında Mehmet Münif Paşa tarafından Arap alfabesinin zorluğu dile getirilmiş ve dilde reform yapma düşüncesi başlamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi’nde ise Enver Paşa, bitişik harfler ile yazmanın zorluğu karşısında ordularda askerleri için okuma ve yazmayı kolaylaştırmak amacıyla ayrık harfler ile yazmayı kabul etmiş fakat I. Dünya Savaşı’nın çıkması ile bu kararı uygulama fırsatı bulamamıştır (Aydemir, 2020c:296).

Arap harflerinin Türk ses yapısına uygun olmaması, okuma yazmayı güçleştirmesi ve bu sebeple okuma yazma oranının düşük olması Harf Devriminin yaşanmasını

mecburi kılmıştır. Harf Devrimi yapılmasını gerekli kılan nedenlerden biri de matbaanın ucuz ve seri kullanılmasına doğan ihtiyaç olmuştur (Ortaylı, 2021:99). Aynı zamanda Türkçülük ideolojisinin öne çıkmasıyla, Türk dilinin sadeleştirilmesi ve Türk dillerinin birleştirilmesi de Cumhuriyet öncesinde gündeme gelen bir konu olmuştur. Mustafa Kemal ise Millî Mücadele yıllarında Latin harflerine geçmek gerektiğini belirtmiştir.

Cumhuriyet temellerine dayalı eğitim amaçlarının belirlendiği dönemde Mustafa Kemal, eğitimin yaygınlaşması ve okuma yazmanın kolaylaşması için Latin harflere geçilmesi için çalışmalara başlamıştır.

8 Ocak 1928’de Mahmut Esat Bey’in Türk Ocağı’nda Türk harfleri ile ilgili konferans vermesiyle başlayan süreç, bir ay sonra İstanbul’da ilk Türkçe hutbe okunmasıyla devam etmiştir (Aydemir, 2020c:299). 24 Mayıs’ta Latin rakamları kabul edilmiştir. 27 Haziran’da Latin harflere geçmek üzere çalışmalar yürüten Dil Encümeni kurulmuştur. 1 Kasım 1928’de Mustafa Kemal Paşa, Meclis açılış konuşmasında yeni harflerin kabul edilmesini dile getirmiştir. Meclis toplantısı sona erdiğinde Encümen toplanarak tasarıyı hazırlamış ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde oylama yapılarak Latin harfleri itirazsız kabul edilmiştir.

1 Ocak 1929 tarihinden itibaren kitaplar Latin harfleri ile basılmaya başlanmış ve yine bu tarihten itibaren devlet dairelerinde yeni harfler kullanılmaya başlanmıştır. Latin harflerinin öğrenilmesi ve öğretilmesi için ülke çapında seferberliğe gidilmiştir. Bunun için millet mektepleri açılmıştır.

Harf inkılabının gerçekleşmesi ile toplum içinde yaşanan halk dili ve yazı dili ayrışması sona ermiştir. Halk kendini daha rahat ifade edebilmeye başlamıştır. Avrupa toplumlarındaki gelişmeler, daha yakından takip edilmeye başlanmıştır.

Harf Devrimi’nin gerçekleşmesi toplumun her alanında okuma yazma kolaylığı getirmiş aynı zamanda eğitim alanında hedeflenen ilkelerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Harf Devrimi, toplumsal zihniyet inşa süreci içinde değerlendirildiğinde Arap alfabesinin terk edilip Batı’yı ve modernliği çağrıştıran Latin harflerinin kullanılması, toplumun algısının modern toplumlara çevrilmesine hizmet etmiştir. Latin harflerinin her alanda kullanıma geçilmesi, toplumda modern ve çağdaş bir zihniyet algısının oluşmaya başlamasının önünü açmıştır.

3.2.3. Millet Mektepleri

Mustafa Kemal, Cumhuriyet toplumunun özgür düşünceye sahip, barışçıl, yaratıcı, demokrasinin önemini kavrayan, bilime önem veren, millî değerlerine ve devletin ilkelerine bağlı bir zihniyet modelinde olmasını hedeflemiştir. Halkın bilgiye kolay bir şekilde ulaşması için çabalamıştır. Bu amaçla okul sistemindeki düzensiz yapıyı ortadan kaldırmış hemen ardından harf Devrimini gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı sonrası mevcut okuma yazma oranı %10'un altında kalan Türk toplumunu muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmak adına okur yazarlık oranını artırmayı öncelikli hedeflerinden bir hâline getirmiştir.

Harf Devriminin kabul edildiği 1 Kasım 1928 tarihinde Meclis'te yeni Türk harflerinin öğretilmesi için hükûmetin bütün memlekette Millet Mektepleri açacağı Başbakan İnönü tarafından duyurulmuştur. Bu mekteplere tüm halkın işlerini aksatmayacak şekilde katılması öngörülmüştür. Millet Mektepleri programının iki, dört veya altı ay devam edeceği ve belirli noktalarda bulunan mekteplere gelemeyecek durumda olan vatandaşlar için gezici Millet Mekteplerinin açılacağı belirtilmiştir.

Millet Mektepleri Yönetmeliği, 24 Kasım 1928 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanmasının ardından yürürlüğe girmiştir. Gazi Mustafa Kemal'in "Başöğretmen" olması, eğitim seferberliğinin başarıya ulaşmasında etkili olmuş, halk Millet Mekteplerinde yeni harfler ile eğitime başlamıştır. 1928 yönetmeliğine göre, A ve B olarak iki derslik açılması, A dersliğinde hiç okuma-yazma bilmeyenler için eğitim verilmesi, B dersliğinde ise Arap harfleri ile okuma yazma bilenlere yeni Türk harflerinin öğretilmesi kararlaştırılmıştır.

Millet Mektepleri Yönetmeliği, 22 Eylül 1929 tarihinde değişikliğe uğramış, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in onaylanması ile yürürlüğe girmiştir. Yapılan değişiklikle A dersliklerinde sadece yeni harflerin öğretimi, B dersliklerinde vatandaşlık dersleri verilmesi uygun görülmüştür. Millet Mekteplerinde her iki derslikte eğitim süresi dört ay olarak belirlenmiştir (Albayrak, 1994:473).

Millet Mektepleri, A ve B dersliklerini bünyesinde bulunduracak şekilde sabit, gezici ve özel Millet Mektepleri olarak üçe ayrılmıştır.

Sabit Millet Mektepleri: Ülke genelinde okulların olduğu her yerde açılan Millet Mektepleridir. Burada haftanın belirlenen gün ve saatlerinde öğleden sonra kadınlar ve erkeklerin katılabileceği sınıflar oluşturulmuştur. Devam zorunluluğun esas alındığı

sabit Millet Mekteplerinde devamsızlıklar karnelere işlenmiştir. Devamsızlık sınırını aşanların bitirme sınavına girmeleri kabul edilmemiştir.

Gezici Millet Mektepleri: Okulu olmayan köylerde bir dönem olarak açılmışlardır. Sabit Millet Mekteplerinde olduğu gibi öğleden önce çocukların, öğleden sonra ise yetişkinlerin katılacağı eğitim programı izlenmiştir. Eğitim verilecek köyde, mekteplerin genel masrafının köy sandığından ve köy halkının katkıları ile gerçekleştirilmesi uygun görülmüştür.

Özel Millet Mektepleri: Sermayesinin yarıdan fazlasının devlet tarafından karşılanan şirketlerin ve sürekli olarak yirmiden fazla işçi çalıştıran fabrikaların, kendi çalışanlarına okuma-yazma öğretmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu şartı yerine getirmeyenlere soruşturma açılacağı belirtilmiştir.

1929 yılından itibaren yeni yönetmeliğin devreye girmesi ile Köy Yatı Dershaneleri ve Halk Okuma Odaları açılmıştır. Bu kuruluşlardan Köy Yatı Dershaneleri, okulu olmayan köylerde yaşayan çocuklara eğitim vermek üzere açılmış, giderlerinin bir bölümünü Millet Mektepleri karşılamıştır. Halk Okuma Odaları ise, okuma yazmayı öğrenenlere okuma-yazmayı sevdirmeyi amaçlamıştır. 1933 yılına gelindiğinde, köy ve kentlerde toplam 778 adet okuma odası açılmıştır (Albayrak, 1994:477).

Millet Mekteplerinin açılması ve devletin her köşesine ulaştırılmaya çalışılması ile Türk toplumunun okuma yazma oranının artırılması ve vatandaşlık bilincine sahip bireyler olmaları amaçlanmıştır. Millet mekteplerinde bu amaçla; okuma-yazma dersleri, hesap yapma dersleri, sağlık bilgisi ve yurt bilgisi dersleri verilmiştir. Verilen Yurt Bilgisi dersinde, Bağımsızlık Savaşı, Anayasa, seçimler, Meclis'in yapısı, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve belediyelerin görevleri öğretilmiştir. Ayrıca halkın yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yapısını, işleyişini, vatandaşların kendi üstlerine düşen hak ve sorumlulukları öğrenmesi ve benimsemesi amaçlanmıştır.

Millet Mektepleri ve bu mekteplerde verilen dersler ile devlet, hangi zorluklarla nasıl mücadele edildiğinin farkında olan ve bundan sonra yapılan inkılaplara kolay uyum sağlayabilecek, toplumsal zihniyet inşasının somut gerçekleri olan inkılaplara karşıt unsur oluşturmayacak, millî ilkelerine bağlı vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlamıştır. Millet Mektepleri, devletin okul olmayan bölgelerine ulaşabilmesi ve genç-yaşlı fark etmeksizin herkese yeni harfleri öğretmeyi hedeflemesi ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde toplumsal zihniyetin inşa edilmesinde önemli bir misyon üstlenmiştir.

3.2.4. Halkevleri

Türkiye Cumhuriyeti Devleti işgallere karşı Bağımsızlık Savaşı'nı vererek kurulmuşken, toplum içinde de eski zihniyete sahip kesime karşı da bir mücadele vermiştir. Çetin geçen Millî Mücadele Dönemi'nin zorlayıcı kısımlarından biri de bu zihniyeti değiştirmek için verilen çaba olmuştur. Türkiye Devleti kurulduktan sonra, Cumhuriyet ilkelerine bağlı, tam bağımsız, laik, çağdaş, millî bilincin ön planda olduğu bir yapının oluşması amaçlanmış ve bu ilkelerin Türk Devleti vatandaşı olan herkes tarafından benimsenmesi istenmiştir. Devlet kurulduktan sonra yeni bir toplum yapısı oluşturulurken dâhi toplumda eski inanç ve alışkanlıklarına bağlı, Cumhuriyet ilkeleri ile bağdaşmayan bazı kesimler kendini göstermeye devam etmiştir. Değişime ve modern bir toplumsal zihniyetin oluşmasına karşıt olan kesimler, Cumhuriyetin ilanı sonrası gerici faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Saltanat makamının geri getirilmesini umanlar ve inkılaplara karşı gelenler halktan kendi gibi düşünmeye yatkın olan insanları beraberine alıp isyanlar çıkarmışlardır. İsyanlar, devletin kanunlarına göre bastırılmış ve isyanın başını çekenler yargılanmış olsa da inkılaplara karşı yapılan bu girişimlerin çok sayıda destek görmesi endişe verici olmuştur. Halkın, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin değerlerine ve ilkelerine bağlı olduğu, inkılapları benimsediği takdirde bu endişe veren durumun ortadan kalkacağı düşünülmüştür. Bunun için, çağdaş ve millî devlet anlayışının hızlı bir şekilde toplum bilincine yerleşmesine gerek görülmüştür. Yapılan inkılapların yurdun her noktasına yayılması, halkın yapılan inkılapların amacını anlaması, kendini bu yapının değişmez bir parçası olarak görmesi için tüm yurtda kültür faaliyetlerinin sürdürülmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacın karşılanması için yurdun her bir noktasında halk ile kaynaşacak kuruluşların açılması gerekli görülmüştür.

1912 yılında kurulan ve Cumhuriyet ilan edildikten sonra millî devlet anlayışının benimsenmesi için faaliyet gösteren Türk Ocakları, millî vazifelerini yerine getirerek misyonunu tamamladığı gerekçesiyle ve bundan sonra yapılması planlanan girişimler için yetersiz kalacağı belirtilmesiyle Mustafa Kemal'in isteği ile 1931 yılında feshedilmiş ve Cumhuriyet Halk Fırkasına katılmıştır. Kapatılan bu kuruluşun yerine halkı bir araya getirecek başka bir kurulaşa ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş, 19 Şubat 1932 tarihinde 14 il merkezinde Halkevleri açılmıştır.

Halkevlerinde toplumun inkılaplara alışması, edebiyat, tarih ve güzel sanatlar başta olmak üzere halka eğitim verilmesi ve böylece millî benliğe sahip aydın fikirli insanlar

yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Halkevlerinin konferans salonu, sinema ve kütüphane gibi her türlü imkâna sahip olması, halkın burada hem eğitimleri ile hem birbirleri ile kaynaşması sağlanmıştır.

Halkevleri, vatandaşların ilgi duyabilecekleri alanlara göre çalışmaların yapıldığı Dil, Tarih, Edebiyat, Yayın, Sanat, Tiyatro, Sosyal Yardım, Spor, Halk Dershaneleri, Köycülük, Müze ve Sergi şubeleri ile faaliyetlerini yürütmüştür. Halkevleri kısa süre içinde birçok bölgede açılmış, halk tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Halkevleri 1950 yılına kadar aktif bir şekilde faaliyet göstermiştir. Toplumun birbiri ile bütünleşmesi gerçekleşmiş, köylü-aydın ayrımının yaşanmadığı, Türk Devleti'nin ilkeleri ile hareket eden kuruluşlar olmuşlardır. Verilen dersler, açılan şubeler ile halk birbiriyle kaynaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin zihniyet inşasının göstergeleri olan inkılapların amaçlarının anlaşılabilmesi ve benimsenmesi açısından halkın birbirini beslediği kuruluşlar olmuşlardır. 1950 yılında kapatıldığında Halkevlerinin sayısı 500'e yaklaşmıştır.

3.2.5. Türk Dil ve Tarih Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nde teokratik tarih anlayışı ve devlet tarih anlayışı birbirini tamamlayacak şekilde var olmuştur. Teokratik tarih anlayışına göre insanlık tarihi Hz. Adem'e, devlet ve toplumun tarihi ise İslam tarihine bağlanmıştır. Tanzimat Dönemi'nde ise ümmetçi tarih anlayışının yanında devlet tarihi ön plana çıkarılmıştır. Bu şekilde Müslüman ve gayrimüslim halkın ayırt edilmeksizin kanun önünde eşit olduğu devlet anlayışına uygun bir tarih anlayışı gelişmeye başlamıştır (Urhal, Müjdeci, Üzülmez ve Karakılıç, 2010:445).

II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar tarih anlayışı, yazılan eserler bakımından Osmanlı tarihi ve İslam tarihi ile sınırlı kalmış, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra birçok alanda olduğu gibi tarih alanında da çağın gereklerine uygun çalışmalar başlatılmıştır. 1910 yılında kurulan Tarih-i Osmanî Cemiyeti, 1924 yılında kapatılıncaya kadar Tarih-i Osman-i Encümen-i Mecmuası adlı 10 ciltlik dergi yayınlamıştır. Tarih-i Osmanî Cemiyeti 1924 yılında kapandıktan sonra, bu cemiyetin faaliyetlerini Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne uyarlayan tarihçiler, Türk Ocakları içinde Türk Tarihi Tetkik Heyeti'ni kurmuşlar ardından 12 Nisan 1931 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleri ile Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni oluşturmuşlardır. Bu cemiyet, 3 Ekim 1935 tarihinde Türk Tarih Kurumu adını almıştır (Avcı, 2019:7).

Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihin araştırılmasını istemesi ve bu doğrultuda Türk Tarih Kurumu'nu kurmasındaki amaç, Türk halkının kendi tarihini öğrenmesini ve anlamasını istemesidir. Mustafa Kemal Atatürk, Türklerin kökenlerini kanıtlar ortaya koyarak ispatlamak istemiştir. Türkiye'nin en eski yerli halkının kimler olduğu, Türkiye'de ilk medeniyetin nasıl ve kimler tarafından kurulduğu, Türklerin dünya tarihindeki yeri, Türklerin İslam tarihindeki rolü Mustafa Kemal'in aydınlatılmasını istediği başlıca sorular olmuştur (Urhal vd., 2010:448). Mustafa Kemal, Avrupa'da Türklerin ırkı ile ilgili meydana atılan spekülasyonlara ve bu yönde öne sürdükleri Avrupa kaynaklı tarih tezine karşılık, İslam kaynaklı tarih tezi yerine Türk Tarih Tez'inin öğretilmesini amaç edinmiştir. Yapılan çalışmalar ile ilk olarak 'Tarihin Ana Hatları' isimli kitap 1930 yılında çıkarılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde, Türklerin tarihini öğrenmesi hedeflenerek kurulan Türk Tarih Kurumu için tarih araştırmalarının bilimsel ve tarafsız bir biçimde yapılması ve tarih yazılırken gerçeklere bağlı kalınması amaçlanmıştır.

Mustafa Kemal, Türk tarihinin araştırılmasının yanı sıra Türk dilinin gelişimine de büyük önem vermiştir. Dilin bir milleti oluşturulmasındaki rolü üzerinde durmuş, Osmanlı Devleti'nde ikinci plana atılmış olan Arap ve Fars kökenli kelimelerin arasında varlığını sürdürmeye çalışan Türkçe'nin zengin bir dil haline getirilmesini amaçlamıştır. I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra eğitim dil ve resmî dil Türkçe olarak belirlenmiş, halkın daha kolay anlayabilmesi için dilde sadeleştirmeye gidilmesi gündeme gelmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Türkçülük ideolojisinin öne çıkması ile Ziya Gökalp öncülüğünde dil sadeleştirilerek kendi bünyesinde zenginleştirilme başlanmıştır. İttihat ve Terakki iktidarı döneminde resmî yazışmalarda, eğitim ve ekonomik alanlarda Türkçenin sadeleştirilerek kullanılması bu yönde atılan önemli adımlardan olmuştur.

1921 yılında çıkarılan Anayasa'ya göre, Türkçe devletin resmî dili olarak kabul edilmiştir. Türkçe'nin resmî dil olması, ulus-devlet anlayışının hâkim olmaya başladığının bir göstergesi olmuştur. Bu dönemde Türkçe konuşulmasına özen gösterilmiştir. 1923'ten 1928'e kadar geçen dönemdeki dil ve alfabe üzerine düşüncelerin dile getirilmesinin ardından Latin alfabesi kabul edilerek Türk harflerine geçiş yapılmıştır. Bu sayede dilin yabancı kelimelerden arındırılması çok daha kolay gerçekleşmiştir.

Mustafa Kemal için bağımsızlığın en büyük unsurlarından biri dil olmuştur. Türk dilinin araştırılması, zenginliğinin ortaya çıkarılması, ileri seviyeye ulaşan bir dil olması amaçlanmış ve bu amaçları gerçekleştirmek için Atatürk'ün direktifleriyle 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuş, 1936 yılında Türk Dil Kurumu adını almıştır.

Çalışmalara başlayan Türk Dil Kurumu ilk Kurultayı'nın gündem maddesi yabancı kelimelere karşılık bulunması amacıyla çalışmaları başlatmak olmuştur.

İlk Kurultay'da alınan kararları şu şekilde belirtmek mümkündür (Doğan, 2008:94):

- Türkçenin tarihsel sürecinin incelenmesi,
- Türkçe gramerin tarihî geçmişinin yazılması,
- Türkçenin Hint, Avrupa, Sami dilleriyle ve eski Türk Dilleri olan Sümer ve Eti dilleri ile karşılaştırılması,
- Dünyada Türk Dili hakkında yayınlanmış olan eserlerin toplanması ve ihtiyaç duyulan eserlerin Türkçeye çevrilmesi,
- Türkçe sözlüğün, Terim sözlüğünün ve Türk gramerinin yazılması.

Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu belirledikleri amaçlar doğrultusunda çalışmalarına hız kesmeden devam etmiştir. Türk Dil ve Türk Tarih Kurumlarının ortaya çıkması, toplumun gereksinimlerinden kaynaklanmıştır. Mustafa Kemal, toplumun millî değerlerine sahip çıkmasını ve bu şekilde Türk Devleti'nin sağlam temeller üzerine oturmasını amaçlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti toplumsal zihniyetin inşasının temel dayanaklarından birinin millîlik olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Mustafa Kemal Atatürk'ün tarih ve dil konularına verdiği önem daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

3.2.6. Köy Enstitüleri

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşunun ardından öncelikli olarak halkın eğitimi için çaba sarf edildiği bir gerçektir. Bu alanda medreselerin kapatılması, Harf Devrimi, Millet Mekteplerinin açılması, Halk okuma odaları ve Halkevlerinin faaliyet göstermesi Türk toplumunun eğitime verilen önemin birer göstergesi olmuştur. Atatürk döneminin en büyük amaçlarından biri toplumun tüm kesimlerinin eğitim yelpazesi içine alınması ve yurdun her bir yerinde Cumhuriyet ilkelerinin benimsetilmesi olmuştur. Şüphesiz ki Köy Enstitülerinin açılması, bu amacın

gerçekleştirilmesi için atılan önemli adımlardan biridir. Köy Enstitülerini diğer eğitim faaliyetlerinden ayıran önemli bir nokta, Köy Enstitüleri ile köy bölgelerinin toplumsal kalkınmasını sağlanmasının amaçlanmasıdır.

Bağımsızlık Savaşı'nın sonrası Türk nüfus yapısının çoğunluğunu köyler oluşturmuştur. Köylerde eğitim oranı yok yalnızca %2 civarında seyretmiştir. Köy halkı sağlıklı ortamlarda yaşamış, halk salgın hastalıklarla mücadele etmiştir. Bunların yanı sıra geleneksel yöntemlerle tarımsal faaliyetlerle uğraşmış ve yetiştirilen ürünlerin pazarlara ulaştırılmasında güçlük yaşanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitimin yaygınlaşması, toplumsal kalkınmanın yaşanması, Türk toplumunun bir bütün olarak çağdaş bir görüntüye ulaşması için köylere ve köylülere yönelik çalışmaların yapılması önem arz etmiştir.

Köyler için ilk çalışmalar, 1924 yılındaki Köy Kanunu ile ideal köy tipinin tasvir edilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu amaçla 69 örnek köy inşa edilmiş olsa da ilerleyen süreçte çok yol kat edilememiştir. Yine köylerdeki bir diğer sorun olan eğitimin köylere getirilmesi için 1927-1928 yıllarında Kayseri ve Denizli'de iki Köy Muallim Mektebi açılmış fakat bu mektepler verim alınamayınca kapatılmıştır (Ulusoy, 2020:289).

Köy halkının eğitilmesi amacıyla köylere gitmesi gereken öğretmenlerin çoğu köy hayatına uyum sağlamakta zorlandığı için köylerdeki eğitimden verim alınamamaya başlamış, birçok öğretmen bu sebeple köylerde görev almak istememiştir. Bu durumda köy halkının eğitimi çıkmaza girmiştir. Köylere verilen önemin artması 1930'lu yıllardan sonra kendini göstermiştir. 1930 yılında yaşanan ekonomik bunalım ve bu bunalımın siyasi hayata yansması, ülkeyi kalkındırmak için çözümleri gündeme getirmiştir. Köylerin kalkındırılması için Köy Enstitülerinin açılmasını gerekli kılmıştır.

Köy enstitülerinin kuruluş amacı; köylerde yaygın olan bilgisizlikle mücadele etmek ve aynı zamanda köylerin sosyal ve ekonomik yapısında eğitim kanalıyla gelişmeler sağlamaktır (Akyüz, 2019:393). Köy Enstitülerinin açılması, köylünün eğitim görmesinin yanı sıra köylerin kalkınması için gerçekleştirilmiştir. Köylerde eğitim ve kalkınma sağlanırken kitap bilgilerine bağlı kalınmaması, köy gerçekliği ile eğitimin birbirini beslemesi Köy Enstitülerinin diğer eğitim kurumlarından farklı olduğunu göstermektedir.

17 Nisan 1940 tarihinde Meclis'te kabul edilen 3803 sayılı Kanun ile Köy Enstitülerinin kurulması kabul edilmiştir (Akyüz, 2019:393). Köy Enstitülerinin açılmasıyla hem kırsal kesimin eğitimi için radikal bir çözüm bulunmuş hem de “iş içerisinde iş için eğitim” yaklaşımıyla eğitimbilim alanında yeni bir çığır açılmıştır (Arslan, 2016: 279). Köy Enstitüleri eğitim programlarında; Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yabancı Dil, Fizik, Kimya, Ev İşleri, Beden Eğitimi gibi Kültür dersleri ile Ziraat Dersleri ve Teknik Dersler bulunmuştur. Eğitimin köy yaşam unsurları ile iç içe geçtiği bir eğitim programlanmıştır. 1940 yılında 14 ilde açılan Köy Enstitülerinin sayıları 1948 yılında 21 olmuştur. 1946 yılında kanunda yapılan değişikliklerle 1954 yılına kadar varlığını korumuştur.

Köy Enstitüleri Cumhuriyet tarihinde önemli bir yer edinmiş ve toplumsal zihniyet modelinin topyekûn gerçekleşmesine hizmet etmiş olsa da bazı uygulamaları nedeni ile tartışmalar yaratmıştır. Öğrencilerin, okul yapım aşamasında çalıştırılması, tarımsal üretim aşamasında bulunması, teknik uygulamalarda yer almaları, temizlik işleri ile uğraşmaları Sovyet Rusya'nın benimsediği komünizm ideolojisinin yerleştiği merkezler olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. Karma programın yatılı Enstitülerde uygulanması Türk aile yapısına ters düştüğü eleştirilerine yol açmıştır. Aynı zamanda köylüye, okul binası yapımında verilen yükümlülüklerin Anayasanın eşitlik ilkesine ters düştüğü belirtilerek eleştirilmiştir. 1950 yılından sonra konu siyasi alana çekilmeye başlanmış ve aldığı eleştiriler neticesinde 1954 yılında Köy Enstitüleri kapatılmıştır (Ulusoy, 2020:291).

3.2.7. Üniversite Reformu

Tanzimat Fermanı ile modern eğitim yapılarına yönelim gösteren Osmanlı Devleti'ne Darülfünun adıyla yükseköğretime yönelik eğitim veren bir eğitim kurumunun açılması 1846 yılında gündeme gelmiştir. Darülfünun, 1863 yılında İstanbul'da açılmıştır. “Bu müesseseye ‘fenler evi’ manasına gelen ‘Darülfünun’ adının verilmesi, o günün şartlarında medreseden ayrı bir kurum olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koyma düşüncesinden doğmuştur” (islamansiklopedisi.org). 1900'lü yıllara kadar Darülfünun, birkaç kez açılıp kapandıktan sonra II. Abdülhamit Dönemi'nde Darülfünun-u Şahane olarak tekrar eğitime başlamıştır. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi ile ismi Darülfünun-ı Osmanî olarak değiştirilmiştir. 1912 yılında yapılan değişiklik ile ismi bu kez İstanbul Darülfünunu olarak değiştirilmiştir.

Ders programları zenginleştirilerek eğitime devam etmiş, 1924 yılında özerklik verilerek 1933 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden hemen sonra yapılan eğitim devrimleri içinde Darülfünun yer almamıştır. Üniversitenin, hükümetin eğitim programları doğrultusunda kendi programını inşa etmesi beklenmiştir. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ilk ve orta dereceli okullar Cumhuriyet eğitim sisteminin amaçladığı doğrultuda eğitime devam ederken, Darülfünunun bir üniversite olarak gerekli aktif rolü üstlenememiştir. Hükümet tarafından inkılap hareketlerine ayak uyduramadığı şeklinde eleştirilse de kadro eksikliğinin yaşanmasından dolayı sert tepkilere maruz kalmamıştır.

Eğitim hareketlerinin gerisinde kalan Darülfünunda eksikliklerin belirlenmesi amacıyla İsviçreli Profesör Albert Malche davet edilmiştir. İki yıl yapılan incelemelerin ardından eksiklikler ve yapılması gerekenler belirlenmiştir. Bu doğrultuda 1933 yılında Darülfünun kapatılmıştır. Batı üniversiteleri modelinde İstanbul Üniversitesi açılmıştır. Bu üniversiteye bağlı; Tıp, Hukuk, Fen, Edebiyat Fakülteleri kurulmuştur. Türk İnkılabı Enstitüsü, Kimya Enstitüsü ve Morfoloji Enstitüsü gibi araştırma bölümleri açılmış ve bu alanlarda bilim yapılması amaçlanmıştır.

1933 yılında gerçekleştirilen üniversite reformu ile Darülfünun döneminde eğitmenlik yapan ve Türk inkılaplarına yeterli desteği vermeyen kadronun çoğu, yani 155 Öğretim üyesinden 96'sı kadrodan tasfiye edilmiştir. İstanbul Üniversitesi'nin öğretim kadrosunun eski üniversiteden yeni kadroya alınacak hocalar, eğitimlerini yurt dışında tamamlayıp yurda dönen Türkler ve yabancı profesörlerden oluşması planlanmıştır (Vatandaş, 2010:60). Yabancı kadrolarda, bilim ve araştırılmanın gelişmesi amacıyla o dönemin Nazi Almanyası'ndan kaçan bilim insanlarına yer verilmiştir. Üniversite Batı modeli ile bilimin, düşünmenin, araştırmanın ve incelemenin öğretilip uygulandığı eğitim yuvaları haline gelmiştir. Üniversite reformu ile Ankara'da Hukuk Mektebi Hukuk Fakültesi'ne, Ziraat Mektebi Yüksek Ziraat Enstitüsüne çevrilmiştir. 1936 yılında ise Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında üniversite düzeyinde birçok eğitim kurumu açılmaya devam etmiştir. Üniversitelerin cumhuriyetin ilk yıllarındaki varlığı, Türk Devleti'nin bilimsel alanda ilerlemesi ve Avrupa Devletleri ile arasında oluşan açığı kapatması açısından oldukça önemlidir.

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında, İmparatorluk tecrübesinden gelen topluma ulusal bir kimlik kazandırmak ve toplumu çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırabilecek bir toplumsal zihniyet modeli inşa etmek hedeflenmiştir. Mustafa Kemal Yeni Türk Devleti'ni kurarken, toplumun bağımsız, laik, demokratik, çağdaş ilkelere göre yapılandırılması gerektiğinin bilincinde olmuştur. Yeni bir zihniyet modelinin benimsenme süreci için gerekli olan en temel ve en etkin aracın eğitim olduğunu gözeterek eğitimin anlamlandırılması adına inkılapları başlatmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin eğitim alanında laikleşmesi ve modern bir yapıya bürünmesi, inşa edilen toplumsal zihniyetin temeli olan laiklik, millilik, çağdaşlık ile paralellik göstermektedir.

Tanzimat Dönemi'nden beri süregelen ikili yapıdaki eğitim sistemine ve bu eğitim sisteminin toplum içinde farklı zihniyet modelleri ile insan yetiştirmesine son vermek amacıyla Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış ve yabancı okullar ile azınlık okulları dâhil tüm okullar Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde toplanmıştır. Eğitim birliğinin sağlanması ile farklı yapıdaki zihniyet modellerinin çatışmasının önüne geçilmiştir. Devlet, eğitim programları ile modern bir toplumsal zihniyeti topluma uyumlamaya çalışmıştır.

Mustafa Kemal, Türkiye Devleti vatandaşlarının her birinin okuma yazma bilmesini ve eğitilmiş olmasını amaçlamıştır. Okuma yazma oranını artırmak aynı zamanda Türk diline sahip olduğu gerçek değeri verebilmek için gerçekleştirdiği Harf Devrimi ile Türk harflerinin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Harf Devrimi ile Latin harflerine geçiş yapılmasıyla toplum aynı alfabeyi kullandığı modern Batı toplumları ile daha fazla etkileşim içinde bulunma fırsatı yakalamıştır. Harf Devrimi modern bir toplumsal zihniyet inşa edilme süreci içinde değerlendirildiğinde bu devrimin modernlik algısını oluşturduğu ve modern bir toplumsal zihniyet modelinin temel adımlardan biri olduğu görülmektedir. Okuma yazma oranının artışı kolaylaştıran ayrıca modern bir toplumsal zihniyet modelinin oluşumuna hizmet eden bu devrim sonrası Millet Mektepleri açılmıştır. Birçok bölgeye ulaşan mektepler aracılığıyla inşa edilen toplumsal zihniyet modeli toplumun çoğu kesimine ulaşmıştır. Millet Mekteplerinin açılmasıyla halka okuma yazma öğretilmesi için seferberlik ilan edilmiş Mustafa Kemal'in bizzat kendisinin bu girişim içinde olması öğrenciler ve öğrenci halk için büyük bir moral kaynağı olmuştur. Halkevleri ise halkçılık ilkesi doğrultusunda tüm halkın farklılık gözetilmeksizin, ilgileri doğrultusunda kendilerini geliştirebilecekleri,

kaynaşabilecekleri, inkılapların hedeflerini yakından anlayabilecekleri kuruluşlar olmuşlardır. Halkın kendini geliştirmesini ve birbiri ile kaynaşmasını hedefleyen Halkevleri, modern bir zihniyet modelinin halka indirgenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Dönemin en ses getiren girişimlerinden biri olan Köy Enstitüleri'nde köylerde verilen eğitimle; eğitimin yaşamla bir ilerlemesi, eğitim yolu ile köylerde kalkınma yaşanması ve demokratik zihniyetin gelişmesini sağlamıştır. Bu sistem Cumhuriyet Dönemi'nde yeni insan tipini yetiştirmeye başlayan bir sistem olmasıyla tartışmalara da konu olmuştur. Atatürk sonrası dönemin siyasi olayları ve tartışmaları Köy Enstitülerinin kapanmasına neden olmuştur.

Eğitim alanında yapılan tüm inkılaplar, yaşanan değişim ve dönüşümler Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin modern, laik ve millî bir toplumsal zihniyetin inşa edilmesine hizmet etmiştir. Sürekliliğin getirdiği neticeyle yeni eğitim anlayışı ile yetişen nesiller, kendilerinden sonra gelen nesilleri aynı amaç ve programlarla yetiştirmeye devam etmiştir. Bu şekilde sürekli bir bütünlük içinde işleyen sistem yeni bir toplumsal zihniyet modelinin nesiller boyu aktarılmasının önünü açmıştır.

IV. BÖLÜM

EKONOMİ ALANINDAKİ DEĞİŞİM VE GELİŞMELER

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıla kadar malî açıdan güçlü bir devlet olmuştur. Savaşların kazanılması, fetihlerin yaşanması, fethedilen topraklardan gelir elde edilmesi, kazanılan savaş ganimetleri, tımar sisteminin düzgün bir şekilde işleyişi, ticaret yollarına olan hakimiyet Osmanlı Devleti'nin güçlü ekonomiye sahip olma nedenlerinin temellerini oluşturmuştur.

Avrupa'da XVI. yüzyılda başlayan coğrafi keşifler ve bu keşiflerin getirmiş olduğu zenginlik, Avrupa'nın XIX. yüzyıla gelindiğinde dünyanın en büyük ekonomisine sahip olmasının yolunu açmıştır. Keşiflerle yeni ticaret yollarının bulunması, yeni madenler keşfedilmesi, bu madenlerin silahlarda ve sanayide kullanılmaya başlanması Avrupa'nın hızlı kalkınmasını sağlamıştır. Avrupa'nın bulduğu ticaret yolları Osmanlı'nın üzerinde bulunduğu ticaret yollarının önemini kaybetmesine sebep olmuştur. Yeni keşif yerlerinden elde edilip kullandıkları madenler Osmanlı'yı doğrudan ve dolaylı olacak şekilde birçok alanda etkilemiştir. Altın madenî paranın çokluğunu yaşayan Avrupa, Osmanlı'nın elindeki madenlerin değersizleşmesine ve para sisteminin bozulmasına sebep olmuştur. Barutu ateşli silahlarda kullanmaya başlamaları, Osmanlı Devleti'nin savaş alanlarında yenilgi almasına yol açmış ve Osmanlı hem savaşın ganimetlerini elde edememiş hem toprak kaybedip savaş tazminatı yükümlülüğü ile karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde dış dinamiklere bağlı olarak bozulan ekonomi, devletin ekonomik sisteminin de bozulmasına yol açmıştır. Tımar sistemi bozulmaya başlamış ve giderek istismar edilmeye başlanmıştır. “Osmanlı Devleti'nin ekonomi ile olan ilişkisi konusunda ortaya çıkan şey, devletin bir kontrol konumuna sahip olmasında çok, Osmanlı toplumunda, iktidar ile ilgilenmenin piyasa işlemlerinden daha merkezi olduğu yolundaki gizli olguydu” (Mardin, 2020:208). Bu ekonomik gerilemenin düzeltilmesi için ekonomik sistem kendi içinde zaman zaman değişikliklere gitmiş olsa da Avrupa'nın ekonomisi ile başa çıkacak gücü gösterememiştir. Osmanlı'da enflasyon

ciddi boyutlara ulaşmıştır. Kömür ve demir madenleri açısından zengin yeraltı kaynaklarına sahip olan İngiltere’de Sanayi Devrimi’nin yaşanmasıyla beraber Osmanlı Devleti bozulan ekonomisi ile yarı sömürge haline gelmeye başlamıştır. Tüm Avrupa devletleri kitlesel üretime geçerek ürünleri içim hammadde kaynağı sağlayan devletlere ve ürünlerini satabilecekleri yeni pazarlara ihtiyaç duymuşlardır. Bunun için dağılmış ekonomisi ile Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri için yeni bir sömürge kaynağı olmuştur.

Osmanlı Devleti’ni modernleşmeye götüren ana neden bu sebeplerle gerileyen ekonomisini düzeltme isteği olmuştur. Ekonominin düzelmesi adına askerî alanda zafer elde edebilmek amacıyla başlayan modernleşme Osmanlı Devleti’ni tahmin edemeyeceği gelişmelere sürüklemiştir. Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı ekonomisi liberalizm ile tanışmıştır. Liberal iktisat politikası ile Osmanlı ekonomisi, Avrupa devletlerinin gücü karşısında yarı sömürge durumuna düşmüş bu sebeple tekrar millî iktisat politikalarına dönüş yapılmıştır (Kabaş, 2021:172). Bu dönemde devlet genel bir değişim içine girmiş olsa da ekonomik yapıda geleneksel izler görülmeye devam etmiştir. “İltizam, hâlâ zenginlik elde etmenin bir aracıydı, tarımsal teknoloji son derece geriydi ve taşra kentlerindeki istihdam olanaklarının yokluğu, işsiz köylüleri büyük kentlere itiyordu” (Mardin, 2020:214-215). Ekonomik gerilemeyi düzeltme amacıyla yabancı devletlere verilen kapitülasyonlar, Avrupa devletlerinden alınan borçlar, bu borçların ödenememesi üzerine kurulan Düyun-u Umumiye Osmanlı ekonomisinin iflasını getirmiştir. Ekonomik iflasın yaşandığı dönemlerde bir taraftan siyasi yenilikler yaşanmış Meşrutiyet Dönemi’ne geçilmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde ekonomik alanda liberal sistemi geçilmesi ülke içinde ticarete hâkim olan gayrimüslimlerin ve yabancıların etkisini artırmıştır. Liberalizm ile etkisini artıran ve ekonomiye yön çizen azınlık ve yabancıların milliyetçi talepleri artmıştır. Bu dönemde önem kazanan Türkçülük ideolojisi, ekonomide liberalizm karşıtı olarak “millî iktisat” politikasının gelişmesini sağlamıştır. Türkçülük ideolojisinin en önemli savunucularından Ziya Gökalp, Türklerin askerlik ve memurluk dışında diğer alanlarda da ekonomik hayatta var olacağı bir millî iktisat kurulması gerektiğini belirtmiştir (Varlı, Koraltürk, 2010:129). Millî iktisat düşüncesi I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti’nde uygulanmaya çalışılmış, Aydın, Kasaba, Suriye, Mudanya demiryolları ve İstinye Tersanesi satın alınarak millîleştirilmesi gibi somut adımlar atılmıştır (Varlı ve Koraltürk, 2010:130). 1918

yılına kadar devam eden süreçte savaşların getirdiği ekonomik yükümlülükler sonucu ekonomik zorluklar yaşanmış, üretim durmuş, tüketim artmıştır. Toplum ekonomik açıdan zor bir süreç yaşamış ve bu süreç Millî Mücadele Dönemi'nde de devam etmiştir.

4.1. Cumhuriyet Dönemi Ekonomi Yaklaşımı

Mondros Ateşkesinden sonra ülkenin işgal edildiği dönemde ülke içinde bazı kesimler İngiliz, bazı kesimler ise Amerikan mandasını savunarak ülkenin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulacağına inanırken, Mustafa Kemal millî egemenlik fikrine dayanan Millî Mücadele Dönemi'ni başlatmıştır. Millî Mücadele yıllarında Türkiye nüfus kaybı başta olmak üzere birçok kaynak kaybı yaşamıştır. Savaşlar esnasında, ülke üretimine katkısı olan 18-35 yaş aralığına sahip erkeklerin şehit olması, savaşların ardından ülkenin kalkındırılması için bir problem oluşturmuştur. Aynı zamanda ekili tarım arazisi ve hayvan sayısında da azalma meydana gelmiştir. Sanayi, hammadde ve insan gücü eksikliğinden dolayı sınırlı bir şekilde küçük aile işletmeleri tarafından devam etmeye çalışmıştır.

Millî iradenin hâkim ve millî kuvvetlerin etkin olduğu Millî Mücadele Dönemi'nde Erzurum ve Sivas Kongrelerinde manda ve himayenin kesinlikle kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. İstanbul'un işgal edilmesinden sonra 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temel amacı her yönden bağımsızlığı sağlamak olmuştur. Kurtuluş savaşı yıllarında Tekâlif-i Millîye Emirleri yayınlanarak tüm halkın imkanlarını savaş için seferber etmesi gerektiği duyurulmuştur. İşgalci güçlere karşı verilen Bağımsızlık Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından başlayan Lozan Görüşmeleri sırasında Lozan'a giden heyete verilen talimatnamede kesinlikle taviz verilmemesi gereken konulardan biri de kapitülasyonlar meselesi olmuştur. Mustafa Kemal tam bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, yabancı ekonomik yaptırımlardan tamamen uzak bir ekonomi ile gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir. Lozan Görüşmelerinin devam ettiği sırada İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde tam bağımsız ekonominin önemine vurgu yapılmıştır. Lozan Antlaşması'nın ardından kapitülasyonların kaldırılması Türkiye Devleti için olumlu bir gelişme olurken Düyun-u Umumiye'nin kaldırılması ile Osmanlı'dan kalan borçların büyük bir kısmının Türkiye Devleti tarafından ödenecek olması ekonomik zorlukları da beraberinde getirmiştir.

Bağımsızlık Savaşı'nda ekonomik alanda zorlu bir süreç atlatan Türk toplumu, devletin ilkeleri doğrultusunda her alanda tam bağımsızlığa vurgu yapmıştır. Tam bağımsızlığın ana unsuru olan ekonomik bağımsızlık, toplumu oluşturan diğer unsurları da pek tabi yakından ilgilendirmiştir. Ekonominin millîleştirilmesi yönünde millî iktisat programı açıklanmıştır. Millî iktisat programının açıklanması, eğitim ve kültür alanında millî değerlere yönelmesi gibi ekonomik alanda da millî değerlere yönelindiğini göstermektedir. Bu değerın ön plana çıkması Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde inşa edilen toplumsal zihniyet modelinin tüm kurum ve alanlarda bir bütünlük içinde temelinin atıldığının bir göstergesi olmuştur.

4.2. İzmir İktisat Kongresi

Cumhuriyet'in henüz resmen ilan edilmediği dönemde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik çıkmazdan kurtulabilmek amacıyla çözümler aranmaya başlanılmıştır. Bağımsızlık Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından İzmir'de İktisat Kongresinin toplanması fikri Mahmut Esat Bey tarafında ortaya atılmış ve Mustafa Kemal bu fikri benimsemiş, fahrî başkanlık önerisini kabul etmiştir (Özel, 2002:237).

Uzun süren savaşların ardından harabeye dönen topraklarda bayındırlık faaliyetlerinin yaşanmasının gerekliliği, yoksullaşan Türk halkının refaha erdirilmesi düşüncesi ve Kurtuluş Savaşı zaferinin ardından büyük devletler karşısında milli ve bağımsız bir ekonomik yapının oluşturulmasının gerekliliği ile İzmir İktisat Kongresi'nin toplanılmasına karar verilmiştir.

17 Şubat 1923 tarihinde Mustafa Kemal önderliğinde İzmir İktisat Kongresi toplanmış, faaliyetlerini 4 Mart'a kadar sürdürmüştür.

Kongrenin İzmir'de toplanmasının amacı Yunan ordusunun harap ettiği İzmir'i gazetecilere, Anadolu halkına ve yabancılara göstermek olmuştur. Kongrenin Başkanlığını Kazım Karabekir yürütmüştür. Kongreye yerli yabancı tüccarlar, işçiler, çiftçiler, bankacılar ve diğer sektörlerden 1135 kişi katılmıştır.

Mustafa Kemal Kongrenin açılış konuşmasında “Askerlik ve siyaset alanındaki başarılar ne derece büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik başarılarla taçlandırılmadıkça sürekli olamazlar ve kısa zamanda eriyip giderler. Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihîdir” (Ökçün,1997; akt. Yıldırım, 2016:195) sözlerine yer vermiştir.

Kongrenin sonunda 4 Mart'ta Misak-ı İktisadî Kararları yayınlanmıştır. Afet İnan (1982), Misak-ı İktisadî kararlarını şu şekilde belirtmiştir (akt, Can, 2020:133-134):

“Madde 1: Türkiye, millî hudutları dâhilinde, lekesiz bir istiklal ile, dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.

Madde 2: Türkiye halkı millî hâkimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şey feda etmez ve millî hâkimiyete müstenit olan meclis ve hükümetine daima zahirdir.

Madde 3: -Türkiye halkı, tahribat yapmaz; imar eder. Bütün mesai iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

Madde 4: Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır, vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçınır. Millî istihsalini temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

Madde 5: Türkiye halkı, servet itibarı ile bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar, yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi millî istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımağa çalışır.

Madde 6: Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız; taassuptan uzak dindarane bir salabet her şeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman fesat ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir

Madde 7: Türkler, irfan ve marifet aşığıdır. Türk, her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir, fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır. Maarife verdiği kutsiyet dolayısı ile (Mevlid-i Şerif) Kandil Gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tes'id eder.

Madde 8: Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılığı, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

Madde 9: Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.

Madde 10: Türk açık alın ile serbestçe çalışmayı sever, işlerde inhisar istemez.

Madde 11: Türkler hangi sınıf meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibarıyla el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

Madde 12: Türk kadını ve kocası, çocuklarını İktisadi Misaka göre yetiştirir.”

Henüz Cumhuriyetin ilan edilmediği dönemde İzmir’de alınan Misak-ı İktisad-i kararları, sadece ekonomik alanda değil aynı zamanda toplumun sosyal yapısı ile ilgili de toplumsal zihniyetin inşa edilmesine yönelik önemli hususlar bulundurmıştır. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kendi kaynaklarına yönelmesi ile bağımsız, millî bir ekonomi kurulması gerektiği belirtilmiştir.

İzmir İktisat Kongresi sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde ekonominin iyileştirilmesi adına girişimler devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nde uygulanan, çiftçinin üzerinde bir yük haline gelen Aşar vergisi 17 Şubat 1925 tarihinde kaldırılmıştır. Bedeli 20 yılda ödenmek üzere topraksız olan çiftçilere toprak dağıtılmıştır. Modern tarım eğitimi 1925 yılından itibaren verilmeye başlanmıştır. 22 Nisan 1925’te Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu çıkarılmıştır. 1926 yılında Kabotaj Kanunu kabul edilmiştir (Özel, 2002:240).

Ülkede sanayileşme hareketlerini hızlandırmak amacıyla, girişimciliğin geliştirilmesi için 1924’te Türkiye İş Bankası, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmış, 1930’da ise Merkez Bankası kurulmuştur. Sanayileşmenin artması amacıyla izlenen devlet denetiminde liberalizm politikası beklenen sonucu vermemiştir (Çoban, 2020:228-229).

4.3. Devletçilik Politikası

1929 yılında çıkan Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye Devleti’nde ekonomik sıkıntılara çözüm arayışlarını tekrar gündeme getirmiştir. Buhranın Türk halkına olumsuz tesiri neticesiyle iktidara karşı eleştiriler artmıştır. 1930 yılında ekonomide liberalizmi savunan Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş fakat ömrü sadece üç ay sürmüştür. Sanayileşme adına önemli beklentinin olduğu 1930 yılına kadar geçen süreçte sermaye ve girişimcinin yetersiz kalmasıyla bu alanda beklenen gelişme sağlanamamış ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranının yaratmış olduğu sıkıntılı atmosfer sonucunda ekonomide “devletçilik” ilkesine geçiş yapılmıştır. Devletçilik politikası ekonomik şartların bir gerekliliği olarak ortaya çıkmıştır. Bu politika ile devlet ekonomiye müdahale etmiştir.

Devletçilik, 1930 yılında gündeme gelmiş fakat 1932 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye Devleti’nin ekonomik şartlarının gerekliliğinden ortaya çıkan

devletçilikte, devlet ekonomiye müdahaleci bir tutum ortaya koymuşsa da özel teşebbüsü engellememiştir. Türkiye Cumhuriyeti devletçiliği; özel teşebbüs girişimlerine destek verilirken, özel teşebbüsün giremediği enerji, imalat, madenler gibi alanlarda devlet yatırımlarının yapılmasını ön görmüştür (Yıldırım, 2016:257). Devletin müdahalesi ve ekonomide izlediği tutumun esas amacı, Türkiye Devleti’ni kalkındırmak, ekonomiye katkı sağlamak olmuştur. Bu amaç için öncelikle sanayi alanının gelişmesi amaçlanmıştır. Sanayinin geliştiği takdirde ekonominin diğer alanlarının da canlanacağı düşüncesi hâkim olmuştur. “Millî endüstriyi kurmak, Garphlı olmanın ilk ve zarurî adımıydı ve Türkiye Cumhuriyeti seksen senelik kararsızlığın doğurduğu zararların önüne geçmek için ‘iktisadî devletçilik’i tahakkuk ettirdi” (Ülken, 2021:102).

Sanayiye geliştirmek maksadıyla ilk olarak 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. 1. Sanayi planında; hammaddeleri yurt içinde olan, özel sektörün gücünün yetişemeyeceği büyük yatırım ve teknoloji gerektiren ve ithal ikamesini sağlayacak madencilik, seramik, kimya, selüloz gibi alanlarla ilgili sanayi kuruluşlarının kurulması öngörülmüş ve bu kapsamda yirmiye yakın fabrika açılmıştır. Sanayi tesislerinin kurulması ve işletilmesi ile ilgilenen Sümerbank’ın açılması dönemin en önemli gelişmelerinden biri olmuş ve Sümerbank bünyesinde Demir-Çelik tesisleri, çimento fabrikaları ve kâğıt-selüloz tesisleri kurulmuştur (Yıldırım, 2016:258). 1935’te Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ve Etibank kurulmuştur. 1937’de Karabük Demir- Çelik fabrikası kurulmuştur.

“Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı özel kesime dayalı bir ulusal ekonominin temellerini atmakta oldukça başarılı olduğu belirtilmiştir” (Çoban, 2020:230). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarıyla uygulanması ve bu kapsamda birçok yeni tesisin kurulması, ön görüldüğü şekilde devlet ekonomisini canlandırmıştır. Tüketim ihtiyaçlarına da yer verilerek birçok dokuma fabrikası da bu dönemde açılmıştır. Bu planın başarıya ulaşmasının ardından, İkinci Sanayi Kalkınma Planı uygulanmaya konulması amaçlanmıştır. 1939 yılında II. Dünya Savaşı’nın getirmiş olduğu ekonomik zorluklarla mücadele dönemi, bu planın uygulanmasının önüne geçmiştir.

I. Dünya Savaşı esnasında ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu toprakları kurak, işlevsiz hale gelmiş, şehirler ve tarım alanları yağmalanmış, ekonomide aktif olan üretici kesim savaş alanlarında hayatını kaybetmiş, kadınlar ve çocuklar hayatlarını zorlu şartlarda idame ettirmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Kurtuluş savaşında

kazanılan zaferin siyasi ve aynı zamanda ekonomik zaferler ile de taçlandırılmasını istemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yeni bir toplumsal zihniyet modelinin temelleri atılırken ekonomik alanda diğer devletler ile sorunların çözülmesi hedeflenmiştir. Lozan Antlaşmasında ekonomik hedefler genel olarak gerçekleştirilmiş fakat Osmanlı'dan kalan borçların ödenmesi ve savaş tazminatı, gümrükle ilgili maddenin değiştirilememesi ekonomik sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı 1923 yılında, İzmir İktisat Kongresi'nde millî ve tam bağımsız bir ekonominin altı çizilerek Cumhuriyet toplumunun zihniyet anlayışının bütünselliği sağlanmıştır. İzmir İktisat Kongresinde çeşitli meslek grupları dinlenmiş ve uygulanacak yollar çizilmiştir. Kongre sonunda alınan Misak-ı İktisadi kararları Türk Devleti'nin ileri süreçlerde de temel aldığı, ekonomik yapıda bağımsız ve modern anlayışa yön veren kararlar olmuştur. 1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ni ve İngiltere'yi başta olmak üzere bütün dünya devletlerini etkileyen ekonomik bunalımın yaşanması, kalkınma adımları atan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ekonomisini de olumsuz olarak etkilemiştir. Bunalımın yaşandığı dönemde halkın mevcut ekonomiden hoşnut olmadığı görülmüştür. Türk parasının değeri düşmüştür. Alım gücü azalmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu bu durum 1930'lu yıllarda devletin ekonomiye müdahalesi anlamına gelen "Devletçilik" ilkesinin uygulanmasını gündeme getirmiştir. Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlarda Türkiye'ye özgü, faydacı bir ekonomik politika olarak ortaya çıkan devletçilik ilkesinde, özel girişim ve devlet birlikte ilerlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin devletçilik anlayışı "Özel kesimin sermayeyi biriktiremediği sanayileri kurmak ve işletmek için devletin sorumluluğu üstlenmesi anlamına geliyordu" (Zürcher,2021:232). Devletçilik ilkesinin uygulanmaya başlanmasıyla Türk lirası tekrar değer kazanmaya başlamıştır. 1934 yılında sanayi alanını öncelikli olarak kalkındırmayı amaçlayan program olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planlamasıyla Türkiye Devleti sanayi alanında önemli girişimlerde bulunmuş ve bu girişimlerin olumlu sonuçlarını kısa süre içinde almaya başlamıştır. Ekonomiyi canlandıran bu planın ardından İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Fakat dünya devletlerinin de içinde bulunduğu savaş ortamından dolayı Türkiye, ekonomisini koruma yoluna giden politikalar izlemiştir.

Mustafa Kemal, Türkiye Devleti'nin ekonomik kalkınma modelini yine devletin çıkış noktası olan demokratik temellere dayandırmıştır. İktisat Kongresine tüm meslek

gruplarından insanların katılması, kongrede bağımsızlığa ve millî ekonomiye vurgu yapılması Cumhuriyet toplumunda inşa edilen zihniyet modelinin temeli olan değerlerin bir göstergesi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin toplumsal zihniyetini inşa ederken, amaç edinilen ilkelerden taviz vermeden, halkın her türlü üretime dâhil olduğu ekonomi yapılandırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

V. BÖLÜM

LAİKLİĞE GEÇİŞ VE TOPLUMSAL ZİHNİYETİN DÖNÜŞÜMÜ

Laik kelimesi din adamı olmayanlara verilen isim olarak kullanılan eski Yunanca “Laikus” kelimesinden gelmiş olmakla birlikte günümüzde batı dillerinin çoğunda laik kelimesinin karşılığı olarak “secular”, laiklik kelimesinin karşılığı olarak “secularism” kullanılmaktadır (Tayhani, 2009:519). Laiklik terimi Türkçeye Fransızcadaki “laique” kelimesinden geçmiştir. Fransızcanın pek bilinmemesinden kaynaklı olarak “laique” kelimesini Türkçe ifade edebilmek için dindışı anlamına gelen “lâ-dinî” kelimesinin kullanılması gibi bir talihsizlik, laiklik ile dinsizlik kavramlarının birbirine karıştırılmasına sebep olmuştur (Lewis, 2021:543).

Din, toplumsal yapıyı oluşturan önemli bir unsurdur. İnsanlar doğdukları anda içinde bulundukları toplumun değer ve inançlarını belirleyen din unsuru ile direk olarak tanışırlar. Toplumu oluşturan kurumların birbiri ile etkileşim içinde oldukları dinamik yapı göz önüne alındığında, din unsurunun toplumsal yapının diğer unsurları olan siyaset ve ideolojiler, eğitim, ekonomi gibi unsurlar ile birbirini etkilediğini söylemek mümkündür. Dinin toplumsal hayattaki etkisini en aza indirerek sekülerleşmenin (Dünyevileşmesinin) sağlanması ile toplumsal yapıda ve ilişkilerde insan akli ve rasyonelliğin temel olması, dinî ve irrasyonel unsurların ikinci planda olması beklenmiştir (Dağcı ve Dal, 2014:39). Dinin toplumsal yapıdaki işlevi üzerinde duran Durkheim (1858-1917), dini toplumu bir arada tutan ve uyum halinde işlemesini mümkün kılan bir unsur olarak tanımlamıştır (Demirer, 2019:277).

Türkler, İslamiyet ile tanışmadan önce savaşımlara pek dinî bir anlam yüklememiş, savaşlar dünyevi anlamlar altında şekillenmemiştir. Nitekim Göktürk yazıtlarında Kağan’a yüklenen görevlerin dünyevi yükümlülükler olması bazı araştırmacıları laikliğin başlangıcının Türk kültürüne dayandırmaya kadar götürmüştür (Günay ve Güngör 1997; akt. Ergen, 2020:352).

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi ile devlet yönetiminde örfi hukuk ve şer'i hukuk sistemine ve sözlü hukuk kurallarına uygun kararlar uygulanmaya başlanmıştır. Devlet yöneticileri tarafından yapılan kanunnameler, şer'i kurallara aykırı düşmeden dönemin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde insan iradesi ile ortaya çıkarılmıştır. Sözlü hukuk anlamına gelen "töre" devlet yönetiminde etkili unsurlardan biri olmuş ve Türk devletlerinin birikimlerinin nesillere aktarılmasını sağlamıştır. Bu kurumlar dikkate alındığında, devlet yönetiminin başında Tanrı'nın vekili olduğuna inanılan bir yönetici olduğu ve devletin temel siyasi, idari, hukuki düzenlemelerinin din kaynaklı olduğu bir yönetim olan teokratik yönetim Osmanlı Devleti'nde hâkimdir demek yanlış bir tanımlamadır (Ergan,2020:352-353). Yavuz Sultan Selim ile Halifelik Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Halifelik yetkileri daha çok gerileme ve dağılma dönemine kullanılmıştır. Osmanlı Devleti padişahlarının Müslümanlar üzerinde etki kurmaya çalışmasının önü açılmıştır. Osmanlı Devleti'nde "Padişahlık" vasfı her zaman "Halifelik" vasfından daha önde etkili olmuştur. Halifelik, çöküş döneminde önem kazanmış, halifenin dünya Müslümanlarının başı olduğu durumu ilk defa Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Kırım Müslümanları düşünülerek akla gelmiş ve bu dönemden sonra halifeliğin gücünden faydalanılmak istenilmiştir (Aydemir, 2020c:162).

5.1. Modernleşme Süreci Gelişmeleri

Osmanlı Devleti Avrupa'daki birçok hareketten XIX. yüzyıl itibari ile etkilenmeye başlamıştır. Toplumu oluşturan tüm kurumlarda laikleşme hareketleri bu dönem itibarıyla kendisini göstermiştir. Batı devletlerindeki sekülerizm hareketleri Osmanlı Devleti'nde hukuk, eğitim kurumlarına yansımıştır. Bu dönem itibarıyla yoğunlaşan modernleşme hareketleri ile dinsel hukukun etki alanı gerilemeye başlamıştır. Bu duruma örnek olarak 1858 yılında Şer'i mahkemelerden bağımsız olarak ticaret mahkemelerinin kurulması gösterilebilir. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile idari alanda düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemeler sonucu Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin eşit haklar kazanmıştır.

İdare alanında gerçekleşen Batılı düzenlemeler ile Müslüman ve gayrimüslimlerin kanun önünde eşitlik sağlamasını öngören maddenin kabulü, geleneksel Osmanlı toplumunda derin bir devrimi, laikleşme doğrultusunda önemli değişiklikleri gündeme getirmiş, İslam geleneklerine bağlı halk ve aydınlar içinde tepkiyle karşılanmıştır. Ve

bu gelişme Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşecek radikal laikleşme politikası için henüz bu bir başlangıç olmuştur (İnalçık, 2004:65).

Tanzimat Dönemi'nde meydana gelen önemli bir diğer gelişme ise toplumun dinsel ayrımı gözetilmeden yeni bir medeni kanun düzenlenmesinin gündeme gelmesi olmuştur. Fakat bu fikre muhalif olan Ahmet Cevdet Paşa ve başında olduğu bir komisyon 1868-1876 yılları arasında, laik bir medeni kanun yerine İslamî bir medeni kanun olan “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye”yi hazırlamış ve bu yeni medeni kanun hükûmet tarafından kabul edilmiştir. Bu medeni kanun 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Şeyhülislamlık Bakanlar Kurulu'ndan çıkarılmış, Şer'i mahkemeler Adalet Nezareti'ne bağlanmış ve medreseler Maarif Nezaretine bağlanmıştır. Tüm bu gelişmeler Tanzimat sonrası İslamî Hukukun çözülmeye başladığının göstergesi olmuştur.

Tanzimat Dönemi'nde dinî eğitim veren medreselerin yanında Avrupa örnekli modern okullar açılmıştır. Kız öğrencilerin eğitim hayatında daha fazla yer edinmelerini sağlamak amacıyla kadın öğretmen yetiştirmek için 1870 yılında Dârülmuaallimat açılmıştır. Hem hukukta hem eğitimde Cumhuriyet Dönemi'ne kadar sürecek olan düalist yapı meydana gelmiştir.

Hukuki ve eğitim alanında gerçekleşen inkılaplar laiklik çerçevesinde değerlendirildiğinde toplumsal zihniyet inşa sürecine bütünlük çerçevesinde yaklaşıldığı görülmektedir. Farklı zihniyet modellerinin çatışmasının önüne geçmek amacıyla toplumda topyekûn bir zihniyet modeli oluşturulması amaçlanmıştır. Hukuk ve eğitim alanında birden fazla sistemin geçerli olması toplumun bütünlüğü etkileyen düalist bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Oluşan düalist yapı birbirine karşıt zihniyet modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla beraber bu düalist yapıya Cumhuriyet toplumunun zihniyet modeline ve toplumsal zihniyet inşa sürecine zarar vermesi sebebi ile son verilmiştir. Söz konusu olan düalist yapının bir kanadı dinî eğitim veren kurumlar ve dini baz alan hukuki sistemler olduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde düalist yapıya son verilmesi laik sistemin kurulmaya çalışılmasını göstermektedir. Laik sisteme geçme adımları yeni bir toplumsal zihniyet modelinin inşa edildiğinin bir göstergesi olmuştur.

Laikliğin siyasi hayata girmesi ise Avrupa'da meydana gelen reform hareketleri sonucunda kilisenin etkisinin dünyevî alanla ayrılması sonucu gerçekleşmiştir. Reform

hareketleri ve bilimsel alanda ilerlemelerle Avrupa’da meydana gelen tüm düşünsel hareketler, Kral ve Tanrı arasındaki bağlantının sorgulanmasına neden olmuştur. Bu sorgulamanın bir neticesi olarak iktidar anlayışı, dinî kaynaklı Kral yerine birey, eşitlik, hürriyet, demokrasi kavramları ile halka dayandırılmıştır. Fransız İhtilalinin gerçekleşmesi ile Avrupa’da toplumların meşruiyet kazandığı rejimler kurulmuştur. 1789 yılında İnsan Hakları Yurttaşlık Bildirgesi ilan edilmiş ve Kralın yetkileri sınırlandırılmıştır. 1792 yılında ise Kralın yetkileri sonlandırılıp Cumhuriyet ilan edilmiştir. Tanzimat’tan sonra Avrupa ile etkileşimin artması sonucu toplumda eğitim ve hukuk gibi alanlarda modernleşme yaşanırken, Avrupa’da hâkim olan demokratik gelişmeler de Osmanlı Devleti aydınları tarafından ilgi görmeye başlamıştır.

Tanzimat Dönemi politikalarını eleştiren Yeni Osmanlılar hareketi, devleti dağılmaktan kurtarmak adına anayasalı bir sistemi geçerli bir çözüm olarak ortaya koymuşlardır. Tanzimat Dönemi’nde baskın olan ideolojiler Osmanlıcılık ve İslamcılık olmuştur. Yani bir taraftan meşruti bir yönetim istenirken diğer taraftan İslamcılık ideolojine bağlı kalınmıştır. Özyurt (2016)’a göre, Yeni Osmanlılar, geleneksel İslam inancısını İslamcılık ideolojisine dönüştüren ilk kuramcı olmuşlardır. Onlar, İslam dinine Durkheim’in yaklaşımı ile bakmışlar ve dini toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir unsur olarak görmüşlerdir. İslam dinini, Batı ile uyumlama amacıyla yeniden anlama ve yorumlama çabasına girmişlerdir. Batı’da gelişen anayasa, demokrasi, vatan, millet, hürriyet, doğal hukuk gibi modern değerlere, İslami değerlerden referans aramışlardır. Yeni Osmanlılar, ahlaki olarak İslam ahlak değerlerine dayanırken, Batılı siyasi kurum ve kavramları İslam süzgecinden geçirerek yorumlamışlardır. Bu anlayışın sonucunda Namık Kemal başta olmak üzere Yeni Osmanlıların düşüncelerinde laik ve dinsel unsurlar bir arada bulunmuştur (Özyurt, 2016:67). Yeni Osmanlılar, toplumdaki bozuklukların kaynağının İslam dini olduğuna karşı çıkmışlar, tam tersine çöküşün asıl nedenini şeriatın tam uygulamaya geçirilememesine ve ikili bir adli sistemin yürütülmesine bağlamışlardır (İnalçık, 2004:69).

Yeni Osmanlıların anayasalı sisteme geçme ve tüm halkların kendini orada ifade etmelerini istemeleri bürokrasiden destek alınca Meşrutiye ilan edilmiş fakat 1878’de Mebusan Meclisi’nin kapatılmasıyla son bulmuştur. II. Abdülhamit, modernleşmeye eğitim alanında hız vermiş fakat otoritesini güçlendirmek adına fikrî hareketlerin önüne geçmeye çalışmıştır. Devleti dağılmaktan kurtarmak adına halifelik yetkisini

kullanarak tüm Müslümanlara hitap etmeye çalışmıştır. II. Abdülhamit'in istibdat döneminde Halifelik makamının yetkilerini kullanmayı arttırmıştır. II. Abdülhamit'in otorite sağlama ve fikirsel hareketlerin önüne geçme çabalarına rağmen kendisine muhalif Jön Türkler örgütlenmesinin önüne geçememiştir. Jön Türkler zamanında seküler ve pozitivist fikirler ilgi görmeye başlamış, tercüme edilen eserler sayesinde pozitivist grup oluşmuştur. Fakat bu pozitivistlerden ziyade din ve devletin birbirinden ayrılması gerektiğini söyleyen Ziya Gökalp gibi Cumhuriyet laikliğinin öncüleri ön plana çıkmıştır (Lewis, 2021:543). II. Meşrutiyet Dönemi'nde İslam dininin ilerlemeye engel olup olmadığı tartışması ilk defa gündeme gelmiştir (Demirer, 2019:284). Ziya Gökalp, ahlak değerlerinin temelini dine dayandırmaktan ziyade öncelikli kıymet verilecek ahlakın vatanî ahlak olması ve ezan ve Kuran'ın Türkçe olması gerektiğini belirtmiştir (Gökalp,2021:167-196). 1908 Devrimi sonrasında, İslamcılık ve Batıcılığın yanı sıra Türkçülük Osmanlıcılığın yerini almaya başlamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde padişahın İttihat ve Terakki iktidarının gerisinde kaldığı görülmektedir. 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen I. Dünya Savaşı sırasında İslamcılık anlayışı ile padişahın halifelik gücünden faydalanılmak istenmiştir. Fakat Arapların, İngiltere ile iş birliği yapmaları İslamcılık ve halifeliğin gücünü yitirdiğini göstermiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi, birçok alanda geleneksel zihniyetin sorgulandığı bir dönem olmasıyla beraber modern zihniyet modelinin de temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur. Değişimin sürekliliği göz önünde bulundurulduğunda II. Meşrutiyet Dönemi'nde padişahın yetkilerinin dayanağının sorgulanması ve anayasal sisteme geçilmesi, toplumsal zihniyet gelişiminde laikleşmenin adımları olarak değerlendirilebilir. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e giden süreçte süreklilik çerçevesinde modern bir zihniyet oluşumunun devam ettiğinin söylenmesi mümkündür.

5.2. Millî Mücadele Dönemi Gelişmeleri

II. Meşrutiyet Dönemi birçok siyasi ve askerî tecrübelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'da başlayan işgallere karşı emperyalist güçler ile savaşılmıştır. İttihat ve Terakki mensuplarının çoğu itibarlarını kaybetmeleri ve savaştan sorumlu tutulmaları neticesinde yurt dışına kaçmıştır. İstanbul'da Millî Mücadele aleyhtarı Vahdettin ve Sadrazam Damat Ferit Paşa hükûmeti etkin olmuş ve Mustafa Kemal liderliğindeki Millî Mücadele hareketini engellemeye çalışmıştır.

İngilizlerin istekleri ve talimatları doğrultusunda hareket eden İstanbul Hükûmeti, Millî Mücadele hareketini yıpratmak ve etkisiz hale getirmek için uğraş vermişlerdir. İstanbul Hükûmeti, Millî Mücadele aleyhtarı vaazlar verdirmiş ve Düzenli Ordu birliklerine karşı Hilafet ordusu kurarak halkı bu orduya çağırmıştır. Toplumda geleneksel zihniyet modeli ve değişime açık bir zihniyet modelinin varlığı ve bu farklı zihniyet modellerinin çatışması toplumun değişim ve gelişim hızını da sekteye uğratan bir gerçeklik olmuştur. Şüphesiz ki bu farklı zihniyet modellerinin çatışması Millî Mücadele Dönemi'nin en büyük sorunlarından biri olmuştur.

10 Nisan 1920 tarihinde Anadolu'da gerçekleşen Millî Mücadeleye karşın, mücadelenin gücünü kırmak ve Kuvay-i Milliye'ye katılımı azaltmak amacıyla Şeyhülislam Dürriyade Abdullah tarafından fetva çıkarılmıştır. Fetvada halkın dinî duyguları üzerinden padişaha bağlılık sağlanması amaçlanmıştır. Fetvada; Halifenin emrine karşı gelenlerin katledilmesinin meşru olduğu, savaşabilecek güce sahip olanların Sultan Vahdettin etrafında toplanması gerektiği, halifenin tarafında yer almayanların dünyada ceza ve ahirette azap ile karşılaşacakları söylenmiştir. Fetvalarda Millî Mücadele uğruna mücadele edenlerin isyankâr sayıldığı ve isyankârlar tarafından öldürülenlerin şehit sayılacakları ve son olarak Sultan Vahdettin'in emrine karşı gelenlerin şeriatın belirlediği cezalara göre cezalandırılacakları söylenmiştir.

Mücadelenin tam ortasında halifenin ve şeyhülislamın işgalci güçler tarafına geçmeleri, Millî Mücadele için çok şiddetli bir darbe olmuş ve yayınlanan fetvalara karşı Ankara müftüsünün karşı fetvası durumu bir nebze telafi edebilmiştir (Lewis, 2021:544). Ankara müftüsü Rıfat Börekçi başkanlığında hazırlanan fetvada; padişah ve halifenin düşman esareti altında bulunduğu, fetvanın zor ve baskı koşulları altında hazırlanıp yayınlatıldığı ve bu yüzden fetva hükümlerinin geçerli olmadığı söylenmiş, vatani işgallerden kurtarmak amacıyla Millî Mücadele hareketinin meşru olduğu belirtilmiştir.

İstanbul Hükûmetinin İslamiyet'i kullanarak, halkın alışlageldiği şekilde Padişaha bağlılıklarını sağlamak adına gerçekleştirdikleri girişimler toplumda Kuvay-i Milliye ve TBMM'ye karşı isyanların çıkmasına neden olmuştur. Yurdun birçok noktasında, ayaklanmalara ve İstanbul tarafından kurulan Hilafet Ordusu'nun eylemlerine karşı mücadele verilmiştir. Padişahlık makamının ve halifelik gücünün bu şekilde

kullanılması, Bağımsızlık Savaşı zaferinin ardından her iki makamın kaldırılmasının gerekliliğini göstermiştir.

Millî Mücadele Döneminde hem işgalci kuvvetlere karşı verilen mücadele hem de toplumdaki zıt zihniyet modellerinin çarpışmasının mücadeleyi sekteye uğratması, bu dönemin önemini ve verilen mücadelenin zorlayıcı etkilerini gözler önüne sermektedir. Yaşanan tüm bu süreçler, Cumhuriyet toplumuna gelindiğinde toplumsal zihniyet inşasının topyekûn olacak şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmasının gerekçelerini gözler önüne sermektedir.

5.3. Cumhuriyet Dönemi Gelişmeleri

Bağımsızlığını kazanmış Türkiye Devleti için Mustafa Kemal, millî duygularına bağlı, özgür düşünceye sahip, rasyonelliği ön planda tutan, devlet için üzerine düşen hak ve sorumlulukları yerine getiren, inkılaplara ayak uydurabilen bir toplum zihniyetinin oluşmasını amaçlamıştır. Saltanat kaldırılıp devletin rejiminin Cumhuriyet olarak belirlenmesinin ardından, Cumhuriyet Devleti ile uyuşmayan anlayışa sahip toplum yapısını oluşturan her kurum için inkılap hareketlerine girişilmiştir. Cumhuriyet, milletin egemenliğini esas alır, bir kişi veya zümrenin çeşitli öncüllerle yönetimde söz sahibi olmasına, devleti yönlendirmesine karşıdır. Kendisi için en uygun yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğunu belirleyen Türkiye Devleti, Cumhuriyetin geleceği için halifeliğin varlığından doğabilecek sonuçların önüne geçmiştir. Halifenin, önce devlet yönetiminden sonrasında ise Türkiye’den tamamen uzaklaştırılması gerekliliği, toplumda laikleşmenin yerleşmesi için atılması gereken en önemli adımlardan biri olmuştur. Din işlerinin devlet kurumlarından ayrılması ve inancın kişilerin vicdanlarına bırakıldığı laik devlet anlayışının benimsenmesi adına Mustafa Kemal Atatürk toplumun yapısını oluşturan birçok alanda inkılaplar yapmaya başlamıştır. Zürcher (2021)’e göre, inkılapların en karakteristik özelliği olan laiklik hamlesi üç faaliyet alanına ayrılmıştır. Bunlardan ilki, devleti, eğitimi ve hukuku laikleştirmek, ikincisi dinsel simgelerin yerine Avrupa uygarlığı simgelerini koymak ve üçüncüsü ise gerekli görüldüğünde popüler İslam üzerine gitmektir (Zürcher, 2021:221). Bu bağlamda öncelikli olarak halifeliğin kaldırılmasıyla başlayan laiklik hareketleri sonrasında ise hukukun diğer alanlarında, eğitimde ve toplum sosyal hayatında kendini hızlı bir şekilde göstermeye başlamıştır.

5.3.1. Halifeliğin Kaldırılması

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması, 1921 Anayasası'nda egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun belirlenmesi ve Millî Mücadele boyunca padişahın izlediği tutum, zaten işlevini yitiren Saltanat makamının kaldırılmasını gerekli kılmıştır. Yunan ordularına karşı elde edilen zafer sonucunda Lozan Antlaşması'nın imzalanması için görüşmeleri başladığı esnada İtilaf Devletleri'nin hâlâ İstanbul Hükümeti'ni işin içine dâhil etmeye çalışmaları sonucu 1 Kasım 1922 tarihinde Hilafet ve Saltanat makamları birbirinden ayrılarak, saltanat kaldırılmıştır. Halifelik yetkisi ise 1924 yılına kadar Sultan Abdülmecit'e verilmiştir.

1922'de TBMM, İslam tarihinde ilk defa ümmet adına Halifeyi seçmiştir. Veliaht-ı Saltanat olan Halife Abdülmecit Efendi, Saltanat hakkından vazgeçerek yalnızca halife olmayı kabul etmiş, unvan olarak "Sultan veya Han" değil, şehzadeler gibi "Efendi" olarak anılmıştır (Ortaylı, 2021:25).

Yeni Halife Abdülmecit Efendi'nin, Meclis tarafından seçilmesinin ardından halifenin yetkileri sorunu ortaya çıkmıştır. "Halife Devletin başı olarak mı kabul edilecekti? ve Türk devletinde siyasi güce sahip olacak mıydı?" (İnalcık, 2020:62). Bu yetki meselesinin gündeme gelmesinin ardından Mustafa Kemal tartışmaya halifeliğin, devlet yönetiminde yeri olmadığını yalnızca tüm Müslümanların halifesi unvanını taşıyacağını belirtmiştir. Halifelik yetkileri ile ilgili görüşler toplumun iki ayrı görüş içine girmesine yol açmıştır. İnkılapçılar, halifenin yalnızca dinî işlerden sorumlu olması görüşünde olurken bazı hocalar Millet Meclisi'nin kararlarının halife tarafından onaylanması gerektiği görüşünde olmuşlardır. Halifelik makamına karşı farklı görüşlerin olması toplumda farklı modelde gelişim gösteren zihniyet modellerinin varlığının bir göstergesi olmuştur.

Mustafa Kemal 1923 yıllarından itibaren, inkılapçı söylemlerine ve inkılap girişimlerine hız vermiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tek siyasi güç olduğu ve hanedan üyelerine siyasi bir yükümlülük verilmeyeceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal'in Saltanat makamını kaldırması, halifelik yetkisini kısıtlı ve siyasetten uzak tutması, Meclis'in yetkisini halkın iradesini her şeyden üstün tutması ve bunların sonucunda Türkiye Devleti için Cumhuriyet rejimini belirleyip ilan etmesi, Mustafa Kemal'e ve onun inkılaplarına karşı olan tüm muhalefetin Hilafet makamının çatısında altında toplanmalarına neden olmuştur.

Aydemir (2020c)'e göre, Türkiye'de Hilafetin uzun sürmeyeceği anlaşılmıştır. Mustafa Kemal Hilafet makamını fazlalık görmüştür. Halife Abdülmecit Efendi ise henüz halife seçilirken padişah gibi davranmaya başlamış, Fatih şeklinde sarık sarıp, padişahlar biçiminde cübbe giymek istemiş fakat bu isteği önlenmiştir. Halife Abdülmecit, Hilafet hazinesi istemiştir. Tüm bunların yanı sıra mektup krizinin yaşanması halifeliğin kaldırılmasında ateşleyici etken olmuştur. Hintli Müslüman liderler tarafından İsmet Paşa'ya yazılan mektup, sahibine ulaşmadan İstanbul Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Bu son durum Ankara'yı sinirlendirmiş ve Mustafa Kemal Şubat 1924 yılında İsmet Paşa ile Hilafetin kaldırılması konusunda görüş birliğine varmıştır (Aydemir, 2020c:156-157). 3 Mart 1924 tarihinde halifelik resmen kaldırılmıştır. Aynı gün kabul edilen diğer yasalar ise Türkiye Devleti'nin laik bir devlet olmak ciddi atılımlarda bulunduğu göstergesi olmuştur. "Kemalizm'in din politikasının temelinde dinsizlik değil laiklik vardı; hedefi İslamiyet'i yıkmak değil siyasal, toplumsal ve kültürel işlerde dinin ve onun temsilcilerinin gücüne son vermek için; inanç ve ibadet hususlarıyla sınırlandırmak için dini devletten ayırmaktı" (Lewis, 2021:555-556).

Halifeliğin kaldırılmasının ardından Osmanlı Hanedanının tüm üyelerinden Türkiye topraklarında yaşama hakkı alınmış, hanedan mensuplarına ülkeyi terk etmeleri için on gün süre verilmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı toplumun bazı kesimlerinin Halifeliğin altında Saltanat rejiminin tekrar getirilmesi isteklerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan diğer yasalar, laik devlet düzeninin oluşturulması için atılan önemli adımlar olmuştur. Bu tarihte çıkarılan kanunlar ile Şer'iyye ve Evkaf Vekâletleri ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılmış, Türkiye'deki tüm eğitim kurumları Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm eğitim kurumları birleştirilmiştir. 8 Mart 1924 tarihinde ise Şeriat Mahkemelerinin kaldırılmasıyla çağdaş hukuk sistemine geçileceğinin sinyalleri verilmiştir.

Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması, şeriat mahkemelerinin kapatılması ve İslam hukukuna uygun olarak din hizmetleri için görevli yetiştiren eski medreselerin kapatılması ile Türkiye yarı Teokratik Osmanlı Devlet anlayışı yerine tamamen laikliğe yönelen bir devlet anlayışını benimsemiş olduğunu göstermiştir. 3 Mart 1924 tarihi itibarı ile gerçekleşen inkılapların yönelimi laikliğin tüm toplum kurumları için önem arz ettiğini göstermiştir. Laik devlet

yapısında devlet, siyasi ve hukuki yapıda din kurallarına göre değil, vicdan hürriyetine göre ve çağdaş hukuka uygun şekilde yönetilecektir. Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin toplumu oluşturan tüm kurumlarda, toplumun içinde olduğu her alanda millî, çağdaş ve laik bir toplumsal zihniyet modelinin inşa edilmesini amaçlamıştır. Yaşanan zihniyet çatışmalarının önüne geçilmesini ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti yeni zihniyet modelinin laik yapısının her alanda sürdürülmesini amaçlamıştır. Toplumsal zihniyetin topyekûn inşası ile yıllardır verilen mücadelelerin, kazanılan askerî ve siyasi zaferlerin sürekliliğinin bu şekilde mümkün olacağı belirtilmiştir.

5.3.2. 1924 Anayasası'nda Laiklik

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1921'de çıkarmış olduğu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde olağanüstü şartlar içinde çıkarılan bir anayasa olmuştur. Saltanatın kaldırılmasına kadar geçen süre içerisinde devlet, 1876 ve 1921 Anayasalarının olduğu çift anayasalı bir süreç yaşamıştır. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle anayasada yapılan değişiklikle 1921 Anayasasında yer alan “Devletin dini İslam'dır” maddesi değişmemiştir. Cumhuriyetin ilan edildiği dönemde henüz Hilafet makamı kaldırılmamıştır. Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesi sonucunda toplumda tepki ile karşılanmaması ve zihniyet çatışmalarının önüne geçilebilmesi adına bu maddenin anayasada geçerliliğini koruduğu söylemek mümkündür.

Cumhuriyet'in ilan edilmesi, Ankara'nın başkent olarak kabul edilmesi ve halifeliğin kaldırılması gibi önemli adımlardan sonra olağanüstü şartlarda hazırlanan 1921 Anayasası yerine yeni bir anayasa yapma gereği duyulmuştur. 9 Mart 1924 tarihinde Meclis'e sunulan anayasa tasarısı, 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. 105 madde ve 1 geçici maddeden oluşan 1924 Anayasa'sı 1960 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.

1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu temel ilkelerini 8 maddede toplamıştır. Anayasa'nın 8 maddesi şu şekildedir (anayasa.gov.tr):

“Madde 1: Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.

Madde 2: Türkiye Devletinin dini İslam'dır; resmî dili Türkçedir, makarırı Ankara şehridir. (Özgün hali)

Madde 2: Türkiye Devletinin resmî dili Türkçedir; makarrı Ankara şehridir. (10/4/1928 tarihinde yapılan değişiklik)

Madde 2: Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır. Resmî dili Türkçedir. Başkenti Ankara şehridir. (5/2/1937 tarihinde yapılan değişiklik)

Madde 3: Hâkimiyet bilâ kaydü şart Milletindir.

Madde 4: Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakikî mümessili olup Millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder.

Madde 5: Teşri salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

Madde 6: Meclis, teşri salâhiyetini bizzat istimal eder.

Madde 7: Meclis, icra salâhiyetini, kendi tarafından müntahap Reisicumhur ve onun tayin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal eder. Meclis, Hükümeti her vakit murakabe ve iskat edebilir.

Madde 8: Hakkı kaza, Millet namına, usulü ve kanunu dairesinde müstakil mahakim tarafından istimal olunur.”

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Batı modelinde demokratik bir şekil almıştır. 1924 Anayasası’nda yer alan “Devletin dini İslam’dır” maddesi 10 Nisan 1928 yılında kaldırılmıştır. 10 Nisan 1928 tarihinde yapılan değişiklikler 2. Madde ile sınırlı kalmamıştır. 16. Maddede yemin metni “Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma vallahi...” şeklinde iken, yapılan değişiklik ile yemin metni “Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm” şeklinde değiştirilmiştir (Ertan, 2007:411). 1937 yılında ise “laiklik” ilk defa anayasaya girmiştir. “Bütün bu bilgilerden hareketle laiklik bir kavram olarak sadece bir kez kullanılmasına karşın, 1924 Anayasası din ve vicdan özgürlüğünü sağlaması ve din-devlet ayrımının gerçekleştirmesi anlamında, nitelik olarak laik bir anayasadır” (Ertan, 2007:412).

1924 Anayasası laik bir anayasa niteliği taşımaktadır. 1924 Anayasası ile birlikte laikliğin devletin tüm unsurlarında benimsenmesinin ve yeni bir toplumsal zihniyet modelinin sürdürülebilir şekilde inşasının laik temeller üzerine oturtulmasının teminatı sağlanmıştır.

5.3.3. Kıyafet Kanunu

Türk Devleti'nin laik bir yapıya bürünmesi şüphesiz devletin toplumun her alanda zihniyeti değiştirmesi ile mümkün olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti toplum zihniyetinde siyasi, hukuki, eğitim ve kültürel birçok alanda toplumun çağdaş ve laik bir zihniyet modeline sahip olması için inkılaplar yapılarak ulaşılması amaçlanan zihniyet modeli somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Şapka ve Kıyafet Devrimi ile toplum bir yandan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin oluşturmaya çalıştığı modern bir görünüme kavuşmuş diğer yandan dini simgeleyen ve çağrıştıran sembollerden kıyafetlerden arınmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün kıyafet değişikliği yapan ve fesi yasaklayan kanunu çıkarması ile bir bakıma laik zihniyet modelinin halka indirgenmesi sağlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında toplum dinî meseleleri hassas bir noktada yaşamıştır. Bir yanda Saltanat rejiminin tekrar geri getirilmesini isteyen ve aynı zamanda şeriat isteyen kişi ve gruplar varken diğer tarafta ve büyük çoğunlukla Mustafa Kemal'in devrimlerini benimseyen ve uyum sağlayan halk bulunmaktadır. Bu iki farklı zihniyet modelinin varlığı neticesinde Mustafa Kemal, yapılan inkılapları ve inkılapların amaçlarını halka anlatmak, özümsetmeyi amaçlamıştır. Bu sayede toplumun ortak ve ilerici bir zihniyet modeline sahip olması amaçlanmıştır. Toplumsal zihniyetin inşa edilmesinde şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'ün yapılan inkılapları halka indirgemesinin etkileri büyüktür. Mustafa Kemal Atatürk halk ile bir araya gelerek yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ne gibi mücadelelerden geçtiği ne tür zihniyetler ile mücadele edilmek zorunda kaldığını ve tüm mücadelelerin hangi şartlar altında zaferle sonuçlandığını; şimdi ise yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti halkının, yapılan inkılaplarla çağdaş, modern, eğitilmiş, araştırmacı, millî değerlerine bağlı olması gerektiğini ve bunun için neler yapılması gerektiğini anlatmıştır.

Mustafa Kemal'in üzerinde durduğu konulardan biri de halkın dinî kimlikten ayrılmış, modern kıyafetler içinde görünmesi gerektiğidir. Böylece sadece laikliği pekiştirmek, laik toplumsal zihniyet modeli geliştirmek değil bu sayede toplum arasındaki kıyafetlere bağlı ön yargı ve mevki farklılıklarının önüne geçilmek amaçlanmıştır.

Mustafa Kemal Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'ya gitmiş, orada belediyeleri, esnafı ziyaret etmiş ve şehri incelemiştir. 24 Ağustos 1925'te şapka giyerek halkın karşısına çıkmış ve Türk halkına medeni olmak ve modern kıyafetler ile ilgili konuşmalar yapmıştır. Mustafa Kemal'in halka yaptığı konuşmalarında geçen bazı

kısımları yerel basın olan “Açıksöz” gazetesinde şu şekilde yer almıştır (Eski, 1998:69):

"Efendiler! Türkiye Cumhuriyeti'ni tesis eden Türk halkı medenîdir. Tarihte medenîdir, hakikatte medenîdir. Fakat ben sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi haber vermeye mecburum ki, medenîyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı fikriyle, zihniyetiyle medenî olduğunu ispat ve izhar etmek mecburiyetindedir. Medenîyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medenî olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Velhasıl medenîyim diyen Türkiye'nin hakikaten medenî olan halkı baştan aşağıya kadar vaz-ı hâriciyesiyle dahi medenî ve müttekâmil insan olduğunu fiilen göstermeye mecburdurlar. Bu son sözlerimi çok vazıh ifade etmeliyim ki, bütün memleket ve cihan ne demek istediğimi suhuletle anlasın. Bu izahımı heyet-i aliyenize, heyet-i umumiye bir sual tevcihle yapmak istiyorum. Soruyorum, bizim kıyafetimiz millî midir? Bizim kıyafetimiz medenî, beynelmilel midir? Size iştirak ediyorum hayır, hayır tabirimi mazur görünüz. Altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millîdir ve ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz bir millet olur mu?"

"Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeye mahal yoktur. Medenî ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu iksa edeceğiz. Ayakta iskarpın veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta siperi şemsi serpuş. Bunu çok açık söylemek isterim, bu serpuşun ismine şapka denir. Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi, frak gibi. Yok, işte şapkamız diyenler vardır. Onlara diyeyim ki çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz. Ve onlara sormak isterim: Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz? Ve yine onlara, bütün millete hatırlatmak isterim ki Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının kisve-i mahsusasın olan cübbeyi ne vakit ve ne için ve nasıl giydiler?"

Mustafa Kemal'in Kastamonu ve İnebolu'da gerçekleştirdiği konuşmalar Türk halkına medenî kıyafetlerin tanımını yapması ve halkı modern kıyafetler ile tanıştırması açısından oldukça önemlidir. Mustafa Kemal aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin şeyhler, müridler, mensuplar memleketi olamayacağını söyleyerek bunların peşinden gidilmemesi gerektiğini ve milletin gerçek temsilcilerinin Meclis, milletvekilleri ve Cumhuriyet Hükûmeti olduğunu belirtmiştir (Eski, 1998:73). Konuşmasında Türkiye'nin laik bir yapıda olduğu halka anlatılmaya çalışılmış, dini kullanarak vaatlerde bulunanlarının sözlerine itimat edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Mustafa Kemal'in Kastamonu'da halka gerçekleştirdiği konuşmaları, toplumun Türkiye Cumhuriyeti Devleti işleyişini, maksadını ve görüntüsünü nasıl olması gerektiğini belirtmesi açısından oldukça mühimdir. Bu gezi ve izahların ardından 25 Kasım 1925 tarihinde “Şapka İktisası Hakkında Kanun” kabul edilmiş, 28

Kasım'da ise yürürlüğe girmiştir. Meclis'te ve devlet memurluğunda şapka giyilmesi zorunluluğu getirilmiş, daha sonra tüm yurt içinde şapka ve modern kıyafetler kullanılmaya başlanmıştır. Fes ve şapka iki farklı medeniyetin birer sembolleri olmuştur. Bu sebeple fese yalnız bir başlık değil derin anlamlar yükleyen bazı gruplar ortaya çıkmıştır. Tüm inkılaplara karşı çıkan gruplar olduğu gibi aynı zihniyete sahip insanlar Şapka Devrimine de karşı çıkmıştır. Şapka Devrimine de karşı çıkan fesi savunan isyankârlar yurdun çeşitli yerlerinde kendini göstermiş ve bu isyancıların tutuklanıp yargılanmasıyla bu hareketlerin önüne geçilmiştir. Şapka Devriminin kabul edilmesi sonucunda fese farklı anlamlar yükleyip bu devrimi dine karşı yapılmış gibi göstermek isteyen ve toplumda inşa edilmeye çalışılan laik zihniyet modeline karşı unsurların yargılanması Mustafa Kemal Atatürk'ün toplumda laik zihniyet modelinin topyekûn şekilde sağlam temellere oturtmak istediğinin bir göstergesi olmuştur.

5.3.4. Türk Medeni Kanunu

Avrupa toplumları ile etkileşimin artması sonucunda Avrupa modeli birçok yapı Osmanlı Devleti içinde kendini göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti toplumunda Müslüman ve gayrimüslimlere kanun önünde eşitlik sağlanması ile başlayan hukuki değişimler, dönemin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Dönemin ihtiyaçlarını karşılamak adına 1850 yılında Ticaret Kanunu, 1858'de Ceza Kanunu, 1863 yılında Deniz Ticaret Kanunu, 1879'da Hukuk ve Ceza Usul Kanunları Batı ülkelerinden tercüme edilerek yürürlüğe konulmuştur (Bozkurt, 1994:201). Medeni Hukuk alanında ise Ahmet Cevdet Paşa'nın başında olduğu komisyon tarafından İslam hukuku çerçevesinde kalan "Mecelle" kabul edilmiştir. Tanzimat'tan sonra Batı hukukuna yönelik başlamış olsa da Mecelle, şariat kurallarına bağlı kalınarak hazırlanmış bir kanun olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Batı'nın laik Medeni Kanunu'na olan ilgi devam etmiş, bu doğrultuda; 1885 yılında Fransız Medeni Kanun'u, 1912 yılında İsviçre Medeni Kanun'u tercüme edilmiş, 1916 yılında ise Almanya Medeni Kanun'u tercüme edilmiştir (Bozkurt, 1994:202). Türkiye'nin, Bağımsızlık zaferi ardından Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Halifelik makamının kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu çıkarması ve Şeriye mahkemelerinin kaldırılması gibi önemli inkılapları hukukun ve devletin laikleşmesi adına kayda değer gelişmeler olmuştur. Bu inkılapların ardından, Meclis'te laik bir medeni kanun getirilmesi gerektiği üzerine

alışmalar yapılmıştır. 1926’da Türk Medeni Kanunu çıkarılmış ve ardından Ceza Kanunu’nun da çıkarılması ile din temelinde derneklerin kurulması yasaklanarak İşlam hukukundan uzaklaşılmıştır. Cumhuriyet Devleti’nin Medeni Kanun’un dinî esaslara dayalı değil, dünya gerçeklerine uygun olması gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur.

Mahmut Esat Bey tarafından İşvire Medeni Kanunu’ndan tercüme edilerek hazırlanan Türk Medeni Kanunu, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türk Medeni Kanunu’un kabul edilmesiyle sosyal hayat çağın gerektirdiği anlayışa göre belirlenmiştir. Kadın ve erkek cinsiyet farkı gözetilmeksizin tüm vatandaşa Medeni Kanun’dan yararlanma eşitliği getirilmiştir. Bu kanun ile toplum düzeninde modern aile yapısı oluşturulmuştur. Tek eşlilik, resmî nikah, kadınların boşanma hakkı, kadınlara mirastan pay alma hakkı gibi haklara bu kanunda yer verilerek sosyal hayata laik ve ağdaş bir düzen getirilmiştir. Aydemir (2020) Medeni Kanun’un önemini şu sözler ile ifade etmiştir: “Medeni Kanun, yeni Türkiye’yi eski Türkiye’nin hukukî yapısından ve dayanaklarından ayırmak bakımından, Büyük Millet Meclisine sevk olunan kanunların belki de en iddialı olanlarından biridir. Çünkü yeni devlet yapısının laik niteliği, hiçbir kanun gerekçesinde, Medeni Kanun’da olduğu kadar açık, kesin ifade edilmemiştir” (Aydemir, 2020c:239). Türk Medeni Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin laik bir kimliğe bürünmesinde şüphesiz en önemli adımlardan bir tanesidir. İşlam hukukuna göre belirlenen sosyal hayat, aile yaşantısı, kadının hukuki ve aile hayatındaki yeri tamamen değişerek ağdaş, laik bir nitelik kazanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti toplumunun laik bir zihniyet modeline sahip olması şüphesiz diğer unsurlarda olduğu gibi laikliğin de halka indirgenmesi ile mümkün kılınmıştır. Toplumun yapı taşı olan aile yapısında kadın-erkek eşitliği üzerine bir kanun çıkarılarak İşlam hukukun terk edilmesi ve Medeni Kanun’a geçiş yapılması, laik bir toplumsal zihniyet modeli inşasında toplumun en küçük birimi olan ailenin temel alındığını göstermektedir. Toplumu her alanda çevreleyen modern ve laik zihniyet modeli Medeni Kanun ile kadının toplumdaki yerinin düzenlenmesini sağlamıştır. Medeni Kanun’un kabulü, laik bir toplum yapısına geçilmesi ve laik bir zihniyet modelinin gelişmesinin yanı sıra toplumda millî birlik ve beraberliğin sağlanması bakımından Türkiye Cumhuriyeti Devleti için oldukça önemli bir inkılaptır.

5.3.5. Kadın Hakları

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarma yolunda yapılan inkılaplar arasında, kadınlara karşı eski tutumların yıkılması ve kadınlara verilen hakların genişletilmesinin önemli bir yeri vardır. Mustafa Kemal, Millî Mücadele boyunca cephe gerisinde kadınların vatan için mücadele ettiklerine şahit olmuş, bu sebeple kadınlara Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde gereken değerin verilmesini istemiştir. Türk kadınının toplumsal statüdeki yerini köklü bir şekilde değiştirmek ve Türk kadınının toplumun her alanında aktif, kendine güvenen bireyler olarak var olmasını istemiştir.

1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimin birleştirilmesi ve merkezileştirilmesi sağlanmış ve eğitimde cinsiyet ayırt edilmeksizin fırsat eşitliği sağlanmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve dinî eğitim veren medreselerin kapatılması toplumsal zihniyet inşası bağlamında atılan adımlar arasında laiklik çerçevesinde büyük bir öneme sahiptir.

1925 yılında Şapka Devrimi'nin gerçekleşmesiyle kadınların kıyafeti ile ilgili bir düzenleme yapılmamış olsa da toplum hayatında kıyafetlerin düzenlenmesi ile hazırlanan psikolojik ortam kadın kıyafetlerine de yansımış ve kadın daha çağdaş bir görünüme ulaşmıştır.

1926 yılında Türk Medeni Kanunu'nun kabulü ile kadınların sosyal ve aile hayatı güvence altına alındıktan sonra siyasi hayatta yer almaları yönünde kanunlar yapılmıştır. Kadınlar tarafından TBMM'ye kadınlara siyasi haklar verilmesi amacıyla dileklerde bulunulması ve bazı kadın derneklerinin bu konuda harekete geçmesi sonucunda kadınlara, 26 Ekim 1933'te Köy İhtiyar Heyetlerine ve muhtarlığa seçme ve seçilme hakkı, 5 Aralık 1934'te milletvekili seçme ve seçilme hakları verilmiştir (Arıkan, 1998:363).

Kadınların Millî Mücadele Dönemi'nde gösterdiği kahramanlıklar, kadınlara eğitimde, sosyal hayatta ve siyasi hayatta verilen eşit haklar Türk kadınının Cumhuriyet Devleti içinde hak ettiği yeri bulması açısından oldukça mühimdir. Kadınların kanunlarla Türk toplumunda erkekler ile eşit haklar elde etmeleri şüphesiz ki çağdaş ve laik devlet anlayışının ve çağdaş, laik toplumsal zihniyet modelinin toplumdaki yansımalarıdır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti laik, çağdaş, millî bir devlet olma yolunda ve bu doğrultuda bir toplumsal zihniyet modelinin inşa edilmesinde Millî Mücadele Dönemi'nden itibaren önemli uğraşlar vermiştir. Millî Mücadele Dönemi'nde padişahın toplumu Millî Mücadele'ye aleyhtar kılma uğruna dinî inançları kullanarak şeyhülislam tarafından fetvalar yayınlatması, halkı Kuvay-i Milliye birliklerine karşı Hilafet Ordusu'na çağırması Mustafa Kemal'e din ve inanış özgürlüğünün devlet işlerine alet edilmeyecek şekilde düzenlenmesinin gerekli olduğuna bir kez daha inandırmıştır. Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasının ardından 1922'de Saltanatın kaldırılması ve 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra 1924 yılında Halifeliğin kaldırılması toplumun laik zihniyet modeline sahip olması yolunda atılan adımların başını çekmiştir. Halifeliğin kaldırılmasının ardından laikleşme adına yapılan inkılaplar hız kazanmıştır. Yapılan inkılaplar inşa edilen toplumsal zihniyetin somut bir sonucu olarak bir bütünlük içinde değerlendirilmelidir. Laikleşme sağlanırken bir yandan toplum çağdaşlaşmış, diğer yandan millî birlik ve bütünlük sağlanmıştır. Bu şekilde toplumda bütünsel bir zihniyet modeli inşa edilmeye çalışılmıştır. 1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Batı modelinde demokratik bir nizamda çıkarılan ilk Anayasası olmuştur. 1924 Anayasası'nın ikinci maddesinde yer alan "Devletin dini İslam'dır" ibaresi, laik devlet anlayışının toplumda yer edinmeye başlamasıyla birlikte değişikliğe gitmiştir. Bu bağlamda öncelikle 1928 yılında yapılan değişiklikle Anayasadan kaldırılmış ardından 1937 yılında yapılan değişiklikle "Laiklik" ilkesi Anayasaya dâhil edilmiştir.

3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin kaldırılması ile aynı gün çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimin tüm kurumları Maarif Bakanlığına bağlanmış bu sayede eğitimin merkezileşmiş, kadınlar eğitimde fırsat eşitliği yakalamış, eski eğitim anlayışına sahip medreseler kapatılmış, din insanlarının yetişmesi için imam-hatip okulları ve İlahiyat fakülteleri gibi ayrı okullar açılmıştır. Eğitim hayatında meydana gelen bu inkılaplar, toplumda laik bir zihniyetin oluşması adına son derece mühimdir. Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkarılması ve eğitimin devlet kontrolüne geçmesi ile toplumda farklı zihniyet modellerinin çatışmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. 1928 yılında gerçekleşen "Harf İnkılabı" ile Arap harflerinin terk edilip, Latin harflerine geçilmesi eğitimde ve diğer tüm alanlarda toplumda çağdaş bir zihniyet modeli algısını yerleştirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün inkılaplarının topyekûn bir toplumsal zihniyet inşa edilmesinde planlı ve birbirini destekler nitelikte olduğu aşîkârdır.

Laik devlet olma ve laik bir toplumsal zihniyet modeli inşasında atılan diğer önemli adımları şu şekilde sıralamak mümkündür: 1924 yılında Şeriye Mahkemeleri kapatılmıştır. 1925 yılında çıkarılan Şapka Kanunu ile toplumun dış görünüşünün modern bir görünüme ulaştırılmış ve aynı yıl çıkan başka bir kanunla tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış, dervişlik, şeyhlik, müritlik, büyücülük unvanları yasaklanmıştır. 1926 yılında çıkarılan Türk Medeni Kanunu, laik bir zihniyet modeli anlayışının en açık göstergesi olmuştur. İslami kaideler altında işlerlik gösteren Medeni Hukuk anlayışı Medeni Kanun ile yerini laik yapıya bırakmıştır. İslam hukukuna göre hazırlanmış Mecelle’de kadınların hakları gözetilmezken, Türk Medeni Kanunu kadınlara sosyal hayatın her alanına dâhil olabileceği haklar vermiş, kadınların evlilik ve miras, boşanma gibi alanlarda erkekler ile eşit haklar elde edeceği zihniyet modelini ortaya çıkarmıştır. Türk Medeni Kanunu ile Cumhuriyet Devleti’nde hak ettiği hakları elde eden kadınlar, 1930’larda birçok Avrupa devletinden önce siyasi hayata dâhil olarak belediye, muhtarlık ve milletvekilliği seçme ve seçilme hakkı elde etmişlerdir. Gerçekleştirilen tüm inkılaplar ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti toplumunda millî, çağdaş, laik ve demokratik bir toplumsal zihniyetin yerleşmesi ve sürdürülebilir olması amaçlanmıştır.

SONUÇ

Toplumsal zihniyet, toplum unsurlarının oluşturduğu makro bir yapı, üst bilinç durumudur. Toplumsal yapıyı oluşturan unsurların her birinde meydana gelen hareketlilik toplumsal zihniyetin inşasına hizmet etmektedir. Kolektif bilinci oluşturan birey-birey, birey-toplum etkileşimi bu inşa sürecinde temel unsurlar olarak kabul edilir. Birey tek başına düşünüldüğünde sahip olduğu özellikleri ve nitelikleri ile toplumun bir parçası olduğundaki özellikleri ve nitelikleri birbirinden farklılık göstermektedir. Bu durum toplumsal hareketliliği açıklamakta yardımcı olmaktadır.

Bireyler temel gereksinimlerini sağlamak amacıyla bir arada yaşama gereksinimi duyarak toplumu oluşturmuşlardır. Ortak bir mekânda bir arada yaşayan bireyler, ortak amaç ve ortak değerler etrafında birleşmişlerdir. Oluşturdukları değerler bütünü, toplumları birbirinden ayıran ana etmenler olmuştur. Birbirinden farklı özellikler gösteren toplumların her birinin gelişimsel süreçleri de birbirinden farklı olmuştur. Toplumsal yapıyı oluşturan unsurların her birinin işleyiş biçimindeki kendine özgülük, toplumun kültürünü oluşturmuştur. Toplumların kültür ve özellikleri nesilden nesle aktarım yapılarak ulaşmıştır. Tarihî dönemleri inşa eden unsurlar, eylemler ve olaylardan ziyade toplumsal zihniyeti inşa eden temel unsurlardaki değişimlerdir. Şöyle ki tarihî dönemlerdeki eylemleri ve olayları başlatan yeni toplumsal zihniyetler midir? Yoksa eylemler ve olaylar mı toplumsal zihniyetleri inşa eder? Cumhuriyetin ilanını mı yeni bir toplumsal zihniyet yaratmıştır? Yeni oluşan bir toplumsal zihniyet mi Cumhuriyeti gerekli kılmıştır? Bu çalışma ile bu sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede dünyada meydana gelen değişimlerin medeniyet dairemize etkilerinin güçlü bir şekilde hissedilmesi ile başlayan yeni toplumsal zihniyet, yeni sistemler tesis etmeyi zorunlu kılmıştır. Tanzimat ile birlikte modernizm anlayışı çerçevesinde toplumsal zihniyeti oluşturan başta eğitim olmak üzere hukuk ve askerî sistem ile ilgili yeni arayışlar büyük toplumsal değişimin nüveleri olarak kabul edilebilir.

Toplumsal değişim, toplumda iç ve dış dinamiklerden kaynaklı belli amaçlar dâhilinde istemli ve planlı veya mecburi bir şekilde gerçekleşmektedir. Toplum, sürekli değişen dinamik bir yapıdır. Bu sebeple toplumsal yapıyı oluşturan unsurlar da bu değişime

ayak uydurmak zorunda kalmaktadır. Dil, eğitim, hukuk, siyaset, ekonomi gibi toplumsal yapı unsurları birbirinden farklı fakat birbiri ile uyum içerisinde işlerlik göstermektedir. Toplum düzenini sağlamak için toplumu oluşturan kurumların birbiri ile uyum içerisinde ilerlemesi gerekliliği modern sosyolojide Yapısalcı-İşlevsel Kuram ile savunulmuştur. Bu kurama göre toplumsal değişimler yaşanırken, toplumsal kurumlardan herhangi birinde görülen değişim veya durağanlık diğer kurumları da etkileyebilmektedir. Bu sebeple kurumların dengeli ve uyumlu bir ilişki içinde olmaları gerektiği belirtilmiştir. Yapısal-İşlevsel Kuram savunucuları olan A. Comte ve E. Durkheim, Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıl sonlarında fikirlerine ilgi gösterilen ve fikirleri savunulan düşünürler olmuştur.

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, ekonomik ve ideolojik gelişmeler, nüfus yapısı ve doğal çevre faktörü, toplumsal değişimi gerekli kılan temel etkenlerdir. Avrupa devletleri, XV. ve XVI. yüzyıllardan itibaren yaşanan Aydınlanma Çağı ve Coğrafi Keşifler gibi gelişmeler sonucunda siyasi ve ekonomik olarak gelişmiş ve özgürleşmiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde dönemin en güçlü devletleri olmuşlardır. Kendi kıtalarında meydana gelen değişim ve gelişim hareketleri, diğer devletlerin yönünü Avrupa'ya çevirmelerine neden olmuştur. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti de yönünü Avrupa'ya çeviren devletlerden biri olmuştur.

Tanzimat Dönemi'nde tüm Osmanlı tebaasına verilen eşit haklar, Osmanlılık ideolojisinin bu dönemde aktif bir politika olduğunu göstermektedir. Tüm tebaaya eşit haklar verilmesi ile devletin dağılmaktan kurtulacağı düşünülmüş olsa da istenen sonuç alınamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan milletler iç ve dış dinamiklerden dolayı XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı'dan ayrılma yoluna gitmişlerdir. Yaşanan gelişmeler ve ortaya çıkan ideolojiler doğrultusunda Osmanlı toplumunda milliyetçilik kavramı gelişmiş ve ulus-devlet anlayışı ortaya çıkmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde eğitim ve hukuk alanında geleneksel kurumların yanında modern okullar da açılmış ve Cumhuriyet Dönemi'ne kadar sürecek düalist bir yapı ortaya çıkmıştır. Yabancı eserlerin çevrilmesi, modern okullarda öğrencilerin eğitim alması Avrupa'da yaşanan siyasi gelişmelerin ve hürriyet, özgürlük, adalet gibi kavramların Osmanlı toplumuna girmesini sağlamıştır. Bu gelişmeler sonucu Osmanlı'da fikirsiz hareketler gelişmeye başlamıştır. Yeni Osmanlılar hareketi vatanseverlik anlayışla Osmanlı hükûmetini eleştirmiş ve Meşrutî rejimin önünü açmıştır. 1876'da ilk defa Meşrutî yönetimle tanışan Osmanlı toplumu kısa süre sonra

yeniden Monarşi yönetimi altına girerek II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimi ile karşı karşıya kalmıştır. II. Abdülhamit Dönemi özellikle eğitim kurumlarında sayıca artış yaşandığı bir dönem olmuştur. Millî Mücadele Dönemi'ne yön veren başta Mustafa Kemal olmak üzere birçok komutan, II. Abdülhamit Dönemi'nde açılan modern eğitim kurumlarında eğitim almışlardır. II. Abdülhamit her ne kadar baskıcı bir politika izlemiş olsa da kendine karşı muhalefetin önüne geçememiş ve II. Meşrutiyeti ilan etmiştir. Görülmektedir ki Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi'nden itibaren istemli bir şekilde değişme ve gelişme yoluna gitmiş, bu değişim toplumu oluşturan unsurların birbirini etkilemesi ile süreklilik oluşturmıştır. Toplumsal değişim, daha fazla gelişmişlik düzeyine sahip olan toplumların kendisinden geride kalan toplumları etkilemesi yönünde gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti, askerî alanda alınan yenilgiler ve toprak kayıpları nedeniyle dağılmakta olan devlet için yeni çözümleri Avrupa'daki gelişmeleri takip etmekte aramıştır. Bu etkileşim sonucu Osmanlı Devleti'nde değişim hareketleri süreklilik oluşturacak şekilde başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde askerî yapılanmada başlayan modernleşme ve sivil eğitimde modern eğitim veren okulların açılması toplumda yıllarca sürececek değişimin öncüsü olmuştur. Değişim, toplumun tüm kurumlarına sirayet etmiştir. Bu çerçevede Tanzimat'tan Cumhuriyet'e giden tarihsel süreçte inşa edilen toplumsal zihniyetin ön hazırlıkların yapıldığını söylemek mümkündür. Toplumsal zihniyetteki bu değişimler Cumhuriyet ile birlikte yapılan devrimlerle daha görünür kılınmıştır.

Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin millî, laik, çağdaş ve her bakımdan bağımsız bir devlet olması amacıyla toplumun tüm kurumlarında inkılap hareketleri gerçekleştirerek yine aynı yönde toplumsal zihniyet modeli inşa etme sürecine girmiştir. Saltanat ve Hilafet makamlarının kaldırılması, Cumhuriyetin ilan edilmesi toplumsal zihniyetin dönüşümü ve şekillenmesi için yapılan en kayda değer inkılaplar olmuştur. Yönetim şeklinin Cumhuriyet olarak belirlenmesi, halkın yönetimde söz sahibi olması, haklarının Anayasa ve yasalar ile güvence altına alınması Türkiye toplumunda demokratik bir zihniyet yapısı inşasının amaçlandığını göstermektedir. Saltanatın ve Halifeliğin kaldırılması ile başlayan isyanlar toplumda farklı zihniyet modelleri arasında çatışma yaşandığının bir göstergesi olmuştur. Topyekûn bir şekilde toplumsal zihniyet inşasını amaçlayan Mustafa Kemal Atatürk, değişime ve yeni bir zihniyet modeline karşıt unsurları kontrol altına almak ve Cumhuriyetin devamlılığını

korumak istemiştir. Bu amaçla Takrir-i Sükûn yasası çıkarılmış ve İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Çok partili siyasi hayata geçiş denemeleri ile topluma demokratik zihniyet modeli yerleştirilmeye çalışılmış ise de inşa edilen zihniyete karşıt unsurların varlığı ve yaşanan isyanlar henüz demokratik zihniyet modelinin tüm halk tarafından benimsenmediğinin kanıtı olmuştur. Yeni toplumsal zihniyet modeline karşıt unsurların kontrol altına alınmasıyla ve toplumun yeni eğitim politikaları ile yeni zihniyet modeline uyum sağlama sürecine devam etmesiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti toplumunda demokratik zihniyet modelinin 1945 yılından itibaren yerleştiği görülmektedir. Toplumsal yapıyı oluşturan tüm kurumlarda yeniden yapılanmaya gidilmesi ve karşıt unsurların kontrol altına alınması laik, millî, çağdaş bir zihniyet modelinin topluma benimsetilmesi yolunda atılmış olan önemli adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi, toplumsal zihniyetin inşası sürecinde Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde toplumun tüm unsurlarında kökten bir şekilde yeniden yapılanma hareketlerine gidilmiştir. Mustafa Kemal'in önem verdiği unsurlardan biri eğitimde laiklik, çağdaşlık ve millîliğin sağlanması olmuştur. Toplumsal zihniyeti şekillendiren unsurlar incelenirken devletin eğitim politikalarının bir temel oluşturduğunu göz önünde bulundurmak gereklidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sağlam temellere oturtulması, inşa edilen toplumsal zihniyetin tüm toplumda benimsenmesi ve sürekliliğin sağlanması değerlendirildiğinde eğitim alanında yapılan inkılaplar anlam kazanmaktadır. Eğitimde birliğin sağlandığı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması ve medreselerin kapatılması, eğitim programlarının çağdaşlaştırılması, üniversitelere işlevsellik kazandırılması laik, millî ve çağdaş bir eğitim sisteminin oluşturulması adına atılan önemli adımlar olmuştur. Toplumun okuma yazma oranının artırılması için Harf Devrimi'nin gerçekleştirilmesi aynı zamanda laik bir zihniyet modeli algısının topluma yerleşmesi açısından da önem arz etmektedir. Yeni harflerinin öğretimi amacıyla tüm yurttaki Millet Mekteplerinin açılmış olması, devletin belirlemiş olduğu eğitim programları dâhilinde toplumun her kesiminden insana yeni zihniyet modelinin topyekûn ulaştırılmaya çalışıldığının bir göstergesi olmuştur. Birçok noktada açılan Halkevleri de toplumsal zihniyet modelinin somut gerçekleri olan inkılapların halka anlatılması açısından önemli bir paya sahiptir. Toplumsal zihniyetin inşa edilme sürecinde halkın yeni zihniyet modelindeki eğitim programlarına dâhil edilmesi, değişime ve inşa edilen yeni toplumsal zihniyete karşıt

unsurların önüne geçilmesini kolaylaştırmıştır. Eğitim alanında gerçekleşen köklü değişiklikler ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yeni zihniyet modelinin sağlam temellere dayandırılması ve gelecek nesillere aktarılması gerçekleştirilmiştir.

1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, laik hukukun ve laik bir zihniyet modelinin oluşturulmasında önemli bir adımdır. 1924 Anayasası'nda var olan "Devletin dini İslam'dır" maddesi 1928 yılında Anayasa'dan çıkartılarak laiklik pekiştirilmiştir. 1926 yılında Türk Medeni Kanunu'nun çıkarılması toplumun laik bir yapıya ulaşmasında, kadınlara sosyal ve aile hayatında erkeklerle eşit haklar verilmesinde ve kadın-erkek misyonlarının yeniden yapılanmasını sağlayarak laik zihniyet modelinin sosyal hayata indirgenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Kadınlara 1930'lardan sonra seçme ve seçilme haklarının verilmesi, toplumda kadının aktif bir şekilde siyasi hayatın içinde erkekler ile eşit haklara sahip olarak var olmasını sağlamıştır. Toplumun kılık kıyafetinin modern bir görüntüye ulaştırılması için Şapka Kanunu'nun çıkarılması fes ve cübbe giyiminin yasaklanması laik zihniyet modelinin toplumsal algıda pekişmesi açısından oldukça önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, dervişlik, şeyhlik gibi unvanların kullanımının yasaklanması, Şeriyye Mahkemeleri'nin kaldırılması Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti toplumunun laik bir zihniyete sahip olması gerektiğine verdiği önemi göstermektedir. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin geleceğine yön tayin edilirken akıl ve bilime başvurulması gerekliliğini ön plana çıkararak oldukça hassas olan din konusunun istismar edilmesinin önüne geçmeye çalışmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti için önemli olan unsurlardan biri de ekonomik bağımsızlığın sağlanması olmuştur. Ekonomisi bağımsız olmayan devletin tam bağımsızlık ilkesi ile çelişir nitelikte olacağının bilinci ile millî ekonomi oluşturulmuştur. Halk üretmeye ve ekonomiyi kalkındırmaya teşvik edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Türk toplumunu oluşturan tüm kurumlarda kökten bir yapılanmaya giderek, Türk toplum zihniyetinin dönüşmesini pekiştirmeyi hedeflemiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün, devletin tüm kurumlarını yeni ilkeler ile yeniden yapılandırması önemle karşılanmalıdır.

Şüphesiz ki Mustafa Kemal geçmiş bilgi ve tecrübelerini değerlendirerek Türk toplumunun yeni zihnî yapısının inşası ve idamesinde hatalara düşmekten kaçınmıştır. Eğitimden hukuka, sosyal yaşamdan siyasi alana Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin

tüm unsurlarında yaşanan medeni, laik, millî ve özgürlükçü dönüşümler ve bu dönüşümlerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti toplumunda günümüzde somut bir şekilde kendini gösterebilmesi, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Türk toplumunda gerçekleşen zihniyet değişiminin bir göstergesidir.

Toplumsal zihniyetler köklü geçmişin üzerine inşa olunan yapılardır. Her toplumsal zihniyet kendinden önceki kadim ve sağlam yapılar üzerine inşa edilir. Sadece işlevsiz kalan, çağın gereklerine cevap veremeyen yapılar bu değişimi zorunlu kılar. Her toplumu her dönemde yeniden inşa eden yapı taşları vardır. Bu yapı taşları bir yandan içinde bulunduğu zamanı inşa ederken bir taraftan zamanın ötesine seslenir. Toplumlar hayatlarını kendi kaide ve kurallarına göre şekillendirir. Bu şekillendirme zamanla toplumun genel zihniyetini oluşturur. Toplumsal zihniyet ve kültürel öğeler sürekli değişen ve diğer kültürlerden etkilenen bir yapıya sahiptir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk “Geçmişini bilmeyenler geleceğe yön veremez” sözleri ile geleceğin inşası için geçmişin mutlak idrak edilmesinin altını çizmiştir. Geçmiş anlamadan bugünü anlamak ve bugünü inşa etmeden bir gelecek tasavvuru oluşturmak mümkün değildir. Bu çerçevede bir toplumsal zihniyet dün, bugün ve yarını bünyesine dâhil ederek inşa edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Acun, F. (Edt.) (2016). *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*. (14. baskı). Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Akdağ, İ. (2020). Çatışma Teorisi Bağlamında Tarihsel-Toplumsal Çatışmanın Değişen Biçimleri Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(10), 5233-5251.
- Akyıldız, A. (2018). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyüz, Y. (2019). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2019*. (32. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Albayrak, M. (1994). Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 10 (29), 471-482.
- Alpkaya, F. ve Duru, B. (Der.) (2019). *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*. (5. Baskı). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Alpkaya F. (2019). Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme. İçinde F. Alpkaya ve B. Duru (Edt.), *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim* (ss.7-14). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Arıkan, G. (1998). Atatürk, Cumhuriyet ve Kadın Hakları. *Erdem*, (32), 357-366.
- Arslan, B. (2016). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İki Devrim; İki Süreç*. İstanbul: Isık Yayınları.
- Asal, U. Y. (Edt.) (2020). *Türk Modernleşmesinde Devlet Toplum ve Ekonomi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Atay, F. R. (2021). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınevi.
- Avcı, C. (2019). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Eğitim ve Kültür Kurumları (1923-1938 Yılları Arası). *Kesit Akademi Dergisi*, 20, 1-10.
- Aydemir, Ş.S. (2020). Tek Adam. Cilt I. (47. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş.S. (2020). Tek Adam. Cilt II. (40. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş.S. (2020). Tek Adam. Cilt III. (37. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, R. (2018). Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 229-256.

Bozkurt, G. (1994). Mahmut Esat Bozkurt'un Laik Hukuka Geçiş Katkıları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 201-209.

Bulut, Y. (2021). *Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Can, O. (2020). 1923 İzmir İktisat Kongresi ve Kalkınma Planları. İçinde U.Y. Asal (Edt.), *Türk Modernleşmesinde Devlet Toplum ve Ekonomi*, (ss.123-140). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Çoban, S. (2020). Türkiye'de Ekonomi. İçinde N.G. Ergan (Edt.), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, (ss.219-258). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Dağcı, G. T. ve Dal, A. (2014). Osmanlı'dan Günümüze Din-Devlet ve Laiklik Tartışmaları. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2 (1), 37-47.

Demirer, Y. (2019). Modernleşen Türkiye'de Din. İçinde F. Alpkaya ve B. Duru (Der.), *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim* (ss. 273-297). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Dinçer, M. (2003). Eğitimin Toplumsal Değişme Sürecindeki Gücü. *Ege Eğitim Dergisi*, 3(1), 102-112.

Doğan, K. (2008). Cumhuriyet Dönemi Kimlik İnşası. Doktora Tezi. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sakarya.

Engin, V. (2019). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi Devamlılık*. (3. baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Ergan, N.G. (Edt.) (2020). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Ergan, N. G. (2020). Türk Toplumunda Din. İçinde N. G. Ergan (Edt.), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (ss.317-366). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Erol, N. (2011). Toplumsal Değişme ve Eğitim: "Temel İlişkiler, Çelişkiler, Tartışmalar". *Gazi Akademik Bakış*, 5(9), 109-122.

Ertan, T.F. (Edt.) (2019). *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. (7. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Ertan, T.F. ve Örs, O. (2018). Milliyetçiliğin Müphemliği, Milliyetçilik Nedir?. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (62), 39-84.

Eski, M. (1998). Atatürk, Cumhuriyet ve Kıyafet Devrimi. —,11(31), 57-78.

Feroz, A. (2022). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (19. baskı). (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Gelekçi, C. (2020). Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Nüfus Politikalarının Temel Politikaları. İçinde N.G. Ergan (Edt.), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, (ss.89-142). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Güneş, A. (2014). Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 153-164.

İnalcık, H. (1964). Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri. *Belleten*, 28(112), 623-690.

İnalcık, H. (1988). Atatürk ve Türkiye Modernleşmesi. *Belleten*, 52(204), 985-992.

İnalcık, H. (2004). Bürokrasi, Batılışma, Laikleşme. *Tbb Dergisi*, 50, 61-71.

İnalcık, H. (2005). *Doğu Batı*. (2. Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

İnalcık, H. (2020). *Atatürk ve Demokratik Türkiye*. İstanbul: Kronik Kitap.

İnalcık, H. (2021). *İmparatorluktan Cumhuriyet'e*. (9. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.

İpek, B. (2015). Bireyde Dil Bilinci. *Journal of Turkish Language and Literatur*, 1(2), 33-44.

Kabaş, T. (2021). Türk Toplumunda İktisadî Hayat ve Sosyal Değişme. İçinde H. M. Yücer ve Y.S. Zavalı (Edt.), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Sosyal Değişme*, (ss. 171-199). Bursa: Ekin Yayınevi.

Kalaycıoğlu, S. (2020). Toplumsal Yapı: Toplumsal Kurumlar, Gruplar ve Toplumsal Değişme. İçinde M. Zencikıran (Edt.), *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (ss. 5-15). Bursa: Dora Yayıncılık.

Kılınçkaya, M.D. (2016). Türk İnkılâbının Arka Planı. İçinde F. Acun (Edt.), *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi* (ss.25-59). Ankara: Siyasal Yayınevi.

Kongar, E. (2019). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. (22. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Küzeci, D. (2018). İlişkiler Bağlamında Dil, Yazın, Kültür, Toplum ve Eğitim. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 109-124

Lewis, B. (2021). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (12. Baskı). (Çev: B. B. Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Macit, M.H. (2016). İdeoloji Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (26), 29-36.

Mardin, Ş. (2020). *Türk Modernleşmesi*. (27. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2021). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. (14. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mumcu, A. (2020). *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*. (24. Baskı). İstanbul: İnkılap Kitabevi

Müjdecı, M. (2008). Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Cumhuriyet Fikri, Oluşumu, Gelişimi (1920- 1924). Doktora Tezi. *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Müjdecı, M. ve Karakılıç, C. (2014). Kıraat Kitaplarında Cumhuriyet Vatandaşı ve Yeni Türkiye (1923-1938). *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(4), 817-838.

Okur, M. (2005). Millî Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 199-217.

Ortaylı, H. (2021). *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. (41. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.

Ozankaya, Ö. (1992). Ulusal Toplumun ve Ulusal Kültürün Kurucu Öğeleri. *Atatürk Yolu Dergisi*, 3(10), 213-225.

Özel, S. (2002). Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (2), 235-248.

Özen, S. (1998). Kültür Kavramı ve Analizi Konusunda Güncel Sosyolojik-Antropolojik Tartışmalar. *Sosyoloji Dergisi*, (6), 47-54.

Özyurt, C. (2016). *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi*. (2. Baskı). Ankara: Kadim Yayınları.

Sofuoğlu, A. (2016). Yeniden Mücadele: Millî Mücadele. İçinde F. Acun (Edt.), *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, (ss. 109-192). Ankara: Siyasal Yayınevi.

Soydan, T. (2013). Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne Türkiye'de Temel Eğitimin Gelişmesi ve Finansmanı Sorunu. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (8), 53-71.

Şahin, K. (2011). Kültürel Yozlaşmaya Neden Olan Bir Unsur Olarak Televizyon. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 243-277.

Taşkıran, C. (1994). Atatürk Dönemi'nde Demokrasi Denemeleri 1925-1930. *Atatürk Yolu Dergisi*, 4(14), 255-265.

Tayhani, İ. (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin Temeli: Laiklik. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (43), 517-529.

Toprak, Z. (2019). *Türkiye'de Yeni Hayat*. (3. baskı). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.

Ulusoy, D. (2020). Toplumsal Yapı ve Unsurları. İçinde N. G. Ergan (Edt.), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (ss. 1-40). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Urhal Ö., Müjdecı, M. (Edt.) (2010). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*. Ankara: Adalet Yayınevi.

Ülken, H. Z. (2021). *Millet ve Tarih Şuuru*. (4. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ünsal, A. (1998). Yurttaşlık Zor Zanaat. İçinde A. Ünsal (Edt.), *75. Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru* (ss. 1-36). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Varlı, A. ve Koraltürk, M. (2010). II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Millî İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20), 127-142.

Vatandaş, C. (2011). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Toplumsal Değişim Aracı Olarak Eğitimin Modernleştirilmesi. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, (42), 41-62.

Yamaç, M. (2020). Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 204-220.

Yıldırım, S. (2016). Atatürk Önderliğinde Türk İnkılabı. İçinde F. Acun (Edt.), *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, (ss. 193- 264). Ankara: Siyasal Yayınevi.

Yıldız, R. Ve Demir, S. (2015). Millî Kimliğin Oluşumunda Zihniyet. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 1-25.

Yücer, H. M. ve Zavalısız, Y.S. (Edt.) (2021). *Türkiye'nin Sosyal Yapısı ve Sosyal Değişme*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Zencikıran, M. (Edt.) (2020). *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. (7. baskı). Bursa: Dora Yayıncılık.

Ziya Gökalp. (2021). *Türkçülüğün Esasları*. (2. baskı). İstanbul: Ataç Yayınları

Ziya Gökalp. (2021). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. (2. baskı). Eskişehir: Dorlion Yayınları.

Zürcher, E. J. (2021). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (4. Baskı). (Çev: Y. Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.

Online Kaynaklar

<http://anayasa.gov> / Erişim Tarihi: 30.04.2022

<http://www.edebiyatfakultesi.com> / Erişim Tarihi: 16.03.2022

<http://www.islamansiklopedisi.org> / Erişim Tarihi: 2.05.2022

<http://www.sozluk.gov.tr> / Erişim Tarihi:12.02.2022- 19. 04.2022

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Merve KONAK

Doğum Tarihi:

Yabancı Dil:

Eğitim Durumu

Lisans:

Yüksek Lisans:

Çalıştığı Kurum/Kurumlar ve Yıl/Yıllar:

Yayınları (SCI):

Yayınları (Diğer):

Araştırma Alanları: